LINGUISTICA
SERIES A
STUDIA ET DISSETATIONES, 20.

ELEKFI LÁSZLÓ

TAGMONDATOK SZUBJEKTÍV IGAZSÁGÉRTÉKE KÉTELEMŰ TÉTELKAPCSOLATOKBAN

Kísérleti mondatjelentéstani tanulmány

1976.–1984.–1990.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA NYELVTUDOMÁNYI INTÉZETE
INSTITUTUM LINGUISTICUM ACADEMIAE SCIENTIARIUM HUNGARICAE

1997

LINGUISTICA
SERIES A
STUDIA ET DISSERTATIONES, 20.

TAGMONDATOK SZUBJEKTÍV IGAZSÁGÉRTÉKE KÉTELEMŰ TÉTELKAPCSOLATOKBAN

Kísérleti mondatjelentéstani tanulmány
1976.–1984.–1990.

LINGUISTICA

SERIES A

STUDIA ET DISSERTATIONES, 20.

ELEKFI LÁSZLÓ

TAGMONDATOK SZUBJEKTÍV IGAZSÁGÉRTÉKE KÉTELEMŰ TÉTELKAPCSOLATOKBAN

Kísérleti mondatjelentéstani tanulmány

1976.–1984.–1990.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA NYELVTUDOMÁNYI INTÉZETE, BUDAPEST
JUHÁSZ GYULA FELSŐOKTATÁSI KIADÓ, SZEGED
1997

Károly Sándor emlékének, akinek ösztönzésére ez a tanulmány megszületett.

A kiadást az Országos Tudományos Kutatási Alap támogatta (P-24511).

Lektorok (1989): Rácz Endre
Kiefer Ferenc

ISBN 963 8461 89 6
ISSN 0238–8642

© 1998. Az MTA Nyelvtudományi Intézete

Computer typeset by MATEX.

Felelős kiadó: Kiefer Ferenc és Békési Imre

Budapest – Szeged, 1998.

Tartalomjegyzék

0. Bevezetés 1

1. A mondat jelentése 3

2. Igazságérték és közlésaktus-érték 7

3. Közvetlen és módosult igazságérték 11

4. Idézés és más metanyelvi viszonyítás 13

5. Mondat és tétel 15

5.1. Ide tartozó fogalmak tisztázása 15
(**5.1.1.** A tétel fogalma. – **5.1.2.** A tétel variánsai.)

5.2. Tételkapcsolatok 19
(**5.2.1.** Példatár, besorolások. — **5.2.2.** Önálló tételek igazságértéke.)

5.3. Mellérendelő tételkapcsolatok 30
(**5.3.1.** Egyidejű érvény. – **5.3.2.** Átmenetek. — **5.3.3.** Bizonytalanság. – **5.3.4.** Áttekintés.)

6. Idézés és vele rokon alárendelő tételkapcsolatok 37

6.1. A *hogy* kötőszóval bevezetett tételek 37
(**6.1.1.** A főmondat állítmányának jelentésétől függ. – **6.1.2.** Külső és belső viszony. – **6.1.3.** *Mondom.* – **6.1.4.** *Nem mondom.* – **6.1.5.** *Hidd el.* – **6.1.6.** Utalószók és igekötők szerepe. – **6.1.7.** *Valamilyennek tart.* – **6.1.8.** *Hazudik* stb. – **6.1.9.** *Letagad, bevall, tagad.* – **6.1.10.** Sorrend, hangsúly. – **6.1.11.** Ráhatást jelentő igék. – **6.1.12.** *Dicsekszik.* – **6.1.13.** A negatív és a bizonytalan igazságérték tiszta kifejezései. – **6.1.14.** A mellékmondat mondatrész-értéke. – **6.1.15.** Tagmondatok sorrendje. – **6.1.16.**A belső viszony szintaktikai és metanyelvi. – **6.1.17.** Az utalószó helye. – **6.1.18.** Személytelen közlési tartalom. – **6.1.19.** Tényre utaló állítmányok, faktivitás, határozottság. – **6.1.20.** *Körülmény, helyzet* stb. – **6.1.21.** Jelzői utalószó. – **6.1.22.** Tagadott, igenévi, kérdő, felszólító állítmányok. – **6.1.23.** Gondolattartalom, sorrend, utalószó. – **6.1.24.** Közvetett metanyelvi utalás. – **6.1.25.** A tény típusformulái. – **6.1.26.** Képes hely: időpont. — **6.1.27.** Ismert tény jelzése. – **6.1.28.** Bizonytalanná tevő *úgy.* – **6.1.29.** *Hír.* – **6.1.30.** *Az a hírem.* – **6.1.31.** *Az ..., hogy.* – **6.1.32.** *Azzal ...* – **6.1.33.** Implikáció kifejtése. – **6.1.34.** *Az + hogy* szerkezetű mondattípusok összegezése. – **6.1.35.** Időviszonyok. – **6.1.36.** Minősített cselekvések és tények. – **6.1.37.** Melléknévi állítmányok. – **6.1.38.** Minősítő állítmányok. – **6.1.39.** Külső viszonyú igék. – **6.1.40.** *Annyiban, onnan* stb. – **6.1.41.** Következmény, mód, ok. – **6.1.42.** A főmondati állítmány jelentéskategóriáinak áttekintése. – **6.1.43.** Utalószó nélküli időhatározói *hogy.* – **6.1.44.** Áttekintés a *hogy* kötőszós tételekről. – **6.1.45.** Kérdő *-e.*)

6.2. Idézetek igazságértéke **80**
(**6.2.1.** Tiszta metanyelvi viszony. – **6.2.2.** Az idézet írásformája. – **6.2.3.** Idézet és idézőmondat sorrendje. – **6.2.4.** Átmenet.)

6.3. A kötőszó nélküli alárendelés **87**
(**6.3.1.** Elhatárolás. – **6.3.2.** Különféle típusok. – **6.3.3.** Több jelentésű kifejezések. – **6.3.4.** Kérdés alárendelése.)

7. Célhatározó mellékmondatok **94**

8. Feltételes és választó tételkapcsolatok **95**
(**8.1.** Közös vonásaik. – **8.2.** Feltételes mellékmondat. – **8.3.** Eredetszerű feltétel. – **8.4.** Megengedés. – **8.5.** Választó megengedés. – **8.6.** Kizáró *vagy*. – **8.7.** Kötőszó nélküli feltétel és megengedés.)

9. Időhatározói mellékmondatok **103**
(**9.1.** Feltételesekkel érintkezők. – **9.2.** *Mikor* és szinonimái. – **9.3.** *Míg*. – **9.4.** Tiszta időhatározói kötőszók. – **9.5.** *Ahogy, amint*. – **9.6.** A főmondat igazságértéke. – **9.7.** Időhatározás hasonlításban. – **9.8.** Számhatározó.)

10. Helyhatározói mellékmondatok **111**
(**10.1.** Utalószóval. – **10.2.** Utalószó nélkül. – **10.3.** Főnévhez tartozó, értelmezői. – **10.4.** Jelzői szerepűek.)

11. Vonatkozó mellékmondatok **115**
(**11.1.** Puszta utalószóval. – **11.2.** Utalószó nélkül. – **11.3.** Főnévhez tartozó értelmezőiek. – **11.4.** Jelzőiek. – **11.5.** Módhatározóiak. – **11.6.** A főmondat igazságértéke.

12. Hasonlító mellékmondatok **123**
(**12.1.** Utalószóval. – **12.2.** Két történés hasonlítása. – **12.3.** Utalószó nélkül. – **12.4.** Különbözés. – **12.5.** Hasonlítás más határozókkal keveredve.)

13. Okhatározói mellékmondatok **127**
(**13.1.** A *mert* kettős értéke. – **13.2.** A többi kötőszó.)

14. Megengedő tagmondatok **131**
(**14.1.** Nem igazán mellékmondatok. – **14.2.** Főmondatuk. – **14.3.** *Akár-, bár-* előtagú névmási kötőszók.)

15. Következményes mellékmondatok **135**
(**15.1.** *Úgyhogy*. – **15.2.** Utalószó nélküli *hogy*. – **15.3.** Utalószós *hogy*. – **15.4.** Főmondatuk igazságértéke.)

16. Tekintethatározó mellékmondatok **137**

17. Összefoglalás **139**

Áttekintés a múlt idejű tételhez kapcsolódó igazságérték-viszonyokról **140**

18. Befejezés **143**

Irodalom **145**

Szómutató **151**

0. Bevezetés

Ez a tanulmány kétféle értelemben is kísérleti. Először azért, mert újszerű kísérletet tesz arra, hogy megvizsgálja: egyetlen kis mondatértékű szókapcsolat milyen szövegkörnyezetben marad azonos értékű önmagával abból a szempontból, hogy a beszélő (ill. a teljes nyilatkozat létrehozója, kibocsátója) igaz kijelentésnek szánja. Másodszor azért, mert módszere kísérleti: a választott példamondatot különféle mellé- és alárendelt helyzetű tagmondatként veszi mintegy nagyító alá, bőven alkalmazva a transzformációs elemzést lehetőleg minden olyan kötőszóval kapcsolatban, mely az akadémiai nyelvtanban előfordul.

A négy első fejezet voltaképpen csak kitekintés az igazságértéknek, a közvetlen és közvetett mondathasználatnak nyelvi, logikai és pragmatikai vonatkozásai felé. Az ötödiktől kezdődő tulajdonképpeni fejtegetés állítja előtérbe a mondat és a tétel fogalmát; itt kerül elő az a kiválasztott egyszerű mondat, mely a továbbiakban tételként része egy összetett egységnek. Hogy ez a tétel múlt idejű, annak célszerűségi oka van: múlt idejű mondatról általában könnyebb belátni, hogy tényt fejez ki. Bár a múlt idejű igealak sem egyértelmű, az igazságérték vonatkozásában kevesebb bonyodalom van vele, mint egy jelen idejű tétellel. Hogy a múlt idejű tagmondatra megállapított összefüggések mennyire általánosíthatók a nem múlt idejűekre, ennek tisztázására a jelen munka nem vállalkozik. Nem összefoglalást akar adni, hanem ötletet és indítást a további kutatásokhoz. Itt-ott előfordul egy-egy kitekintés nem múlt és nem kijelentő alakú mondatokra is, sőt befejezésül ott található az értekezés végén egy kísérleti összefoglalás. De az általánosítás itt nem főcél. Azt talán megkönnyíti az összefoglaló táblázat és a szómutató, melynek alapján újrarendezheti az anyagot bárki, aki ily módon képes áttekinteni az összefüggéseket.

E tanulmánynak lektorálásra szánt kézirata már 1984-ben készen volt. Az akkori kiadási nehézségek miatt ötévi pihenőre kényszerült. A tárgyával érintkező szakirodalom azóta tetemesen megnőtt. Az újabb eredmények teljes bedolgozására már nem volt mód, de az olvasók tájékoztatása végett utalásként vagy néhány jegyzetben, továbbá az irodalomjegyzékben van hivatkozás a legfontosabb szakírásokra.

A címben megnevezett (pragmatikai vonatkozású) mondatjelentéstani sajátsággal a szerző mint igazságértékkel már korábban is foglalkozott, még-

pedig költői szövegek aktuális mondattagolásának vizsgálata során, egy rövidebb fejezetben (Elekfi 1986. 239–79). Minthogy a két különböző vizsgálati szempont végelemzésben ugyanazt a mondatszemléletet tükrözi, ugyanazzal a terminológiával él, szükségesnek látszik a korábbi tanulmányban használt, de még nem közkeletűvé vált sajátos értelmű vagy alakú szakkifejezések közül előre felsorolni azt a néhányat, amelynek értelmezése a jelen tanulmány fejtegetéseinek nem tárgya.

Birtokos részeshatározó. Lazább birtokviszonyban álló — sok nyelvtanban jelzősnek tekintett — szerkezet birtokos tagja, mely aktuális tagolási (predikatív) viszonyban áll birtokszavával. (Vö. Elekfi 1986. 375, 470; 1993.)

Módosító szó. (Molnár Ilona és Szalamin Edit fejtegetései nyomán különírva.) Olyan határozószó, mely egy kifejtett vagy rejtett tétel érvényességére vonatkozik. (Tehát — szótári és mondattani meggondolások következtében — nem tekintjük külön szófajnak; vö. Elekfi 1986. 472.)

Propozitum. (Bally *propos*-jának latinosítása.) A mondatnak a témától lineárisan elhatárolódó újságoló része, mely magában fókusz is lehet vagy tartalmazza a mondat fókuszát, ha van a mondatnak fókusza. Meg is előzheti a témát (s ezért nem azonos a **komment** fogalmával, bár sokszor egybeesik vele), altagokra is oszolhat (s ebben különbözik a **réma** bizonyos értelmezéseitől), de egy tagmondaton belül egységes, megszakítatlan mondatszakasz — csupán alárendelő összetett mondat esetén folytatódhat a hangsúlyos utalószóval kezdődő propozitum a téma után következő mellékmondatban —, tehát komment- és réma-sajátságai vannak ugyan, de mindkettőtől különböző fogalom. (Vö. Elekfi 1986. 24, 28–9, 36–54, 59–73, 380–1, 473.)

Téma. (Bally francia és Ammann német műszavában egyaránt meglevő görög gyökerű szakszó.) A mondatnak az az ismertebb, tudottabb dolgokat említő része, melyre a propozitum vonatkozik. Nem szükségszerű, hogy előkészítő részként bevezesse a mondatot; következhet a propozitum után is. Ezért különbözik a **topik**tól, mely mindig megelőzi a kommentet, és nem egészen azonos azzal a **téma** fogalommal sem, melyre a **réma** vonatkozik. (Vö. Elekfi i.h. és 474.)

Tulajdonítmány. (Brassai szava, az *attributum* magyarításaként.) A. m. (attributum) praedicativum, állítmányi névszó (állítmányként vagy összetett állítmány névszói részeként), ill. ennek megfelelő ragtalan kiegészítő tartozéka a létige igenevének. (Vö. Elekfi 1957. 111–2, 143–6; 1986. 375, 474.)

1. A mondat jelentése

A szónak megkülönböztetjük lexikális és aktuális jelentését. (Vö. Schmidt 1963.) Az előbbi elvontabb, voltaképpen struktúra: többnyire jelentések összefüggő rendszere, az utóbbi pedig konkrétabb: meghatározott kapcsolat, egyetlen jelölt és jelölő közti viszony. Így van-e ez a mondatnál is?

Igen sokféle mondat van. Ha megállapodunk abban, hogy a mondat bármifajta nyelvi közlésnek (nem csupán a kijelentésszerűnek) viszonylag befejezett egysége, akkor először is ki kell zárnunk a mondat fogalmából a tagmondatot, hiszen az, mint elnevezése is mutatja, csak része egy teljesebb, egész közlésnek.

A *mondat* műszó ebben a dolgozatban nem abban a megszorított — szerkezeti — értelemben szerepel, amelyben Károly Sándor (1980–81.) javasolja, hanem közlési egységet jelöl, tehát közelebb áll a **megnyilatkozás** (Äußerung, utterance) fogalmához, többnyire pedig úgy értendő, hogy 'mondat mint megnyilatkozás'. A *megnyilatkozás* műszó állandó használata nehézkes, hosszadalmas lenne, ezért inkább a szerkezeti mondatra célszerűbb más megkülönböztető elnevezést használni. A közlés folyamatától elvonatkoztatva tekintett mondat neve ilyen értelemben *mondatszerkezet*, a kéttagú predikatív szerkezeté pedig 5. fejezetünktől kezdve következetesen: *tétel*.[1]

Kételkedem abban, hogy Pista meghívta Jóskát. Ez a mondat egyetlen közlés. Benne rejlik ugyan egy olyan részegység, melyet a hallgató szintén közlésnek foghatna fel (*Pista meghívta Jóskát*), és ennek is — mint átváltozott mondatnak (vö. Telegdi 1977. 111) — van valamilyen jelentése (ponto-

[1] A *mondat* műszóval elvileg szerkezetet jelöl Telegdi is (1977. 7), de ellentmondásba bonyolódik, amikor azt írja: „A közlés minden nyelvben **mondatok** formájában megy végbe. A mondat **szerkezet** ... elemekből, elsősorban szavakból". A közlésnek nem lényege az, hogy szerkezet legyen. Telegdi a *mondat* szakszót itt egymás után két különböző értelemben használja: 1. 'közlési egység' (l. még Telegdi 1977. 216), 2. 'mondatszerkezet'. — A megkülönböztetés más vonatkozásairól l. még a 18. jegyzetet. A szemantika és pragmatika érintkezési felületéről lévén szó (l. még Terestyéni 1981. 112), nem utasíthatjuk el eleve a mondathasználat aktuális, alkalmi vonatkozásait sem, de azokban is azt keressük, ami tipikus. (Ha az *utterance* kétféle jelentésével is számolunk — mint Szabolcsi Anna 1984. 283 —: 1. megnyilatkozás, azaz cselekvés, 2. nyilatkozat, azaz ennek eredménye, akkor minket ez utóbbi értelmezése érdekel, de az elemzésbe itt-ott belejátszanak a megnyilatkozásnak mint beszédaktusnak bizonyos mozzanatai.)

sabban: mondatszerű értelme),[2] mégpedig több, mint szavai összességének, s ennyiben rokonítható a szó lexikális jelentésével, jelentésstruktúrájával, bár a szójelentésnél és viszonyjelentésnél is több van benne, — de nincs mondatjelentése, azaz aktuális érvénye. Van benne predikatív viszony, de nincs igazságértéke. Igazságértéke ugyanis csak olyan kijelentésnek lehet, amelyről megállapíthatjuk, hogy igaz-e vagy téves. Példánkban csak a teljes mondatnak van igazságértéke, azazhogy nevezzük mindjárt pontosabban: **közvetlen** igazságértéke.[3]

---

[2] Németül *Sinn*. (Vö. Boost 1955. 7.) Frege (1892. 25–50) nyomán ugyanis megkülönböztetjük a nyelvi kifejezések **értelmét**, azaz elemeinek valamire való utalását, és **jelentését** (*Bedeutung*, mai pontosabb nemzetközi szóhasználattal **referenciáját**) — Ruzsa Imre fordítása szerint (Frege 1980. 104–5. 156) **jelöletét** —, azaz aktuális vonatkozását. (L. még Telegdi 1977. 34–5.) Egy valódi kijelentésnek Frege szerint (1892. 32–4) sokféle értelme lehet a benne kifejezett gondolati tartalom szerint, de jelentése (azaz referenciája, vonatkozása) csak kétféle: igaz vagy hamis. A kijelentő mondat jelentését Frege azonosnak veszi igazságértékével. Ugyanígy Carnap is: 1961. 61. A *jelentés* terminus ilyen értelmű használata azonban — Kiefer Ferenc figyelmeztetése szerint is — félreérthető, hiszen a kijelentés vonatkozása (referenciája) az a tényállás, amelyre vonatkozik. (Köszönettel tartozom Bakos Ferencnek, aki 1975-ben felhívta figyelmemet Frege fontos tanulmányára.) — Világosabb a három fokozatú megkülönböztetés Frege másik tanulmányában, melyre Bierwisch (1980. 20) hivatkozik: a gondolatot ('tételt') az ember igaznak (vagy hamisnak) ismeri el ('ítélet') és ezt ki is nyilvánítja ('kijelentés').

[3] Az igazságérték nem azonos a mondat igazságával. (Ti. igazság = igaz igazságérték. Ennek az igazságfeltételekkel való összefüggését itt nem vizsgáljuk, szabatosabban szól róla Kiefer: 1983b. 205–9. Ő az igazságértéket nem a mondathoz, hanem a megnyilatkozáshoz köti. a jelen dolgozat igazságérték-fogalma tehát nem azonos azzal, amit Kiefer — kétségtelenül pontosabban, de bonyolultabb körülírással — igazságértéknek nevez.) Ha valaki azt állítja: *A nap a föld körül kering*, e mondatának szintén van igazságértéke. Csakhogy e mondat igazságának értéke negatív: a kijelentés téves, vagyis nem igaz. Az igazságérték tehát lehet pozitív vagy negatív. Minden olyan mondatnak, melynek tartalmára nézve fölvethetjük a kérdést: igaz-e vagy téves, a vizsgálatunk folyamán bevezetett terminológia szerint közvetlen igazságértéke van. — Az olyan mondat, mint

Es regnet = Esik az eső

igaz vagy téves lehet aszerint, hogy valóban esik-e vagy nem. Van tehát közvetlen igazságértéke. Az ilyen teljesebb modális mondat ellenben:

Es ist unmöglich, daß es regnet = Lehetetlen, hogy esik az eső

— mint általános érvényűnek szánt kijelentés — téves. Ennek a teljesebb kijelentésnek tehát szintén van igazságértéke (s ez ebben az esetben eltér a benne függővé tett mondatétól), de az így függővé — ebben a kifejtett alakban mellékmondattá — tett mondatnak már nincs. (L. Carnap 1960.[2] 41–2.) Ebből a szempontból — mint látni fogjuk — a *hogy* kötőszós mellékmondatok nem egyformák. Az ilyen mellékmondatnak — melyet a magyarban az előtte levő, néha az utána következő szövegrészlettel való (metanyelvi) viszonyon kívül semmi sem különböztet meg az önálló, közvetlen igazságértékű mondattól — **függő igazságértéke** van: a főmondatnak a mellékmondatra irányuló (modális, bizonyos vonatkozásban metanyelvinek tekinthető) értelmétől és ebből adódó referenciájától, jelentésétől — vagy egy külön vizsgálandó jelentésbeli sajátságától: a faktivitástól — függ. A főmondat tartalma teszi igazzá, tévessé vagy a kettő közti modalitásúvá a mellékmondat tartalmát.

Ha nem állítjuk is Fregével és Carnappal, hogy a kijelentő mondat jelentése azonos az igazságértékével (hiszen ha így volna, akkor minden igaz mondatnak azonos volna a jelentése), annyit megállapíthatunk, hogy a kijelentő mondat kommunikatív jelentésének — ha a mondatot megnyilatkozásnak fogjuk fel — lényeges eleme az, hogy igaz-e vagy téves. Ezt azonban eleve csak teljes kijelentésekről mondhatjuk ki — amelyek ugyanis önmagukban megnyilatkozások, nyilatkozatok („megvalósult mondatok", vö. Telegdi 1977. 18, 24) —, és ezek közül is csak a valóságábrázoló mondatokra, mégpedig akár a reális, akár valamely képzeletben lehetséges világba tartozik ez a „valóság". Tagmondatok igazságértékére nézve bonyolultabb a helyzet; ennek vizsgálata lesz e dolgozat fő tárgya.

Megvilágításra szorul az is, hogy mi a különbség objektív (logikai) és szubjektív (nyelvi, közléselméleti) igazságérték közt. Az **objektív igazságérték** vizsgálata (hogy ti. kijelentések igazsága milyen más kijelentésektől hogyan függ) a **logika körébe** tartozik, nyelven felüli, ezért egyik nyelvről a másikra fordítható. A **szubjektív igazságérték a nyelvi kommunikációval** és a mondatok nyelvi megformáltságával függ össze, feltételeinek vizsgálata jórészt nyelvhez kötött (bár vannak jócskán olyan feltételei, melyek sok nyelvre érvényesek). A nyelvi igazságérték vizsgálata abból indul ki, hogy **a beszélő eleve igaz állításnak tartja-e**, amit mond, és másodsorban arra is kitér, hogy a hallgató hogyan reagál erre: ugyanúgy azt tartja-e igaznak, amit a beszélő annak állít, vagy bizonyos részleteket félreért(het)-e. Hetzron is (1971. 38) szól arról, hogy az igazságérték fogalma a nyelvben nem ugyanaz, mint a logikában.

Még teljes kijelentések is beágyazódhatnak olyan szövegbe, hogy önmagukban külön igazaknak látszanak, pedig a szövegből kiderül, hogy nem azok, mert igazságértékük módosul. Sokféle szövegnek meg lehet hamisítani a mondanivalóját azzal, ha kiragadunk belőle egy-egy mondatot. Ennek a régesrégi szöveghamisítási eljárásnak (és hamisított igazságértékű mondatokkal való érvelésnek) korszerű változata a hangos szöveg (pl. magnetofonszalag) megcsonkítása. Lehet úgy rövidíteni (akár igen nagy mértékben is) egy szöveget, hogy a mondanivaló lényege megmarad, és úgy is, hogy megváltozik. Erre célzott egyszer egy tekintélyes nyelvészprofesszor (a riporter írása szerint), amikor mikrofonfelvétel után így búcsúzott: „Aztán nehogy úgy vágja meg, hogy az ellenkezője derüljön ki belőle" (Nagy Piroska: Az olló és a tapintat. Rádió- és Televízióújság 1982. szept. 13. 3).

A függő kijelentések önállóként való értelmezése még inkább vezethet hamis állítások terjesztésére. E könyv egyáltalán nem foglalkozik az igaz kijelentések elfogadásának módozataival, mégis ide kívánkozik még egy írás idézése a napi sajtóból. Zelei Miklós (Pletyka. Magyar Hírlap 1982. okt. 21. 3) szerint szeretünk okosak lenni, mindig valami újat hallani és mondani.

Ezek az „újságok" pedig többnyire gyorsan és kritikátlanul terjednek tovább ... „Az *úgy láttam*ból ilyenkor már bizonyosság lesz, a *vélekedés*ből határozott *állítás*... Sokszor valójában szándéktalanul."

Két kijelentő mondat összetétele esetén csak az egyik lehetőség az, hogy az összetettből való kiragadása — a mondategész megcsonkítása — által az egyszerű mondat megváltoztatja értelmét. Vannak olyan összetett mondattípusok (mellérendelés és alárendelés esetén is), melyekben a tagmondat értelme az egészbe beágyazva is ugyanaz, mint önálló mondatként. Ottlik Gézára hivatkozva hangzott el olyan mondat a televízióban (Tv 1, 1990. nov. 7. 22 órakor), melyben a mellékmondat tagadó főmondattól függővé téve ugyanúgy érvényes állítást tartalmaz, mint akkor, ha a főmondat állító:

(a) Mindenki tudja, hogy Elemér talpig becsületes ember.
(b) Nem mindenki tudja, hogy Elemér talpig becsületes ember.

Egyik mondat sem teszi kétségessé Elemér becsületességét. A *tud* igének van egy olyan lexikális sajátsága, hogy a tőle függő tárgyi mellékmondat tényt jelent akkor is, ha a főmondat *tud* állítmányát tagadjuk. A különbség csak az, hogy az (a) mondat közismert tényt jelent, a (b) mondat nem közismert tényt.

Az igazság kijelentésén és tagadásán kívül összetett mondataink számos más kísérő körülményt, átmenetet is kifejezhetnek, melyek egy része a tételnek nevezett kéttagú (azaz alanyból és állítmányból álló) mondat igazságértékével, más része a mondat megalkotójának kommunikációs szándékával, az ún. illokúciós aktussal függ össze, és rejtett célzást is tartalmazhat.

2. Igazságérték és közlésaktus-érték

Az életben beszélt nyelv mondatainak csak egy töredéke olyan típusú, amilyenekkel különféle rendszerű és módszerű logikák foglalkoznak mint ítéletekkel, kijelentésekkel, tételekkel. Mégis ennek a mondattípusnak van kitüntetett fontossága a tudományos megismerésben és a feltett ismeretek igazolásában. A matematikai és szimbolikus logika csak a kijelentések egymás közti összefüggését vizsgálja, a kijelentések fajtáinak viszonyából épít föl egész tudományágat.[4] Igazságértéke — közvetlen értelemben — csak kijelentő mondatnak lehet. (Ugyanígy: Solt 1970. 1141.)[5] Újabb kutatások szerint (pl. Bierwisch 1980.) igazságértéke — közvetetten (az illokúciónak, azaz az aktuális mondat pragmatikai jelentésének síkján, vö. Récanati 1980. 214–6) — nem kijelentő mondatoknak is van, de ennek részletes vizsgálata nem tartozik jelen tanulmányunk körébe. Az olyan mondatokra nézve, mint *Jaj!*; *A kalapom!*; *Bárcsak kertész lehetnék!*; *Hozz hamar vizet!*; *Engem keresel?*; *Kit keresel?* — nem tehetjük föl a kérdést, hogy igazak-e vagy tévesek. Ezeknek a mondatfajtáknak nem az az elsőrendű funkciójuk, hogy a valóság egy-egy darabját ábrázolják, hogy a való világ részei közt összefüggéseket állapítsanak meg. Ezt a vonatkozásukat keresztezi vagy éppen háttérbe szorítja közlési funkciójuk, melyben a kifejezés, a felhívás és ábrázolás aránya mondatfajták és típusok szerint eltérő lehet, de az ábrázoló funkció csak a kijelentő mondatban uralkodik, ott azonban tipikusan az igazságértékkel kapcsolódva. A kérdő mondatok két fő fajtájának sincs igazságértéke, velük mégis kapcsolatba hozható az igazságértéknek egy-egy mozzanata. (Nincs bennük „proposition", de van „propositional concept", vö. Wunderlich 1980. 292–3). Az eldöntendő kérdésnek van valamiféle függő

---

[4] Pl. Carnap 1960.; Reichenbach 1974/1956; Varga 1966. — Vannak azonban tanulmányok a kérdések logikájáról is. Loeser ilyen tárgyú munkájának (Interrogativlogik. Zur wissenschaftlichen Lenkung des schöpferischen Denkens. Berlin 1968.) gondolatmenetét tekinti át Solt (1970. 1139–47). Wight „Deontic Logic" c. tanulmányából idézi: „a logika területe szélesebb, mint az igazságé". A kérdések logikájával régen a sztoikusok foglalkoztak először. — Figyelemre méltó még Ladányi Péter két (1962.; 1965.) cikke, mely jobban szem előtt tartja a nyelvtudományi szempontokat, újabban Kiefer Ferenc tanulmánya (1983b), aki a kérdésnek négy fajtáját elemzi: az eldöntendő, a választó, a kiegészítendő és az ún. nyitott kérdést.

[5] Ide kívánkozik analógiaként Gyomlay (1907. 196) IV. főtétele is: „Időviszonyt a cselekvés állapotait jelentő töveknek csak jelentő módú (indicativus) alakjai jelölhetnek."

igazságértéke, ti. mondatértelmének éppen igaz volta kérdéses. A kérdő mondattal azonban nem **állítjuk** valamely predikatív viszonynak kérdéses voltát (mint ebben: *Kérdéses, hogy engem keresel-e*), hanem **kérdezzük**. Eredeti szerepében a kérdés — az információt kérő, valódi kérdés — a beszédpartnert feleletre szólítja fel, tehát a függő igazságérték együtt van benne a felhívó funkcióval.[6] A kiegészítendő kérdésben pedig — nem számítva a *Ki jön velem?* típusú, állítmányára is megerősítést váró, gyakran felszólítást rejtő kérdést — egy igaznak tartott kijelentés ismeretlen részletének kiegészítésére szólítja fel a beszélő a hallgatót, tehát az ilyen kérdésnek a kérdőszón kívüli része — legalábbis e kérdésfajtának a tiszta típusában, valamint a fókuszos kérdésben (*Évát kísérte haza Pista?*) — **előfeltevés**ként benne van a beszélő tudatában (l. még Szalamin 1984. 169), és a hallgató csak akkor tud a kérdésre egyenes és értelmes választ adni (akár egyetlen szóval felelve a kérdezett mondatrészre), ha a mondat többi részében levő előfeltevést ő is igaznak fogadja el.[7]

Mindazt, ami a kijelentő mondatok igazságértékében és a nem kijelentő mondatok funkciójának valódiságában közös, összefoglaló néven **közlésaktus-érték**nek nevezhetjük. (Elvileg ugyan — vö. Szabolcsi 1984. 283 — a kijelentő mondat szubjektív igazságértéke sem azonos a közlésaktus-értékével, de a továbbiakban ettől az elvi, a szemantika és pragmatika kettősségéből folyó különbségtől eltekinthetünk, és egy kis egyszerűsítéssel csak igazságértékről szólunk.) A közlésaktus-érték, ha a mondatot megnyilatkozásként vizsgáljuk, alapvonásaiban megegyezik annak illokúciós értékével és összefügg annak őszinteségi feltételeivel (a beszédaktus-elméletben: sincerity

---

6 „A kérdő mondat megoldásra váró feszültséget teremt, és ezzel... materializálja a kérdő modalitás lényegét." (Fónagy 1974. 91.) Minden kérdés „— egyben — *felszólítás* is a válaszadásra" (Solt 1970. 1140). „A kérdés ... mindenekelőtt *pragmatikus aktus*" (Ladányi 1962. 189; vö. Aliszova 1971. 58). Terestyéni (1981. 55–6) — Grice-ra hivatkozva — a kérdő mondatot a felszólítókhoz sorolja, amikor a mondatfajtákat a beszélő szándéka szerint két fő csoportba osztja: a) kijelentők, b) felszólítók. (L. még Terestyéni i.m. 63.) A kérdések különböző fajtáinak formális nyelvi kifejtésével a körülírt (nem egyenes) és az egyenes kérdések viszonyával Hetzron Róbert is bővebben foglalkozik (1971. 33–4). Erre még röviden visszatérünk: **6.1.45**. — Bizonyos (performatív értékű) főmondatok betölthetik ugyan a kérdő funkciót — ahogy más formulák a felszólító funkciót: kérést stb. —, de ennek ilyen szempontú részletezése nem tartozik e dolgozat tárgyához. Kifejtettebben szólt erről Bierwisch (1980. 17–8), majd Kiefer (1983b. 209–29). De a két alapvető fajtától eltérő többi kérdésfélével és a nem valódi felvilágosítást kérő kérdéssel ezúttal nem foglalkozunk.

7 Erre nézve lásd Kiefer 1976. 231–2, 261; 1983a. 32–3, 42. Másképp fogalmazva: „minden kérdés tartalmaz valamilyen állítást is." (Solt i.h.; persze ez csak a két tipikus kérdésfajtára érvényes.) Újabban is szólt erről Kiefer (1983b. 225–8), de téves szóhasználattal feltételezésnek nevezi azt, ami feltevés. A sztoikusok külön nevet adtak a két kérdésfajtának (Ladányi 1962. 197). — A problémát megfogalmazó, a didaktikai funkciót betöltő és a retorikai kérdések illokúciós jelentéséhez (Kiefer fejtegetései értelmében) nem tartozik felszólítás.

conditions; vö. László 1984. 161–2). Ahogy az *Esik az eső* kijelentésről megkérdezhetem: Igaz-e?, ugyanúgy megkérdezhetem a *Jaj!* felkiáltásról: *Igazán van valami bajod, vagy csak játszol?*, a *Bárcsak kertész lehetnék!* óhajtásról ezt: *Komolyan gondolod?*, a *Hozz hamar vizet!* felszólításról is kérdezhetek ilyesmit: *Igazán kell?*, az *Engem keresel?* kérdésről effélét: *Csakugyan nem tudod?*, a *Kit keresel?* típusú kérdésről is valami hasonlót: *Igazán kérdezed?* (A kérdések közlésaktus-értékének fő típusait a pragmatikus helyzetlehetőségekkel számolva matrixba foglalta Ladányi: 1962. 190.) A kijelentő mondatok közül is — ahogy Austin (1962., 1970) látta — csak közlésértékük van, nem igazságértékük az ún. performatív mondatoknak, melyekkel a beszélő 1. személyben magát kötelezi valamire, tehát mondata egyúttal cselekvés is, pl. *Holnap estére vállalom a munka befejezését.* Erre sem kérdezhetünk így: *Igaz, hogy vállalod?* legfeljebb ilyenképpen: *Valóban vállalod?* (A tisztán performatív *fogad*, *ígér* mellett performatív jellegűek az olyanok is, mint *kér*, *könyörög*, *parancsol*, *rendel*, vö. Dömötör 1985–86. 100.) Ami a kijelentésben a tévedés, a hazugság, a tréfás becsapás stb., az a többi mondatfajtában és a performatív kijelentésben az alakoskodás, a játék, a téves kérdésföltevés, az álígéret, a hamis eskü stb. (Loeser szerint a kérdések „érvényessége", ill. „érvénytelensége" felel meg a kijelentések „igaz" — „hamis" értékeinek: Solt 1970. 1141.) Függővé is tehetjük őket, bár több fajtájukat csak mondást jelentő igéktől, valódi metanyelvi viszonyban: *Felkiáltott, hogy jaj!*; *Nem bánnám, ha kertész lehetnék*; *Érted küldtem, hogy hozz hamar vizet*; *Nem tudta, kit keresel*; *Nagy előnyhöz jutok, ha holnap estére vállalom a munka befejezését.*

A továbbiakban jobbára csak (nem performatív) kijelentő mondatokkal foglalkozunk. Efféle áttételekkel azonban a többi mondatfajták közlésaktusértékére is alkalmazható lesz az, amit a kijelentő mondatok igazságértékéről megállapítunk.[8]

[8] Az igazságértékről tehát ebben a dolgozatban úgy szólunk, mint ami „a beszélő világában" igaz. (Kiefer 1976. 225 és 431–3; vö. Kiefer 1983. 192–3; az egzisztenciaviszonyítás szempontjából ugyanezt veszi alapul Molnár Ilona: 1982. 414; 1983. 21.1.), tekintet nélkül a tétel objektív igazságára, hiszen annak megállapítása nem nyelvtani és nem is formális logikai kérdés. Nem térünk ki a performatív mondat fogalmának olyan kiterjesztésére, melynek értelmében — mint Bierwisch a dobogókői tanácskozáson (1980. 9–11) fejtegette — a performatív és az igazságértéket tartalmazó mondatok nem választhatók szét, sem pedig az összefonódásukkal kapcsolatos olyan részletekre, melyeket Bierwisch a továbbiakban (i.m. 11–6) tárgyal nem is két, hanem három elemű tételkapcsolatokat elemezve. (L. még Wunderlich 1980. 301.)

3. Közvetlen és módosult igazságérték

Még egy rövid kitérést kell tennünk, mielőtt részletesebben megvizsgáljuk az igazságértéknek olyan módosulásait, melyek az összetett mondat tagmondatainak egymáshoz való viszonyításából adódnak. A közvetlen igazságértékű mondatokkal ugyanis nem csak az olyan függő igazságértékű mondatok (tagmondatok) állíthatók szembe, amilyeneket az előbbi bevezető fejezetekben láttunk, hanem másféle módosult igazságértékű mondatok is.

Azzal még nem módosul a kijelentés igazságértéke, hogy valótlant tartalmaz, akár **tévedés**, akár **hazugság** formájában. Az ilyen kijelentés objektív igazságértéke egyszerűen negatív: téves, nem igaz. (Erkölcsi és lélektani megítélés alapján különböztetjük meg a jóhiszemű tévedést — melynek szubjektív igazságértéke pozitív: a beszélő igaznak hiszi — a szándékos, rosszhiszemű hazugságtól, melynek szubjektív igazságértéke negatív; a beszélő hamisnak tudja (csupán a hallgató fogadja el igaznak).[9] De már módosult igazságértékről beszélhetünk a tapintatos körülírás, udvarias **szépítés** vagy a durva **túlzás** esetében vagy az áprilisi tréfához hasonló becsapás mondataival kapcsolatban. Az előbbi, stilisztikai funkcióval érintkező típusok mondatai csak bizonyos módosítások figyelembevételével igazak, a tréfás beugrató mondat pedig egyáltalán nem igaz, de úgy, hogy akinek mondják, előbbutóbb rá is kell jönnie, hogy nem igaz. Az igazségértékkel való efféle **játék**kal van dolgunk a mese és általában a költött történet mondataiban: beszélő és hallgató (író és olvasó) egyaránt tudatában van annak, hogy valójában a mondat tartalma nem igaz, mégis igaznak tartják egy elképzelt valóságra vonatkoztatva. (Ezekben tehát mások a mondat pragmatikus feltételei: az ilyen mondatok egy képzelt világban igazak.) Ide tartoznak a **szerepjátszás** mondatai (drámában és lírában)[10], a poétikai funkciójú **költői mondatok**,

---

[9] A mindennapi jóhiszemű társalgás egyik alapelve: Ne mondj olyat, amiről tudod, hogy hamis! Idézi Kiefer: 1979. 61. — A hazugsággal érintkezik, de bonyolultabb összefüggésen alapul a nyelvi és irodalmi emlékek hamisítása. Erről bővebben: Tompa 1967. 98–9; 1972. 263–99.

[10] A szerepjátszás írásbeli változata a stílusutánzás, mellyel Tompa (1967. 99–100; 1972. 135–258) szintén bőven foglalkozik. A szerepjátszó mondatok függő viszonyba is kerülhetnek igazságértékük módosulását jelentő igéktől; ezekről mint szorosabb értelemben vett mondatjelentéstani sajátságokról bővebben: **6.1.19**. Ebbe a körbe tartoznak a rejtett idézetek, vendégmondatok is, melyek mellett az idézés kifejezett metanyelvi viszonya hiányzik (Rácz 1989. 4).

melyek csak áttételesen igazak, mert vagy a szavak, szókapcsolatok, vagy a mondatfunkció, vagy a közlési mező, vagy akár mindegyik metaforikusan értendő bennük. Ezek különös fajtái az **allegória** mondatai. A **kétely** a mondat igazságértékének bizonytalansága, modalitást kifejező nyelvi elem nélkül. Az **irónia** egy jellegzetes fajtájában pedig a kijelentés tartalmának az ellenkezője igaz.[11]

E módosulások nagyobb része stilisztikai jellegű. E helyen nem szándékozom bővebben foglalkozni velük. De emlékeztetőül idézem Martinkó András tartalmas hozzászólásának tömör összefoglaló mondatából: „a nyelvben több van, mint a szótárban és a nyelvtanban, a beszédben több, mint a nyelvben, s a stílusban több..., mint a beszédben."[12]

Ide kívánkozik még egy újságírói megnyilatkozás: „A lírikus hitelessége az olyan állítás, amely emlékezetes és mégsem ellenőrizhető, mert — konvenció szerint — *elfogadott túlzás*." (P. G.: Mécsvilág. Magyar Nemzet 1991. jún. 18. 5.)

---

[11] Gáti István külön ∧ jellel vezetné be, mely „mutatná a' tsufolódó beszédet, mint a' mely egyenesen ellenkezik a' ki nyilt szivvel". A helyesírásról 1817-ben megjelent elmélkedéséből idézi Zolnai Béla: 1926. 65; 1957. 102. Vö. még Hevesi Sándor 1933. 166. Az áprilisi tréfa és a hazugság közti különbséget Ammann (1928. 10) is tárgyalja, mégpedig a közlő felelősségének erkölcsi kérdésével együtt. Az ugratás és alakoskodás — részben játékos — kombinációjáról Martinkó András is szólt: 1956. 209. L. még Grice 1975. 53; Terestyéni 1981. 43. — Egész beszédaktusok és mondatszerű aktusrészletek szószerinti és nem szószerinti, komoly és komolytalan, valódi és megjátszott (vagy félig megjátszott) használatáról ad (korábbi szakirodalom alapján) összefoglaló képet László (1984. 162–6).

[12] 1965. 219. A szónak lexikális és aktuális jelentéséhez hasonlóan a mondatnak is megkülönböztethetjük konvencionális és kommunikációs jelentését, olyanképpen, hogy a kommunikációs (azaz aktuális) jelentésének az a szintje, amely a megnyilatkozói szándékokkal függ össze (Terestyéni 1981. 52), további mondatelemzéseink során ráépül a tagmondatok igazságértékenek arra a szilárdabb szintjére, amely bizonyos releváns szavak lexikális jelentéséből adódik. Dolgozatunk főleg ez utóbbival mint alapszinttel foglalkozik.

4. Idézés és más metanyelvi viszonyítás

Az idézés az a mondatkapcsolási forma, amelyben az egyik mondat tartalma arra vonatkozik, hogy a közvetlen — olykor távolabbi — szomszédságában levő egy vagy több mondatot a beszélő nem aktuális közlésként, sokszor nem is a maga nevében mondja, hanem egy már elhangzott (ill. leírt) vagy elképzelt nyilatkozatot ismétel. Az idézet „**szándékosan** megismételt, **másodlagos beszéd**".[13]

Az idézéssel kapcsolatban is vannak olyan határkérdések, amelyekkel itt nem célom bővebben foglalkozni. Az idézet írásos formája, melyben az idézőjelbe tett — vagy más módon, pl. eltérő betűtípussal vagy külön bekezdésbe írt — egy vagy több mondat után rendszerint zárójelben következik a szerző neve vagy a forrás, a lelőhely egyéb megnevezése, nem teremt szövegszerű kapcsolatot idézet és idézőmondat közt. Hogy az ilyen vagy az alább következő szabályos idézettel az író (beszélő) mégis mennyire azonosítja magát, ennek kérdéseivel most ne foglalkozzunk. (Erre nézve l. még Rácz 1989.)

Az utalásszerűen egymást követő — vagy akár egymásba ékelt — idézet és idézőmondat már valóságos szövegszerű egységet alkot, élőbeszédben is számtalanszor előfordul. Az idézőmondatból és idézetből álló mondategyüttest **idézetszerkezet**nek nevezhetjük.[14] Ez annál lazább, minél több mondatból áll az idézet.

---

[13] Török Gábor 1972. 427; 1976. 237. Molnár Ilona (1974a. 300) szintén teljesen egyetért Török idézetmeghatározásával. Ilyesféle az idézésnek Bahtyin-féle meghatározása is, melyből Dömötör Adrienne (1988. 284) kiindul, mégpedig egyrészt tágabban értelmezve ugyan — mert nem csupán a nyelvi idézésre vonatkoztatva, hanem a zenei vagy a képi idézésre is —, másrészt azonban, mint látni fogjuk, a nyelvin belül szűken, mert csak megnyilatkozásokról szól („megnyilatkozás a megnyilatkozásban"). Az egész kérdéskört több nyelvben, általános és konfrontatív szempontból is vizsgálják a Direct and Indirect Speech (DIS. 1986) tanulmánykötet szerzői, köztük Fónagy (1986) és Kiefer (1986).

[14] „Alárendelés tehát ez is, de szövegtani értelemben az"; „Két különböző szövegsík találkozásáról van tehát szó, amelyek kapcsolódása túlmutat a szintaxis kategóriáin" — állapítja meg Dömötör Adrienne (1985. 339; ill. 1988. 216), és rövid áttekintést ad az idézéssel foglalkozó szakirodalomról. Mivel a rövidebb — és mondattanilag is megfoghatóbb — idézetszerkezet mégis emlékeztet az alárendelő összetett mondatra, célszerűbb az *idézőmondat* kifejezést egyetlen szakszóként egybeírni, a *főmondat*, *mellékmondat* mintájára (ahol a *mondat* csak tagmondatot vagy mondategységet jelent, jóllehet hosszabb, többmondatos idézet esetén mondategésznek is tekinthető; vö. Dömötör 1983. 473).

Igazságérték tekintetében az idézetszerkezet olyan, mint a bevezető szakaszban például említett alárendelő összetett mondat: egyetlen közlési egység, csak az egésznek van közvetlen igazságértéke, az idézetnek általában nincs. Ezt úgy kell értenünk, hogy ha azt mondom: *Péter megszólalt: „Én megyek"*, ezzel csak azt állítom, hogy Péter megszólalt (s ismétlem azt, amit mondott), de nem állítom, hogy én is megyek. Az *Én megyek* idézetre nézve tehát nem teheti fel senki a kérdést, hogy igaz-e vagy téves, mert nem állítottam vele semmit, ígéretet sem tettem. Ugyanígy a következő: *„Hallottam" — szólt György*. Ezzel a mondattal nem állítom azt, hogy hallottam a szóban forgó közlést.

Kétszer kettő egyenlő hárommal. Ez a tétel nyilvánvalóan téves. De igaz lehet a következő mondat: *Felírtam a táblára: 2×2=3*. Az idézetnek nincs közvetlen igazságértéke, nincs közvetlenül a valóságra vonatkozása. Az idézet nem a valóságra vonatkoztatva, hanem az idézőmondatra vonatkoztatva kapja meg a jelentését. (Vö. Martinkó 1956. 207.) Az idézett mondat vagy szöveg voltaképp nem a saját jelentésében szerepel, ahogy az idézett szó sem: nem a külső világ valamely elemét vagy tárgyát, tényeinek sorozatát jelöli, hanem a szó alakját, esetleg jelentését, ill. a mondat vagy mondatok szavaival kifejezett predikatív viszonyt. Az idézet a nyelvi jel nyelvi jele (Frege 1892. 28). Az idézőmondat és az idézet közt **metanyelvi viszony** van. Ilyen metanyelvi használatban a téves mondat is helytálló lehet (nemcsak a grammatikusok szerint helyes[15]), csak gondoskodni kell a beszélőnek vagy a szerzőnek olyan szövegkörnyezetről, mely világossá teszi, hogy a téves mondat nem az ő saját állítása. Ez a szövegkörnyezet a mondatszerű metanyelvi viszonyban (vagyis az idézetszerkezetben) az idézőmondat, de van más módja is a metanyelvi viszony feltüntetésének. Ha azt mondom: *„Ez a piros szoknya zöld színű" mondat*, vagy *a „Budapest" név*, akkor nem mondat alakú, hanem szintagmatikus metanyelvi viszonnyal van dolgunk. Ha ezt az előbbi típusból származtatjuk, azt mondhatjuk, hogy az idézetszerkezet szintagmává: jelzős szerkezetté tömörült, az idézetből idézetjelző lett.[16] Tárgyas, határozós szintagmában is kifejeződhet metanyelvi viszony: „*Budát* mondott, nem *Pestet*"; „a város nevét *Szögednek* ejtette".

E viszonyok ilyen irányú fejtegetése megint messze vezetne célunktól, ezért most már csak maradjunk a mondatszerű kapcsolatoknál.[17]

---

15 Mint Martinkó céloz rá, i.h.

16 Kelemen József (1961. 156; 1970. 122) kifejezése.

17 Az azonban az eddigiekből is nyilvánvaló, hogy az idézetszerkezet nem a tárgyi mellékmondatú összetett mondatnak egy sajátos fajtája. Az idézet nem csak tárgya, hanem még legalább módhatározója is lehet az idézőmondatnak. Téved az akadémiai nyelvtan és minden azt megelőző és követő nyelvtan, amikor az idézetet a függő idézettel együtt a tárgyi mellékmondatok közt tárgyalja. Bármennyire rokon is — és egymásba átalakítható

5. Mondat és tétel

5.1. Ide tartozó fogalmak tisztázása

5.1.1. Az eddigi — bevezetőnek szánt — fejezetekben a *mondat* szót többféle értelemben is használtuk. A továbbiakban célszerű lesz pontosabbá tenni a terminológiát. A kijelentő mondatnak azt a predikatív viszonyra épülő kéttagú típusát, melyet a logika mint nyelvileg formált **ítéletet** (vagy **kijelentést**) egyik alapegységének tekint, **tétel**nek fogjuk nevezni. Szabatosabban (mint látni fogjuk): a tétel azonos — kijelentő — nyelvi alakban kifejezett kijelentéstartalom. Eszerint ugyanaz a tétel van meg például a következő mondatokban:

János megjött.
János megjött?
Igaz, hogy János megjött.
Nem igaz, hogy János megjött.
János megjött, az bizonyos.
Ha János megjött, ebédelünk.
János megjött, mikor ebédeltünk
János megjött, de senki sem fogadta.
Zörgést hallok az előszobából, tehát János megjött.

Látjuk, hogy ugyanaz a tétel az egyik példában önálló kijelentő mondat (a mondategység tehát egyszersmind mondategész is), a másikban kérdő mondat, a harmadikban, negyedikben, talán az ötödikben mellékmondat, a továbbiakban szintén tagmondat, mégpedig hol mellérendelt tagmondat,

---

— az egyenes idézet egy fajtája és a függő idézet, ez megtévesztő megközelítése az idézet lényegének. Az átalakítás nem mindenfajta idézetszerkezetben olyan egyszerű. Az idézés és a grammatikai alárendelés az átmeneti alakulatok ellenére is két különböző fajtája a mondatkapcsolásnak. — Hadrovics (1969. 228) jól látja a szoros kapcsolatot idézet és függő beszéd közt, de nem szól a kettő közti alapvető különbségről (ahogy pl. Szabó Dénes sem; csupán az idéző mondat szervetlen jellegéről szól: Szabó 1955. 367–9, ill. 382). A sajátos eltérést találóan jellemzi Rácz–Szemere (1972. 194). Még jobban megvilágítja és részletesen elemzi ezt a különbséget Dömötör Adrienne (1983. 472–81; 1985. 338–9; 1988. 285, ill. 415–22), de a régebbi nyelvtanok nyomán ő is „függő idézés"-nek nevezi a tartalmi említést (vagy hivatkozást): Dömötör 1985. 338–47; 1985–86. 99–104.

hol főmondat, hol mellékmondat.[18] Egy adott tétel jellemző sajátságának tekintjük az időt (példánkban: múlt), mellyel bizonyos fokig összefügg a cselekvésminőség, ill. igeszemlélet (példánkban: befejezett), és természetesen az ige személye is (példánkban: egyes szám 3.), hiszen a tétel fő jellemzője egy meghatározott alany és állítmány kapcsolata.[19] Ezen belül azonban lehetnek variánsai, és a továbbiakban ki kell fejtenünk, milyen módosulásokkal fogadjuk el a tételt önmaga variánsának.

A kilenc példánkban azonos tétel egyszerű predikatív szintagma igekötős múlt idejű állítmánnyal, ömagában tőmondat. Választhatnánk olyan tételt is, mely bővítményeket tartalmaz, pl. *János tegnap megjött*; *János ma is megjött*; *János a rossz idő ellenére is megjött*; vagy akár tárgyas igét tartalmazó olyan mondatot, mely világosan alanyi és állítmányi részből áll. Ezek azonban más tételek, jóllehet az imént felsorolt mondatokban is megvan ugyanaz a predikatív szintagma. Az egyszerűség kedvéért maradjunk a tőmondatos tétel mellett.

---

18 A 'tétel' és a 'mondat' (ill. 'kijelentés') ilyen elhatárolása körülbelül megfelel a *sentence* és a *statement* különbségének, amit Russel nyomán (1940/1962. 17) Hetzron így fogalmaz meg (1971. 46. 20. jegyzet): »Sentence alone belongs to a 'language of lowest order, in wich the words „true" and „false" do not occur' ... Statement is, from a logical point of view, part of a language of higher order.« A „(logical) proposition" terminus — melyet a kéttagú „sentence" gondolkodási előzményeként és megfelelőjeként említ Molnár (1979. 41) — nem fejezi ki ezt a szembenállást, bár egyébként az angol *proposition* nagyon megközelíti a 'tétel' fogalmát (vö. Récanati 198. 207). A tétel azonban a jelen dolgozat tárgyaként nem azonos a propositional content (kijelentéstartalom) fogalmával sem, hanem kötött nyelvi formájú; pl. felszólító módba téve már nem tekintjük tételnek, ható alakban pedig nem azonos, hanem más (ti. módosított) tételnek, jóllehet benne van ugyanaz a kijelentéstartalom (azaz diktum, vö. Szalamin 1984. 169). — A tétel igazságértékének mondatba ágyazottságát Hetzron modellszerűen is megadja (i.m. 47). A *tétel* szónak ez a használata egybevág azzal az ismert jelentésével, amely a *tudományos tétel*, az *igazol* v. *cáfol egy tételt* kifejezésekben szerepel; a tétel ti. lehet igaz is, téves is: olyan kijelentés, melynek még csak keressük az igazságértékét. Emlékeztet Pauler Ákos (1925. 65) „tiszta logikájának" **tételére** (szemben az „alkalmazott logika" **ítéletével**), mégsem azonos vele, mert a Pauler-féle tételnek (Bolzano *Satz an sich*-jének magyar megfelelőjeként) van igazságértéke (érvényessége). — A mondatok ilyen változatainak sora nem egészen azonos azzal, amit Juhász József (1977. 208–9) Svedova (1967.) nyomán mondatparadigmának nevez, de hiszen a mondatparadigma új fogalom, nincs még pontosan meghatározva. A mondatparadigmába beletartoznak a tételnek — sőt a tételszerűen nem megfogalmazható mondatnak — olyan alakjai is, melyek az állítmányi ige különféle paradigmatikus alakjaival jönnek létre (Svedova i.m. 10–1).

19 Nemigen fogjuk részletezni azt, hogy a *János megjött* tétel önmagában is többfélét jelenthet (mégpedig nem a szótőnek lexikális, hanem az igekötős múlt idejű igealaknak nyelvtani többértelműsége miatt): 1. 'J. valamikor a múltban valahova megérkezett' (valódi múlt idő); 2. 'J. ide v. közelben levő helyre nemrég megérkezett és itt van' (praesens perfectum); 3. J. a szóban forgó helyre érkezett, de nem tudni, ott van-e még'; stb. A múlt és a perfectum, az idő és az actio viszonyával Gyomlay (1909. 162–212, 300–7) foglalkozott részletesen, kiemelve (i.h. 175), hogy a perfectum állapotjelző értelme idő folytán minden nyelvben elhomályosul. Tételünk igazságértékét úgy fogjuk fel, hogy igaz akkor, ha valamelyik jelentésében igaz.

Nem minden tagmondat tétel. Példáink közt nem tétel az *Igaz* és a *Nem igaz* főmondat, mert nem kéttagú. Ezek csak mellékmondatukkal együtt alkotnak tételt. A hiányos mellékmondat sem tétel, mert csak ráértéssel egészül ki tétellé. (De nemegyszer kapcsolatba hozható olyan tétellel, melynek gyakran szinonimája.) Az ilyen alany nélküli mellékmondatú összetett mondatokat ezúttal nem is tárgyaljuk (legfeljebb alkalmilag térünk ki ilyen típusú mondatokra): *János elmondta, hogy megjött. Az ember ott kezdődik, hogy gondolkodik.*

5.1.2. Kissé már önkényesen kell elhatárolnunk a tételt bizonyos variánsaitól, melyek azonosnak is tekinthetők vele, nem is.[20] Egészen formálisan véve csak akkor tekinthetjük a tételt önmagával azonosnak, ha változatlan szórendben, megszakítás nélkül fordul elő valamely mondatban (önállóan vagy tagmondatként). Eszerint más tétel volna ez: *Megjött János*, és nem a tőmondatul választott tételünk, hanem annak csupán variánsa fordulna elő egy ilyen tagmondatban: *Nekem mindegy, akár megjött János, akár nem.* Figyelembe kell azonban vennünk, hogy a magyarban a predikatív szintagma szórendje nyelvtanilag kötetlen, tehát a pusztán sorrendi eltérés még nem hoz létre más predikatív szószerkezetet. Az idézett választó megengedő tagmondatot ezért bátran felfoghatjuk a *János megjött* tétel egyik előfordulásaként.

Más a helyzet, ha a szórendi eltérés a mondanivaló változásával, súlypontjának áthelyezésével jár, ezért a *megjött János* szórendű változat csak akkor tekinthető a *János megjött* tétel formai változatának (és vele lényegében azonosnak), ha a tételnek mint mondatnak súlypontja az igén (hangsúlya az igekötőn) van, ha ugyanis *János* a mondat témája, *megjött* a propozituma: „*Megjött* János". (Eredeti példánkban annyira természetes, hogy a második helyen álló igekötős ige propozitum, hogy ezzel ellentétes hangsúlyhelyzet csak nagyon kivételesen fordulhat elő.) De már ilyen mondatban: „Péter nem jött meg, de megjött János" — a második tagmondat propozituma *János*. Ez a tagmondat, ill. a benne előforduló tétel csak akkor tekinthető a *János megjött* tétel előfordulásának, ha a „Megjött *János*" változatot is a *János megjött* tétel variánsának tekintjük. Ez azonban több, mint formai variáns. Nevezhetjük **kommunikatív variáns**nak. E tétel kommunikatív variánsa ez is: „*János* jött meg"; sőt ez is: „János ***megjött***" (ellentmondó hangsúllyal).

A kommunikatív variánsokat, bár elvileg szintén tekinthetők úgy, hogy bennük azonos tétel fordul elő, egyszerűség kedvéért kirekesztjük most következő részletesebb vizsgálatunkból, már csak azért is, mert bizonyos mon-

20 Itt megint utalahatunk a Svedova szerkesztette kötet mondatparadigmáinak határkérdéseire (vö. Juhász 1977. 209).

dattípusok kommunikatív variánsai igazságfeltételek szempontjából is különböznek egymástól (vö. pl. Sgall 1980. 241).

A variánsoknak egy másféle típusát azonban el kell fogadnunk mint az azonos tétel előfordulásait akkor is, ha a tételt alkotó szintagma (itt predikatív szintagma) tagjai ezáltal elszakadnak egymástól. *János megjött*; *János megjött-e?*; *János esetleg megjött*; *Szerintem János megjött* — ezek ugyanannak a tételnek (= azonos nyelvi formában kifejezett kijelentéstartalomnak) **modális variánsai**. (Önmagában persze mind megannyi mondat. A kérdő variáns kivételével mindegyik lehet igaz vagy téves, de nem abban az értelemben, hogy objektív tényt jelentenek-e — hiszen a *János esetleg megjött* ebben az alakban nem tényt jelent —, hanem hogy a beszélő igaznak érti-e azt, amit mond. A *János esetleg megjött* mondat mint a *János megjött* tétel modális variánsa lehet negatív értékű, azaz tudatos hazugság is, ha a beszélő tudja, hogy János nem jött meg. A tényismeret nem kritériuma a nyelvi igazságértéknek; vö. Kiefer 1979. 66–7. A modalitás további részletezését lásd: Szalamin 1984. 167–74. A legfontosabb előzmények összefoglalása: Aliszova 1971. 54, 56.) Összetett, különösen pedig alárendeléses mondatokban úgyis sokszor a modalitás szerint változik a tétel igazságértéke, ezért nem rekeszthetjük ki a modális variánsokat az egyszerű mondat — és így a tétel — változatai közül sem. A kötőszók, módosítószók, határozószók közt úgyis sok az átfedés, az ide vagy oda soroláskor nehezen eldönthető — gyakran éppen többszörös funkciójú — átmenet.

A módosítók közül mégis célszerű — legalább egyelőre — kirekeszteni a tagadószót és a vele szinonim módosító szókat. E kirekesztésnek van mindjárt formai oka is: a tagadószó elveszi az igekötős ige hangsúlyát és megfordítja a szórendjét. De talán fontosabb a tartalmi ok: a tagadó mondat (tagadott tétel) nem csak formai és modális variánsa az egyszerű állító tételnek, hanem kommunikatív variánsa is. Igazságértékét ellenkezőre fordítja. A negáció a transzformáció egyik fajtája ugyan (Chomsky 1972.[10] 63, 66–7, 112), de semmiképpen sem tekinthető szinonimikus transzformációnak (Elekfi 1967. 1–2), hanem egyúttal a logikának is egy alapvető művelete. A *János nem jött meg*, *János aligha jött meg*, *Dehogy jött meg János* típusú mondatokat tehát — már csak az igekötős ige fordított szórendje miatt is — mint negatív variánsokat figyelmen kívül hagyjuk. Amúgy szükségünk lesz a negációra a tétel mondatértékének értelmezésében, hiszen éppen azt akarjuk vizsgálni, milyen mondattani helyzettől függ a tételhez járuló igazságérték, mely alapjában kétféle: a) igaz, b) nem igaz.

Az *is*-sel kapcsolt tételt szintén jobb lesz kihagyni a tétel azonosnak tekintett variánsai közül, mert hangsúlyeltolódással jár: *János is elment* nem ugyanazt jelenti, mint *János elment*. A *szintén* nem jár ilyen hangsúlyeltoló-

dással, ezért a *János szintén elment* mondat (és tétel) inkább tekinthető a *János elment* tétel formai és modális variánsának, hiszen *János* egyértelműen témája mindkét mondatnak, holott az *is* keresztállással jár.[21]

5.2. Tételkapcsolatok

5.2.1. Nézzük meg most már részletesebben az imént bemutatott igekötős igéjű, múlt idejű és harmadik személyű tőmondatot mint tételt a különféle mondatbeli helyzetekben:[22]

A) Önálló mondatként

/1/ János megjött.
(Önálló kijelentő mondat. 1.: a)

/2/ János megjött?
(Önálló kérdő mondat. 2.: c)

/3/ János megjött-e?
(Önálló kérdő mondat. 3.: c)

B) Mellékmondatként

/4/ Igaz, hogy János megjött.
(Alanyi mellékmondat. 4.: a)

/5/ Nem igaz, hogy János megjött.
(Alanyi mellékmondat. 4.: b)

/6/ Látjuk, hogy János megjött.
(Tárgyi mellékmondat. 5.: a)

/7/ Bizonytalan, hogy János megjött-e.
(Kérdő alanyi mellékmondat. 3.: c)

/8/ Nekem mindegy, akár megjött János, akár nem.
(Megengedő értelmű mellérendelt alanyi mellékm. 8.: c)

/9/ Ha János megjött, ebédelünk.
(Időt is meghatározó feltételes mellékmondat. 6.: c)

/10/ Az a bajom, hogy János megjött.
(Megjelölő propozitumi — alanyi — mellékmondat. 4.: a)

---

21 A téma és a propozitum fogalmának bővebb kifejtése: Elekfi 1964. 333–6, 366–7. A keresztállásról részletesen Elekfi 1974–75. 111–7; 1986. 107–12. Lényege: az *is* kötőszóval nyomósított főnévi mondatrész úgy válik propozitummá, hogy a másik (állítmányi) mondatrész sem veszti el egészen propozitumjellegét; így az *is*-sel módosított mondat P–T viszonya mögött érezhető az *is* nélküli tétel T–P viszonya is. Az *is* problematikájára más szempontból l. Kiefer 1983a. 39–43.

22 A példák nagyjából az akadémiai nyelvtan összetett mondatról szóló fejezeteinek beosztását követik (MMNyR. II, 330–440). A betű- és számjelzések magyarázata később (a példatár 157 mondatának felsorolása után) következik.

/11/ Ez olyan igaz, mint ahogy János megjött.
(Fokhatározó jelzői hasonlító mellékmondat. 7.: c)
(L. még a 39. jegyzetet: **6.1.40.**)

/12/ Úgy esik az eső, mint amikor János megjött.
(Időhatározói hasonlító mellékmondat. 6.: d)

/13/ Remélem, János megjött.
(Tárgyi mellékmondat. 5.: c)

/14/ Látva, hogy János megjött, Feri is nekibátorodott.
(Igenév tárgyi mellékmondata. 5.: a)

/15/ Hallom, hogy János megjött.
(Tárgyi mellékmondat. 5.: a)

/16/ Ez azt jelenti, hogy János megjött.
(Tárgyi mellékmondat. 5.: c)

/17/ Péter azt figyelte, hogy János megjött-e.
(Kérdő tárgyi mellékmondat. 3.: c)

/18/ Nem tudtam, hogy János megjött.
(Tárgyi mellékmondat. 5.: a)

/19/ Azt olvastam, hogy János megjött.
(Tárgyi mellékmondat. 5.: c)

/20/ Hogy János megjött, azt még kevesen tudják.
(Tárgyi mellékmondat. 5.: a)

/21/ Olyan hírek keringtek, hogy János megjött.
(Jelzői mellékmondat. 7.: c)

/22/ Erzsi várt, míg János megjött.
(Időhatározói mellékmondat. 6.: d)

/23/ Ferinek köszönhetem, hogy János megjött.
(Tárgyi mellékmondat. 5.: a)

/24/ Nem bánom, akár megjött János, akár nem.
(Megengedő értelmű mellérendelt tárgyi mm. 8.: c)

/25/ Magda elpanaszolta Lolának, hogy János megjött.
(Tárgyi mellékmondat. 1.: c)

/26/ Nem kérdi, János megjött-e.
(Kérdő tárgyi mellékmondat. 3.: c)

/27/ Mikor János megjött, már ebédeltünk.
(Időhatározói mellékmondat. 6.: d)

/28/ Ez akkor történt, amikor János megjött.
(Időhatározói mellékmondat. 6.: d)

/29/ Feri átment a szomszédba, ahova János megjött.
(Helyhatározó értelmezői mellékmondat. 6.: d)

/30/ Volt valami különös abban, ahogy' János megjött.
(Képes helyhatározói mellékmondat. 6.: d)

/31/ Oda megyek, ahova János megjött.
(Helyhatározói mellékmondat. 6.: d)

/32/ Ahova János megjött, ott már várták.
(Helyhatározói mellékmondat. 6.: d)

/33/ Akkor voltam ott, amikor János megjött.
(Időhatározói mellékmondat. 6.: d)

/34/ Hogy János megjött, abbahagyták a játékot.
(Időhatározói, okot is jelentő mellékmondat. 6.: a)

/35/ Jókedv támadt, ahogy János megjött.
(Időhatározói mellékmondat. 6.: d)

/36/ Különösen éreztem magam, amint János megjött.
(Időhatározói mellékmondat. 6.: d)

/37/ Beszélgetni kezdtek, miután János megjött.
(Időhatározói mellékmondat. 6.: d)

/38/ Elkezdték a munkát, mihelyt János megjött.
(Időhatározói mellékmondat. 6.: d)

/39/ Mielőtt János megjött, még egyszer végiggondoltam a dolgot.
(Időhatározói mellékmondat. 6.: d)

/40/ Mikor János megjött, előbb rendbe tettük a szobát.
(Időhatározói mellékmondat. 6.: d)

/41/ Mióta János megjött, azóta jó a hangulat.
(Időhatározói mellékmondat. 6.: d)

/42/ Talán tíz nap telt el, hogy János megjött.
(Időhatározói mellékmondat. 6.: d)

/43/ Azóta, hogy János megjött, alig láttuk egymást.
(Időhatározói mellékmondat. 6.: a)

/44/ Mikorra János megjött, már megkezdődött a tanítás.
(Időhatározói mellékmondat. 6.: d)

/45/ Mire János megjött, addigra kisütött a nap.
(Időhatározói mellékmondat. 6.: d)

/46/ Öreg este lett, mire János megjött.
(Időhatározói mellékmondat. 6.: a)

/47/ Csak akkor szólhatok, ha János megjött.
(Feltételes mellékmondat. 6.: c)

/48/ Ha János megjött, indulj anyádhoz.
(Időt is meghatározó feltételes mellékm. 6.: c)

/49/ Kisütött a nap, hogy János megjött.
(Időhatározói mellékmondat. 6.: d)

/50/ Erzsi most boldog, hogy János megjött.
(Okhatározói mellékmondat. 6.: d)

/51/ Annyiszor vett Erzsi csokoládét, ahányszor János megjött.
(Számhatározói mellékmondat. 6.: d)

/52/ Úgy tetszik, hogy János megjött.
(Módhatározói, de alanyinak is érthető mm. 6.: a)

/53/ Feri úgy készítette elő a találkozást, hogy János megjött.
(Módhatározói következményes mellékmondat. 6.: a)

/54/ Azon a vonaton utaztam, amelyikkel János megjött.
(Jelzői vonatkozó mellékmondat. 7.: d)

/55/ Azzal szekálta a lányt, hogy János megjött.
(Eszközhatározóféle mellékmondat. 6.: c)

/56/ Azáltal jutott előbbre az ügy, hogy János megjött.
(Eszközhatározói, okot is jelentő mellékmondat. 6.: a)

/57/ Attól szenvedsz, hogy János megjött.
(Okot is jelentő eredethatározói mellékm. 6.: a)

/58/ Erzsi olyan sokszor hívta, hogy János megjött.
(Fokhatározói jelzői következményes mellékmondat. 7.: a)

/59/ Most annyiban más a helyzet, hogy János megjött.
(Fokhatározói — modalitást is kifejező — mellékm. 6.: a)

/60/ Annyiban igazad van, hogy János megjött.
(Fokhatározói — modalitást is kifejező — mellékm. 6.: a)

/61/ Mindez semmi ahhoz képest, hogy János megjött.
(Hasonlítást is tartalmazó fok- és tekintethatározói mellékmondat. 6.: a)

/62/ Erzsi azért örült, mert János megjött.
(Okhatározói mellékmondat. 6.: a)

/63/ Nem utazott már csak azért sem, mert János megjött.
(Okhatározói mellékmondat. 6.: a)

/64/ Örülök, hogy János megjött.
(Okhatározói értelmű mellékmondat. 6.: a)

/65/ Mivel János megjött, ebédhez ültünk.
(Okhatározói mellékmondat. 6.: d)

/66/ Nyugodt vagyok, mivelhogy János megjött.
(Toldásszerű okhatározói mellékmondat. 6.: a)

/67/ Ma, minthogy János megjött, a nagy asztalnál ebédelünk.
(Okhatározói mellékmondat. 6.: a)

/68/ Mert hogy János megjött, mindnyájan örültünk.
(Okhatározói mellékmondat. 6.: d)

/69/ Úgy kezdődött az ügy, hogy János megjött.
(Módhatározói mellékmondat. 6.: a)

/70/ Azzal vigasztaltam Erzsit, hogy János megjött.
(Eszközhatározói mellékmondat. 6.: c–d)

/71/ Folytatjuk a munkát, ha János megjött is.
(Megengedő állapothatározói mellékmondat. 6.: c)

/72/ Ha János megjött is, neked el kell menned.
(Megengedő állapothatározói mellékmondat. 6.: c)

/73/ Akár megjött János, akár nem, folytatjuk a munkát.
(Megengedő mellérendelt állapothat. mm. 8.: c)

/74/ Mire várunk, mikor János megjött?
(Időt is jelentő állapothatározói mm. 6.: a)

/75/ Noha János megjött, mi tovább dolgozunk.
(Megengedő állapothatározói mellékmondat. 6.: a)

/76/ Azzal kapcsolatban, hogy János megjött, újabb probléma merült fel.
(Körülményhatározó mellékmondat. 6.: d)

/77/ Azon kívül, hogy János megjött, nem sok változás történt.
(Körülményhatározó mellékmondat. 6.: d)

/78/ Ahhoz képest, hogy János megjött, nem sok változás történt.
(Hasonlítást is jelentő tekintet- és fokhatározó mellékmondat. 6.: d)

/79/ Beszéltél azzal, akivel János megjött?
(Társhatározói mellékmondat. 6.: d)

/80/ A bonyodalmak onnan erednek, hogy János megjött.
(Eredethatározói mellékmondat. 6.: a)

/81/ Ha János megjött, abból csak jó származik.
(Eredethatározói feltételes mellékmondat. 6.: c)

/82/ Arra ébredtem, hogy János megjött.
(Eredményhatározói mellékmondat. 6.: c)

/83/ Örülök annak, hogy János megjött.
(Eredet- és okhatározói mellékmondat. 6.: d)

/84/ Tudok arról, hogy János megjött.
(Állandó határozót kifejtő mellékmondat 6.: d)

/85/ Gondoltam arra, hogy János megjött.
(Állandó határozót kifejtő mellékmondat. 6.: c)

/86/ A város, ahonnan János megjött, messze van.
(Értelmezői mellékmondat. 7.: d)

/87/ Elküldte a fiút azzal az üzenettel, hogy János megjött.
(Jelzői mellékmondat. 7.: c)

/88/ Oly hamar megváltozott a hangulat, amily hamar János megjött.
(Hasonlító értékű határozó jelzői mellékmondat. [Vö. 39.j.: **6.1.40.**] 7.: d)

/89/ Meglátogattam azt a barátunkat, akihez János megjött.
(Jelzői mellékmondat. 7.: a)

/90/ Hallottad a hírt, azt, hogy János megjött?
(Értelmezői mellékmondat. 7.: c)

/91/ Jóska abban a városban lakik, amelyből János megjött.
(Jelzői mellékmondat. 7.: d)

/92/ Figyelemre méltó az a körülmény, hogy János megjött.
(Jelzői mellékmondat. 7.: a)

/93/ Ez a falu, ahonnan János megjött, nincs messze.
(Értelmezői mellékmondat. 7.: d)

/94/ Az a társaság, amellyel János megjött, jól érezte magát.
(Jelzői mellékmondat. 7.: d)

/95/ Nem sok jelentősége van annak, hogy János megjött.
(Birtoklást jelentő részeshatározói mellékmondat. 6.: a)

/96/ Most két hete annak, hogy János megjött.
(Birtoklást jelentő részeshatározói mellékmondat. 6.: d)

/97/ Ez annak volt a következménye, hogy János megjött.
(Birtokos részeshatározói mellékmondat. 6.: d)

/98/ Ez a következménye az új helyzetnek: annak, hogy János megjött.
(Birtokos értelmezői mellékmondat. 7.: a)

/99/ Volt esőkabátom, olyan, amilyenben János megjött.
(Értelmező jelzői mellékmondat. 7.: d)

/100/ Jó hírt hozz, olyat, hogy János megjött.
(Értelmező jelzői mellékmondat. 7.: c)

/101/ Jött a hír, hogy János megjött.
(Értelmező jelzői mellékmondat. 7.: c)

/102/ Híre érkezett, hogy János megjött.
(Birtokos részeshatározói mellékmondat. 6.: a)

/103/ Az a kérdés, hogy János megjött-e, fel sem merült.
(Kérdő jelzői mellékmondat. 3.: c)

/104/ A hír, hogy János megjött, nem volt vaklárma.
(Értelmezői mellékmondat. 7.: c)

/105/ Most, hogy János megjött, felélénkült a társaság.
(Értelmező, okot is jelentő időhatározói mm. 6.: d)

/106/ Míg János megjött, addig Erzsi elment.
(Ellentétet is kifejező időhatározói mellékm. 6.: a)

C) Mellékmondatnak is érthető tagmondatként

/107/ János megjött, az bizonyos.
(Alanyi mellékmondatnak érthető mellérendelt előmondat. 1.: a)

/108/ János megjött-e, nem tudom.
(Tárgyi mellékmondatnak is érthető mellér. előm. 3.: c)

/109/ János megjött, úgy próbálta a fiát vigasztalni.
(Módhatározói mellékm.-nak is érthető mellér. előm. 1.: a)
/110/ Sürgönyileg hívtam, úgyhogy János megjött.
(Toldászerű következményes mellékmondat. 6.: a)
/111/ Erzsi vidám volt, mert János megjött.
(Toldásszerű okhatározói mellékmondat. 6.: a)
/112/ Dolgoztak tovább, bár János megjött.
(Megengedő értelmű tagmondat. 6.: a)
/113/ János megjött ugyan, de senki nem fogadta.
(Megengedő értelmű tagmondat. 6.: a)

D) Főmondatként

/114/ János megjött, mikor delet harangoztak.
(Főmondat időhatározói mellékmondattal. 1.: a)
/115/ János megjött, noha nem vártuk.
(Főmondat megengedő mellékmondattal. 1.: a)
/116/ János megjött, úgyhogy ebédelhetünk.
(Főmondat következményes mellékmondattal. 1.: a)
/117/ Akármi történt is különben, János megjött.
(Főmondat megengedő mellékmondattal. 1.: a)
/118/ János, aki barátja volt Jóskának, megjött.
(Főmondat értelmezői mellékmondattal. 10.: a)
/119/ Ha nem tévedek, János megjött.
(Főmondat modális értékű feltételes mellékmondattal. 1.: c)

E) Idézetként

/120/ Hirdesd ki: János megjött!
(Idézetnek is érthető tárgyi mellékmondat. 1.: a)
/121/ Úgy gondolom: János megjött.
(Módhatározói mellékmondatnak is érthető, módosító értékű főmondattal bevezetett tagmondat. 1.: c)
/122/ „János megjött" — válaszolt Magda.
(Idézet mint az idézőmondat módhatározója. 1.: c)
/123/ „János megjött" — vidult fel Zsuzsa.
(Nem közvetlenül alárendelt idézet. 6.: c)
/124/ János — mesélte Sári — megjött.
(Idézet mint az idézőmondat tárgya. 10.: c)

F) Módosított igazságértékű mondat vagy mellékmondat

/125/ Ha János esetleg megjött, átadom neki az üzenetet.
(Feltételes mellékmondat módosító szóval. 6.: c)

/126/ János, úgy látszik, megjött.
(Módosító közbevetéssel függővé tett mondat. 10.: c)
/127/ Úgy van, János megjött.
(Módosító értékű tagmondattal bevezetett tagm. 1.: a)

G) Mellérendelt tagmondatként

/128/ János megjött, azért nem kell tovább várnunk.
(Következtető mellérendeléses tagmondattal. 1.: a)
/129/ János megjött, ne búsuljatok.
(Következtető értelmű mellérendelt tagmondattal. 1.: a)
/130/ János megjött, tehát nem utazunk.
(Következtető mellérendelt tagmondattal. 2.: a)
/131/ Szomorú voltam, pedig János megjött.
(Megengedővel rokon[23] ellentétes tagmondat. 9.: a)
/132/ János megjött, senki sem fogadta.
(Kapcsolatos mellérendeléses tagmondat. 2.: a)
/133/ János megjött, és senki sem fogadta.
(Kapcsolatos mellérendeléses tagmondat. 1.: a)
/134/ János megjött, közben senki sem fogadta.
(Kapcsolatos mellérendeléses tagmondat. 1.: a)
/135/ János megjött, aztán senki sem fogadta.
(Kapcsolatos mellérendeléses tagmondat. 1.: a)
/136/ Egyrészt János megjött, másrészt Feri is itt van.
(Kapcsolatos mellérendeléses tagmondat. 9.: a)
/137/ János megjött, Erzsi is vele.
(Mellérendeléses tagm. kapcsolatos hozzátoldással. 1.: a)
/138/ János megjött, Erzsi már szintén megérkezett.
(Mellér. tagmondat kapcsolatos hozzátoldással. 1.: a)
/139/ János megjött, sőt le is telepedett.
(Mellér. tagmondat kapcsolatos hozzátoldással. 1.: a)
/140/ János megjött, pedig nem várták.
(Mellér. tagmondat megengedő jellegű[23] ellentétes tagmondat előtt. 2.: a)
/141/ János megjött, Erzsi azonban már nem volt itt.
(Mellér. tagmondat ellentétes tagmondat előtt. 2.: a)
/142/ János megjött, Erzsi meg elment.
(Mellér. tagmondat ellentétes tagmondat előtt. 2.: a)
/143/ János megjött, Erzsi viszont elment.
(Mellér. tagmondat ellentétes tagmondat előtt. 2.: a)

[23] Hogy miért nem megengedő és nem mellékmondat, arra nézve l. a 26. jegyzetet: **5.3.1.**

/144/ János megjött, de még nem találkoztam vele.
(Mellér. tagmondat ellentétes tagmondat előtt 1.: a)
/145/ János megjött, mégsem találkoztam vele.
(Mellér. tagmondat ellentétes tagmondat előtt. 1.: a)
/146/ János megjött, csakhogy én nem hívtam.
(Mellér. tagmondat ellentétes tagmondat előtt. 1.: a)
/147/ János megjött, mindamellett nem maradt soká.
(Mellér. tagmondat ellentétes tagmondat előtt. 1.: a)
/148/ Vagy megjött János, vagy levelet kapunk tőle.
(Kirekesztő választó tagmondat. 8.: c)
/149/ János megjött, vagy valami más esemény történt.
(Megengedő választó tagmondat. 1.: c)
/150/ János megjött, tehát már nem vagyunk egyedül.
(Mellérendeléses tagm. következtető utómondattal. 1.: a)
/151/ János megjött, ő ugyanis velünk ebédel.
(Mellérendeléses tagm. magyarázó utómondattal. 1.: a)
/152/ János megjött, tudniillik mára igérkezett.
(Mellérendeléses tagm. magyarázó utómondattal. 1.: a)
/153/ Sokszor hívtuk, hát János megjött.
(Következtető tagmondat. 9.: a)
/154/ Zörgést hallok az előszobából, tehát János megjött.
(Következtető tagmondat. 9.: a)
/155/ A dolog elintéződött, János ugyanis megjött.
(Magyarázó tagmondat. 9.: a)
/156/ Együtt vagyunk, hiszen János megjött.
(Magyarázó tagmondat. 9.: a)

H) Főmondatnak is érthető tagmondatként

/157/ János megjött, mert hiszen már jönnie kellett.
(Mellérendeléses tagm. mellékmondatszerű magyarázó utómondattal.)

E nagyszámú példa közt többféle szempontból csoportokat különíthetünk el. A nagybetűvel jelölt csoportok, melyek jellegét felsorolásunkban rövid címek mutatják, a tétel önálló vagy függő voltának minőségére utalnak. Az arab számok a tétel következő sajátságait jelölik:

1. Önálló vagy az önállóval majdnem azonos módon kijelentésként hangzó mondat, ill. tagmondat.
2. Az egyszerű kijelentéstől határozottan eltérő hanglejtésű mondat vagy tagmondat.
3. Kérdőszavas mondat vagy tagmondat.

4. Alanyi mellékmondat (kijelentő alakú).
5. Tárgyi mellékmondat (kijelentő alakú).
6. Határozói mellékmondat (kijelentő alakú).
7. Jelzői mellékmondat (kijelentő alakú).
8. Választó kötőszós tagmondat.
9. Egyéb mellérendelő kötőszós tagmondat.
10. Megszakított mondat.

A mondatkapcsolás (voltaképp: tételkapcsolás) fajtái és a tagmondatként alkalmazott tétel megjelenési formája bizonyos fokig meghatározzák a tétel igazságértékét. Ebben a dolgozatban négyféle igazságértéket különböztetünk meg:[24]

a) igaz (pozitív),
b) nem igaz (negatív),
c) eldöntetlen, semleges, közömbös v. függő,
d) előfeltevésként igaz.

Az a) és a b) igazságérték minden formális (matematikai, szimbolikus) logikának alapkategóriája: egy kijelentés vagy igaz, vagy téves (hamis). Itt azonban mint sajátos nyelvi közlésaktusbeli kategóriát úgy értelmezzük, hogy a) a beszélő igaznak tartja és rendszerint mint új megállapítást közli — megkülönböztetve ettől a d) kategóriát —, b) a beszélő tévesnek tartja. A c) kategóriát a szimbolikus logika nem tekinti ugyan alapkategóriának, de a régi formális (klasszikus) logika *hipotetikus ítéletek* néven sok oldalról vizsgálta sajátságait, a háromértékű logika pedig beépíti rendszerébe; értelmezésünk szerint: a beszélő nem kötelezi el magát a tétel igaz vagy hamis volta mellett. (L. Kiefer 1983a. 21–2.) A d) kategória az előbbiekkel voltaképp nem egyenrangú logikai fogalom, hanem azzal függ össze, hogy a mondat a közlés egysége; márpedig sokszor előfordul, hogy a beszélő nem új állításként közli egy tétel igaz voltát, hanem előre felteszi, hogy a hallgató már igaznak fogadta el.[25] A d) kategória tehát igazság dolgában azonos az a-val, de jellegzetesen különbözik tőle a közlési érték szemponjából. Az a) és a d) kategória igazságértéke egyaránt pozitív, valóságos, de csak az a)-é közvetlen, mert csak az tekinthető önálló állítással egyértékűnek. A további elemzésekben erre is bővebben kitérünk.

---

24 Az értelmetlen kijelentések logikai problémájával, melyre Solt (1970. 1141–2) kitér, itt nem foglalkozunk, sem pedig a tartalmilag abszurd kijelentésekkel (vö. Telegdi 1977. 226).

25 Kiefer (1976. 223. és 431–5. l.) kimutatja, hogy az olyan mondatokban, mint *Péter tudta, hogy Anna megjött* vagy *Elfelejtettem, hogy ma csütörtök van*, a mellékmondat igaz volta nem következik a főmondat állítmányából, hanem előfeltevése annak, hogy az egész mondat igaz legyen. (L. még Telegdi 1977. 152) Ezen a helyen Kiefer „faktív predikátumok" egész sorát mutatja be, melyekre ez érvényes, de nem elemzi a főmondat állítmányi részének jelentését olyan behatóan, mint Molnár Ilona (1977).

Kiefer (1976. 222–3. 1.; 1983a. 192–3) lényegesebb különbséget lát a tény és az előfeltevés közt. A tény objektíve, mindenképpen igaz. Az előfeltevés pedig az adott mondatban olyasmi, amit a beszélő ténynek tart, de lehet, hogy téved. (Persze gyakran az előfeltevés is objektív tény.) Noha ez a különbség jelen dolgozatunkban nem játszik szerepet, mert a tényt is úgy értelmezzük, hogy olyan, amit a beszélő tart igaznak, a továbbiakban is különbséget teszünk új közlésként közölt tény (a) és előfeltevésként ténynek tartott dolog (d) közt.

Még egy megjegyzés kívánkozik az igazságérték négy kategóriájához. Az igaz és hamis kijelentések közt átmeneti fokozatok is lehetségesek. Vannak olyan mondatok is, melyek csak bizonyos mértékig igazak. (L. még Szabolcsi 1984. 286. A többértékű propozicionális logika a „0" értékjelű téves és az „1" értékjelű igaz kijelentések közt számtalan közbülső fokot ismer: Morgan–Pelletier 1977. 79–80.) Ezek az átmeneti fokozatok az előbb felsorolt mintapéldáinkban nem szerepelnek, de a tanulmány további részének elemzéseiből itt-ott kiderül, hogy a modalitással és bizonyos határozókkal kapcsolatban az igaznak minősülő tételek sem minden vonatkozásban igazak.

Egyébként a *Tegnap János megjött* típusú bővített mondatokat már azért is ki kell zárnunk jelen fejtegetéseinkből, mert tárgyalásuk esetén bővebben ki kellene térnünk a korlátozott igazságértékű tételekre is, és ez egy külön e) kategória lenne, mely túlságosan kitágítaná e dolgozat kereteit. Ezért zárjuk ki a *még*, *már* típusú határozószókkal való korlátozást is, csupán a modális változatokkal szorosan érintkezőket említjük itt-ott.

5.2.2. /1/–/3/ példánkban a tétel önálló, tehát nem tagmondat. Az /1/ példa az alaphelyzetet mutatja: a lezárt egészként mondott tételt mint kijelentő mondatot — a **3.** fejezetben felsorolt eltérő esetek kizárásával — igaznak tekintjük. Igazságértéke (logikai-mondattani értelemben) független a beszédbeli környezettől. Aki ezt kijelenti, feltevésünk szerint azzal a tudattal teszi, hogy egy igazságot közöljön. — A /2/ példa szavai pontosan egyeznek az /1/-vel, de hanglejtése jellegzetes módon különbözik tőle, és ezt a kérdő jelleget írásban is feltüntetjük: kérdőjelet teszünk a végére. Ez a kérdő hanglejtés lényegesen módosítja a tétel igazságértékét. Voltaképpen metanyelvi viszonyba kerül a tétel: nem mondatérvényű olyan értelemben, hogy igazságot fejezne ki, hanem csupán tétel, melynek igazságértéke kérdéses. (Vö. Ladányi 1962. 198.) A kérdő mondatnak ezt a két elemét, ti. a tételt és a hozzá kapcsolódó közlésaktusbeli elemet tünteti fel a francia és angol nyelv analitikus kérdő formulája, mégpedig a francia pontosabban, mert a főigét személytelenül — azaz mindig 3. személyben — használja: *Est-ce que...?* A továbbiakban is csak akkor különböztetjük meg a csupán hanglejtésben eltérő változatot, ha az eltérés szükségszerű vagy nagyon jellegzetes. — A /3/ példa morfémával fejezi ki azt, amit a /2/-ban a hanglejtés. Ez az

-e szócska ugyanúgy függővé és bizonytalanná teszi a tétel igazságértékét, és ugyanúgy feleletre késztet. De talán egy árnyalattal szorosabban tapad a tétel állítmányához, jobban tagolva a tétel tagjai közti predikatív viszonyt.

Az /1/ és /3/ tételforma bármely tételkapcsolatban is előfordulhat, a /2/ csak önállóan vagy idézetként.

5.3. Mellérendelő tételkapcsolatok

5.3.1. A tiszta mellérendelő tételkapcsolatokban mindkét tagmondat egyidejűleg közvetlen igazságértékű (főmondat értékű). A kapcsolatos kötőszó ezt az egyidejű érvényességet fejezi ki, az ellentétes kötőszó a két igaznak tartott tétel közti ellentétet állítja, a következtető kötőszó azt fejezi ki, hogy a második tétel érvényessége az elsőéből következik, a magyarázó azt, hogy fordítva: a második tétel igazságából következik az elsőé, azaz a második tétel az elsőnek a tartalmát magyarázza. (A választó mellérendelés az igazságérték szempontjából egészen más kategóriába tartozik; bővebben: **8.6.**)

A kötőszó nélküli /132/ mondatunk a legegyszerűbb példája a tiszta mellérendelésnek. Igazságérték szempontjából azonos jelentésű vele a két önálló mondat: „János megjött. Senki sem fogadta." Nem érinti a tagmondatok igazságértékét az a többlet, hogy a tagmondatok egymásutánja olykor ellentétet, máskor gyakran időbeli egymásutániságot fejez ki: *A mész fehér, a korom fekete.*; *Zúg az éji bogár, nekimegy a falnak.*

Nem befolyásolja a tagmondat igazságértékét az, ha utána olyan önálló közlésaktus-értékű felszólító tagmondat következik, mint /129/ példánkban, ahol a felszólítás a tétel érvényességéből következőnek is tekinthető.

/133/ példánk azt illusztrálja, hogy az *és* kötőszó a tételeket tartalmazó két tagmondat egyidejű érvényességét emeli ki. A kötőszó kitétele a második tagmondatnak némi hozzátoldásszerű jelleget ad. (Az *és* < *s* eredetileg nyomósító szócska volt: Klemm 1921. 163; 1928–42. 407.) A tagmondatok tartalma szerint az *és*-nek lehet ellentétes, következtető vagy magyarázó mellékjelentése is, de ez nem érinti a két tagmondat közvetlen, saját igazságértékét.

A logikai szintaxisnak, matematikai logikának azok a műveletei, melyek többek közt kimutatják, hogy az egyik tétel hamis voltából az egész kijelentés hamis volta következik, ezúttal nemigen érdekelnek további fejtegetéseinkben. Mellékes most az *és* kötőszónak az a — mondatkörnyezeti, mondathasználati, tehát voltaképpen pragmatikai okokból adódó — többletjelentése is, hogy gyakran időbeli egymásutánt fejez ki. Igés mondatok kapcsolásánál az *és* érvényben hagyja mindkét tagmondat igazságértékét, de a két esemény időbeli sorrendje — gyakran, de nem szükségszerűen, így példánknak is csak egyik lehetséges értelmezésében — a tagmondatok sorrendjével azonos. Tehát ez: *Péter elment, és János megjött* — többnyire nem cserélhető fel ezzel: *János megjött, és Péter elment.* Mindkét tagmondat mindkét esetben igaz, de az *és* időrendi ('aztán') jelentése esetén a két mondategész nem azonos értékű. Lehet tehát mindkét tagmondat igaz, az egész állítás

mégis téves, vagy legalábbis megtévesztő, mert félreérthető. (Angol megfelelőkkel érdekes példákat idéz erre Kiefer: 1979. 63–4. Vö. még Posner 1980. 183–4.) — A mellérendelt tagmondatok közti tartalmi összefüggés alapkérdéseiről Pap Mária írt (1984. 197–8).

Az egyidejű érvényességet hangsúlyozza a *közben* határozószó, mely ebben a használatban ellentétet is fejez ki, ezért jelentése közeledik az ellentétes kötőszókéhoz: /134/ *János megjött, közben senki sem fogadta.* Hasonló igazságviszonyokat emel ki az *aztán* a /135/ példában.

Nem változnak az igazságviszonyok, ha az *és* helyébe a rövidebb *s* kötőszót tesszük. A némi ellentétet, szembeállítást kifejező *meg*, *pedig* (a másik tagmondat második helyén) szintén nem befolyásolja a két tagmondat igazságértékét. L. /142/ példánkat.

Mindkét tagmondat igazságértékét hangsúlyozza az *egyrészt...másrészt* és szinonimái, valamint az *is...is* kötőszópár. L. a /136/ példát. A toldást, kiterjesztést tartalmazó *is*, *szintén*, *sőt* kötőszós utómondat sem módosít az előző tétel érvényén: /137/–/139/.

Az is közömbös, hogy a *pedig* egyszerű szembeállítást fejez-e ki vagy olyan megszorító (és megengedést is tartalmazó) ellentétes viszonyt, mint /140/, /146/ példánk. A *pedig* a saját tagmondatának élén a tétel érvényességét hangsúlyozza, de az előző tagmondat érvényét sem korlátozza; l. még /131/ példánkat is.[26]

Az előző tagmondat tartalmával ellentétes állítás érvényét hangsúlyozza a tagmondatot bevezető *azért* (főleg ha az előmondat hanglejtésének továbbmutató szökő zárása az első tételt megengedő jellegűvé teszi): *Az asszony otthon maradt, azért János megjött.* Ez azonban valahogy már utalást tartalmazó mondat, típusára még ebben és különösen a következő (**5.3.2.**) szakaszban külön visszatérünk.

A többi szembeállító ellentétes kötőszó (*azonban*, *ellenben*, *viszont*, olykor a *de*) ugyanúgy érintetlenül hagyja a tagmondatok igazságértékét. L. /141/, /143/ példánkat. (Kettőnél több tételből álló összetett mondattal most lehetőleg nem foglalkozunk; külön elemzések sorozata lenne szükséges

[26] Az akadémiai nyelvtan (MMNyR. II, 285) az ilyen *pedig*-et egyszerűen besorolja a megengedő mellékmondatok legjellemzőbb kötőszavai közé. Nos: a *pedig* semmiféle mellékmondatot nem vezet be, hanem önálló, mellérendelt tagmondatot. Bánréti (1983b. 6–7; 1984. 7–8) Kenesei István kéziratos dolgozata nyomán (mely azóta megjelent: Kenesei 1985. 312, és az alárendelés kritériumára nézve a *mert* kötőszóval kapcsolatos korábbi előzményre is hivatkozik: MMNy. 1968. 397) kimutatja, hogy a *pedig* — a hasonló jelentésű *holott* kötőszóval együtt — a mellérendelő kötőszókkal egybevágóan viselkedik: nem cserélhet helyet a másik tagmondattal. Ezt a meggyőző érvelést kiegészíthetjük azzal, hogy a *pedig*-gel kezdődő tagmondat törvényszerűen súlyos, fontos (és tényszerű kijelentésnek szánt) mondanivalót tartalmaz és már ezért sem tekinthető mellékmondatnak. A *holott* kötőszó egy árnyalattal közelebb áll az alárendelőkhöz, mert még tartalmaz valamit korábbi, vonatkozó határozószói jelentéséből: mintegy közbülső helyen van az élen álló *pedig* és a megengedő *mikor* közt, vö. **9.2.**

az olyan mondatok igazságviszonyainak részletezéséhez, mint: *Azt állítja, hogy János nincs itt, pedig János megjött.*) A megszorító *pedig* és hasonló értelmű kötőszók általában szintén érvényben hagyják a másik (rendszerint előző) tagmondat igazságát, csupán annak várható (ki nem mondott) következményét vagy előfeltevését tagadják. (Vö. Hadrovics 1969. 182; Bánréti 1983a. 64, 75; 1983b. 38, 45; 1984. 16.)

Az ellentétes mellérendelés logikailag azonos értékű a kapcsolatossal, de általában nem két, hanem három kijelentést tartalmaz: a) igaz az első tétel, b) igaz a második tétel, c) a kettő közt valamilyen fokú ellentét van. (Az ellentét kifejezése a beszélő szubjektív ítéletéből fakad, nem a valóság közvetlen tükrözéséből. Pap Mária általában abban látja a mellérendelő kötőszók fő sajátosságát az alárendelőkkel szemben, hogy nem szintaktikai és csak kisebb részben szemantikai fogalmakkal jellemezhetők, hanem elsősorban pragmatikailag: „a beszélőnek a mondottak igazságával kapcsolatos vélekedését, állásfoglalását és ennek alapját fejti ki"; l. Pap 1984. 204–5.) A tételek igazsága modalitásukkal együtt értendő, tehát pl. ebben: „János megjött, pedig (v. de) otthon maradhatott volna" — a második tétel a maga irrealitást kifejező feltételes alakjában érvényes.

Külön állítások közvetlen igazságértékét a *de* kötőszó érintetlenül hagyja: *János megjött, de* (v. *ám, ámde, azonban, ellenben, viszont, pedig*) *senki sem fogadta*; /144/ *János megjött, de még nem találkoztam vele.* Nem hat ki a tagmondat igazságértékére a rá következő tagmondatban vele ellentétes állítást nyomatékosító *mégis, mégsem, mindamellett, mindazáltal* sem, l. a /145/, /147/ példát. Teljesen önálló (tehát sem közös mondatrészt, sem visszautalást nem tartalmazó) tagmondatok is közvetlen igazságértékűek maradnak: *János megjött, de* (v. *azonban, ellenben, pedig, viszont*) *a szoba fűtetlen volt.* Fordított sorrendben, második tagmondatként is érvényes a tétel: *Senki sem volt itthon, de* (v. *ámde* stb., esetleg *azért, de azért*) *János megjött.* Olykor nem közvetlen ellentétre utal a *de* (néha *pedig, ellenben, viszont*), hanem egy implikált, de ki nem fejtett tétel tagadását rejti: *Még 5 óra sincs, de János megjött.* Az ellentétes kötőszó használatának itt előfeltétele egy ilyen tagadó mondat: *Jánosnak még nem kellene itt lennie.* (Vö. Kiefer 1979. 72.)

Ha azonban a második tagmondat tartalma szorosabban visszautal az előzőére, úgy, hogy korlátozza az előzőnek teljes érvényét, akkor a *de* azt fejezi ki, hogy az elhangzott tétel nem teljesen, nem minden vonatkozásában igaz, hanem korlátozott érvényű. Ilyenkor a *de* kötőszónak modalitási, megszorító értéke van: *János megjött, de* (v. *ám, ámde* stb.) *éppen csak benézett a kapun.* (Vö. Klemm 1928–42. 438: *Jó a bor, de mértékkel.*)

A megszorító (Hadrovics 1969. 188: korlátozó) ellentétnek legtipikusabb szava a *csak* (esetleg *csakhogy*): *János megjött, csak* (v. *csakhogy*)

nem a várt időre. Az ilyen utómondat vagy toldás már nagyobb mértékben módosítja az előző tétel érvényét.

A kizáró ellentétet kifejező *de* (és az ennél sokkal szabályosabb, tipikus *hanem*) nem teszi érvénytelenné a megelőző tételt, hiszen az érvénytelenítést a puszta tételhez kapcsolt, vele azonos tagmondathoz tartozó tagadószó végzi el. A kizárás tehát az abszolút tételre vonatkozik, nem annak negatív variánsára, a tagadó modalitású tételre. A negatívvá tett tétel és a vele szembeállított pozitív igazságértékű tétel közt már nem az érvénytelenítő kizárás, hanem az éles szembeállítás viszonya áll fenn. Választott tételünkkel mégis nehéz mindezt igazolni, mert egyrészt a kizáró ellentét (a *hanem* kötőszó használata) tipikusan nem teljes tételekre, hanem állítmányokra, ill. más egyes, propozitum funkciójú mondatrészekre vonatkozik, másrészt a tagadás és kizárás fókusszá teszi az állítmányt (vagy ilyenként kiemelt mondatrészt), ezért a *János megjött* típusú tétel csak fordított szórendű állítmánnyal, kommunikatív variánssá alakított formájában vehet részt a kizáró szembeállításban (pl. *Nem az asszony érkezett, hanem János jött meg*), ezek részletezésével pedig ezúttal nem foglalkozunk.

/146/ példánkra visszatérve hozzá kell tennünk, hogy a *csakhogy* azok közé a kötőszók közé tartozik, melyek kifejez **h e t i k** az előző állítás érvénytelenítését, de nem saját jelentésüknél fogva, hanem a két tagmondat tartalmánál fogva. Hadrovics (1969. 190) részben olyan példákat ad, melyekben a kötőszó önálló mondatot vezet be, de ennek az új mondatnak metanyelvi igazságvonatkozása van (*Csakhogy ez nem volt igaz*), részben olyanokat, melyekben az előző tagmondat szándékot fejez ki (*akar* igével vagy feltételes móddal). Ez utóbbi típusban a *csakhogy* megszorítás nem érvényteleníti az előző tagmondat teljes modalitású állítását (a szándékot), csupán a szándék megvalósulását. Ilyen jelentésű mondatok (vagy tagmondatok) közt ez az igazságviszony akkor is megmarad, ha nincs kötőszó, vagy ha *de*, *ámde*, *azonban*, *pedig*, *hanem* kötőszó vezeti be a második tagmondatot (azaz utómondatot).

A következtető mellérendelés is három állítást tartalmaz: a) igaz az első tétel, b) igaz a második tétel, c) a második tétel igazsága következik az elsőéből. Példatételünk akár első tagmondatként áll ilyen kapcsolatban (mint /130/ mondatunk), akár másodikként (mint a /153/ és /154/-ben), pozitív igazságértékű. Az is mellékes az igazságérték szempontjából, hogy a második tagmondat érvénye mint tény okozata-e az első tagmondatban érvényesként állított oknak, vagy implikációként következik-e belőle. (Együtt tárgyalja a tartalmilag kétféle következtetést Pap Mária is: 1984. 199–202.) A következtetés objektív szükségszerűsége vagy szubjektív volta is közömbös, a /130/ és a /150/ példában egyaránt érvényes mind az elő-, mind az utómondat.

A magyarázó utómondat mindig teljes igazságértékű tételt tartalmaz. A /155/ példánkban is bemutatott *ugyanis* kötőszavunk a tényt erősítő *ugyan* határozószóból alakult (l. Klemm 1928–42. 452), mondatrészek kapcsolására nem is használatos, csupán tagmondatokéra, mondatokéra. A *hiszen* pedig az 1. személyű *hiszem* igealakból fejlődött, szintén a rá következő tétel igazságértékét erősíti, l. /156/ példánkat. De ez a szerepe a rövidebb *hisz* kötőszónak is. Hasonló a jelentése a *tudniillik* kötőszónak: /152/. Mindezekben változatlan az előmondatbeli tétel igazságértéke is, mint /151/ példánk tanusítja.

Néha azonban a *tudniillik* (és gyakrabban *azaz*, *azazhogy*, *illetve*, *vagyis*) nem magyarázatot vezet be, hanem helyreigazítást. Ilyenkor az utómondat részben vagy egészben érvényteleníti az előmondat tartalmát: negatív igazságértékűvé teszi. Pl.: *János megjött, azaz* (v. *azazhogy*, *illetve*) *megjött volna, ha nem kapja meg a táviratot.*

A következtető és a magyarázó mellérendelés utómondata, mint az imént a /153/ és /154/ példán is láttuk, rendszerint teljesen érintetlenül hagyja az előmondat érvényét. Akár /157/ mondatunkra gondoljunk, ahol a magyarázó tagmondat az utólag hozzátoldott okhatározó tagmondattal érintkezik (s erről bővebben szól **13.1.** szakaszunk), akár ilyen példákra: *János megjött, hiszen már elmúlt nyolc óra*; *János megjött, tehát vacsorázhatunk*; — a *János megjött* tételt mindegyik tételkapcsolatban érvényesként állítjuk.

Mégis van valami olyan mellékes mozzanat (konnotáció?) a *hiszen*, *mert hiszen* kötőszókkal bevezetett utómondatok kapcsolásmódjában, ami azt fejezi ki: 'úgy gondolom, hogy János megjött; Jánosnak meg kellett már jönnie'. A szubjektív vélemény itt nem azonosul teljesen a tisztán objektív állítással. — Nem ilyen megközelítésben, de hasonló különbségek alapján határolja el Pap Mária (1984. 204–5) a mellérendelő mondatkapcsolást az alárendelőtől, de nem veszi figyelembe a *mert* és *hiszen* szinonimikus használatát, melyben a *mert*-tel bevezetett tétel már alig nevezhető mellékmondatnak; erről bővebben: **13.1.**

5.3.2. A visszautalást tartalmazó utómondatban gyakrabban előfordulhat olyan metanyelvi jellegű mozzanat, mely az előmondat igazságértékét módosíthatja, azonkívül az előmondat helyzetét egy árnyalattal közelebb viszi az alárendeléshez. Ezeket mégis a mellérendelt tételkapcsolatok (mellérendeléses összetett mondatok) közt kell tárgyalnunk, hiszen nincs bennük határozott alárendelés. (Klemm is mellérendelt viszonyúnak tartja — bár a kötőszó nélküli alárendelések közt említi: 1928–42. 461 — az ilyen „alanyi mondatot", mely megelőzi a „főmondatot". Hasonló módon tárgyalja akadémiai nyelvtanunk is: MMNyR. II. 347. A két tétel önállóságát, saját

igazságértékét és az utalóviszonyt reálisabban látja Hadrovics: 1969. 208.) Pl.: /107/ *János megjött, az bizonyos.* (Fordított sorrendben határozottabb az alárendelés: *Az bizonyos, János megjött.* Ezt a típust később tárgyaljuk.) Az előmondat teljes igazságértékű, önálló tagmondat, az utómondat ennek igazságát erősíti. Tiszta alárendelt formában így volna: *Hogy János megjött, az bizonyos.* Ebben a *hogy* kötőszó jelzi az előmondatbeli tétel alárendeltségét s egyúttal igazságértékének függő voltát. *Hogy* kötőszóval kezdődő tagmondat önmagában nem közvetlenül pozitív igazságértékű; példánkban csak az utómondat *bizonyos* állítmánya teszi pozitívvá. A függő igazságértékű tételt egy rá következő főmondattal tagadhatjuk: *Hogy János megjött, az nem igaz* (v. *az tévedés, az koholmány* stb.). A független igazságértékű önálló tagmondatbeli tételt így nem tagadhatjuk. Nem mondunk ilyet: **János megjött, az nem igaz.* (Tagadhatjuk még idézet formájában is: *„János megjött" — ez nem igaz.* Az idézésről és az alárendelésről később (**6.2.**) bővebben lesz szó, és arról is, hogy a tiszta alárendelésnek nem egyetlen és nem nélkülözhetetlen eszköze az alárendelő kötőszó.)

Különben a visszamutatást tartalmazó utómondat rendszerint nem módosítja az előmondat igazságértékét. Érvényes marad az előmondatbeli tétel akkor is, ha az utómondat a tételben kifejezett cselekvésre mint módra, eszközre utal vissza. /109/ példánk igazolja két állításnak önálló érvényét, amelyet nem befolyásol a köztük levő utalóviszony. Ha az ilyen típusú mondatot megfordítjuk (azaz elő- és utómondatát felcseréljük), közelebb jutunk az alárendeléshez, de az *úgy* utalószó módhatározói vagy következményes mellékmondatra utalva sem veszi el annak pozitív igazságértékét. Példánk nem alkalmas a megfordításra, mert az utómondat nem teljes tétel (alanya az előmondatból értendő oda), de az ÉrtSz. (VII, 18) példájával, melyben mindkét tagmondat csak odaértett alannyal tekinthető tételnek (*Csak egy ing volt rajta, úgy állt a hidegben*), megtehetjük ezt is: *Úgy állt a hidegben, csak egy ing volt rajta.* És valódi mellékmondatként is érvényes az utómondatbeli állítás: *Úgy állt a hidegben, hogy csak egy ing volt rajta.* Ez már /69/ példánk típusába tartozik; **6.1.40.** szakaszunkban szólunk róla. Klemm (1928–42. 463) a kötőszó nélküli alárendelések közé sorol ilyen mondatokat: *Úgy lépett, nem is hallatszott. Úgy ment el, egy szót se szólt.*

5.3.3. Ahogy a /107/ mondat igazságérték szempontjából az /1/ körülírásának tekinthető (ti. a *János megjött* tétel pozitív igazságértékét erősíti a hozzákapcsolt utómondat), úgy a /108/ példa a /3/ mondattal hozható kapcsolatba: a kérdőszóval bizonytalan igazságértékűvé tett tételnek éppen a bizonytalanságát fejti ki az utómondat. Mégis van különbség a két mondatpár közt. Az egyik különbség inkább formai. A /107/ mondatban az utalószó visszamutat ugyan az előző tagmondat tartalmára, de a tagmondatot nem

teszi alárendeltté. A *tudom* tárgyas igealakja kevésbé határozottan mutat az előző tagmondatra (előmondatra), de nagyobb mértékben — utólagosan — alárendeltté teszi. A másik különbség, a tartalmi, összefügg ezzel a formai különbséggel. Éppen ez az alárendelő mozzanat az, ami miatt a *János megjött-e* kérdő modalitású tétel elveszti a kérdő közlésaktus-értékét, csak a bizonytalan igazságértékét tartja meg: a beszélő nem vár rá feleletet a partnertől (hallgatótól), legalábbis nem olyan határozott egyértelműséggel szólítja fel a válaszadásra, mint az egyenes kérdés útján. Az előmondat (*János megjött-e*) és az utómondat (*nem tudom*) viszonyát az előmondat hanglejtése is tovább árnyalhatja, differenciálhatja. Ha az előmondat emelkedő vagy lebegő dallammal végződik, a világos lezáratlanság a tétel közlésaktus-értékének (és igazságértékének) függő voltát emeli ki, elhárítja az egyenes kérdő mozzanatot. Ha az előmondat vége ereszkedő, akkor a lezáráshoz és egyúttal a kérdő közlésaktushoz közelít: majdnem olyan kérdésnek tekinthető, melyre a beszélő maga adja meg a kitérő választ.

5.3.4. A mellérendelő tételkapcsolatok szubjektív igazságértékéről a következő összefoglaló képet adhatjuk.

A választó tételkapcsolatok kivételével a mellérendelések mindegyik fajtája érvényesnek tekintett kijelentések egymás mellé helyezéséből áll. A köztük lévő kapcsolatos kötőszó csupán egyidejű érvényességüket jelzi (néha időbeli egymásutánuságukat), a többi kötőszó egy harmadik állítást fejez ki a két kijelentés viszonyáról. Ez a viszony lehet a beszélő szerinti ellentét (vagy egy várható következtetéssel való — azaz megengedést tartalmazó — ellentét), lehet következtetés az első tétel igazságából a másodikéra, vagy ennek fordított művelete: az első tételnek a másodikkal való magyarázata. Ha az első tételt mint előmondatot A-val, a másodikat mint utómondatot B-vel, a kötőszót k-val jelöljük, a kettejük viszonyáról k alakjában adott kijelentést pedig K-val, és indexként hozzájuk tesszük az 'igaz' érték jelét (vö. **5.2.1.**), akkor az egyidejű érvényességnek, a logikai konjunkciónak a jelével így írhatjuk le a mellérendelő tételkapcsolatok (kéttagú mellérendelten összetett mondatok) tételeinek igazságértékét:

$$A + (k) + B \longrightarrow A_a \wedge B_a \,, \qquad \text{ill.}$$
$$A + k + B \longrightarrow A_a \wedge B_a \wedge K \,.$$

Van azonban olyan ellentétes kötőszó, mely bizonyos mondattartalmak esetén az előmondat igazságából várható következtetés érvényességét utólag korlátozza, azaz részben tagadja (*de*), vagy magának az előmondatnak az érvényességét változtatja meg (*csakhogy*). Ilyenkor tehát (ha a részben módosított, korlátozott igazságérték jele: am):

$$A + k + B \longrightarrow A_{am} \wedge B_a \wedge K \,.$$

6. Idézés és vele rokon alárendelő tételkapcsolatok

Az idézetviszony részletezése helyett célszerűbb egy sokkal bonyolultabb csoporttal: a *hogy* kötőszós alárendelésekkel kezdeni. Ezeknek egy jó része ugyan nem vezethető le az idézésből, mégis rokonságban vannak egymással azon az alapon, amit Hadrovics nyomán úgy mondhatunk: a főmondatban és az idézőmondatban valamilyen tartalomváró szó vagy kifejezés utal a mellékmondatra, ill. idézetre, olyan — általában mondatszerű — nyelvi egységre, melynek funkciója a tartalomadás. A *hogy* kötőszós mondatok szerteágazó változataiból utólag könnyebb lesz rámutatni azokra a szálakra, melyek a mellékmondatok bizonyos fajtáit az idézettel kapcsolják össze.

6.1. A *hogy* kötőszóval bevezetett tételek

A most tárgyalandó tartalmatlan *hogy* kötőszó sokszor olyan főmondatnak a mellékmondatát vezeti be, melynek igéje kötelezően vagy legalább tetszőlegesen mondatformájú „esetet" vonz (a Fillmore-féle értelemben: 1968/70. 28; 1977. 91, ahol az eset nem nyelvtani alakot, hanem az ige jelentésével kapcsolatos névszói viszonylatkategóriát jelent), az igék jelentéskategóriái közé besorolva Postal–Lakoff nyomán Fillmore (1968/70. 24–5, 27; 1977. 87–9, 271) szerint a mellékneveket is. — Máskor azonban a mellékmondat nem is a főmondat igéjétől (vagy melléknévi — sőt akár főnévi — állítmányától) függ, hanem bármilyen tartalmi kifejtésre váró szótól vagy szókapcsolattól, és az sem szükséges, hogy ez a tartalomváró szó (vö. Hadrovics 1969. 202–4) állítmány legyen.

6.1.1. Összetett mondatpéldáink közt legtöbb a *hogy* kötőszós. Ezek közül a /4/, /5/ főmondata olyan melléknévi állítmányt tartalmaz (*igaz*), mely elsősorban beszédre, kijelentésre, állításokra vonatkozik, tehát metanyelvi utalás van benne. Ilyenféle jelentésű a /19/, /25/, /70/, /85/ példánk főmondatának igéje; ezek közül a két elsőnek (*olvas*, *elpanaszol*) tárgya, a két utóbbinak (*vigasztal*, *gondol*) határozója a mellékmondat. A /21/, /87/, /90/, /100/, /101/, /104/ példánkban a főmondatnak olyan főnévi része efféle jelentésű, mely a mellékmondatra utal, mégpedig vagy azáltal, hogy a

főnév közvetlenül megelőzi a *hogy*-ot (*üzenettel, hogy*; *hír, hogy*), vagy pedig mutató névmási jelző, ill. értelmező útján.

Mindezekben a példákban attól függ a mellékmondat igazságértéke, hogy mi a jelentése a főmondat állítmányának vagy más olyan szavának, melynek tartalmát a mellékmondat kifejti. Aki azt mondja: *Igaz, hogy János megjött*, ezzel a mondatával azt is állítja: *János megjött*. (Ti. a bizonyosság a kategorikus bizonyosságig fokozható, amint a módosító szók egyik csoportját jellemzi Szalamin: 1984. 168.) E mondatnak főnévi állítmányú szinonimái: *Tény, hogy János megjött.*; *Valóság, hogy János megjött*. Hasonló jelentésű melléknévi állítmánnyal: *Bizonyos, hogy János megjött*. Ilyen állítmányok még: *nyilvánvaló*, *persze*, *természetes*, *világos*. De vannak még efféle jelentésű igék is: *látszik*, *hallatszik*, *feltűnik*. Ezek alanyi mellékmondatai azonban a (később tárgyalandó) *lát*, *hall* stb. érzékelést jelentő igék tárgyi mellékmondataival rokonok.

Állítja a mellékmondatbeli tételt az is, aki azt mondja: /104/ *A hír, hogy János megjött, nem volt vaklárma.* Ez utóbbi példában mégsem a *hír* állítja a mellékmondat igazságát, hanem az állítmány, mely ehhez az alanyhoz tartozik. (Ahol nincs ilyen állítmány, ott csak függő az igazságérték, vö. *A hír, hogy János megjött, meglepetést keltett.*, vagy a hír anyagi hordozójával: *A levél, hogy János megjött, meglepetést keltett.*) — Az olyan mondatokban, mint *Az elbeszélésének* (v. *a referátumnak, a történetnek*) *az a lényege* (v. *summája*), *hogy János megjött.*, a mellékmondat igaz, ha az elbeszélést tényekről szóló beszámolónak tartjuk, de függő igazságértékű, ha nem valóságos, tényszerű eseményről, hanem csupán egy elbeszélés, referátum tartalmáról van szó, mely vagy költött történet, vagy nem vagyunk meggyőződve igaz voltáról. (Tehát a pragmatika teszi egyértelművé.)

A *mond* igével lazább kapcsolatban lévő (értelmezőinek vagy tekintethatározóinak értelmezhető) *hogy*-os mellékmondat is más szótól (az *igaz*-tól) kapja valóságos igazságértékét ebben: *Péter igazat mondott, hogy János megjött*. Ebben a tételkapcsolatban valami kihagyásszerű, laza szerkesztésmód van, azért nehezen sorolható be Molnár Ilona kategóriáiba. (Molnár Ilona egy külön cikkben már külön foglalkozott ezzel a kapcsolásmóddal, valamint a jelenség tudománytörténeti előzményeivel: 1974b. 398–405.) Hadrovics (1969. 243) szerint azonban helyettesíthető határozós szerkezettel: *jól* v. *helyesen mondta, hogy*, — és ez már a szoros alárendelésű tárgyi mellékmondatba helyezett függő tétel igaznak való elismerése. — A ható képzőnek van ugyanilyen tárgyi mellékmondat előtt ehhez hasonló értékű jelentése, úgyhogy a *Péter (most már) mondhatta, hogy János megjött* mondat kifejezi azt, hogy 'Péter (most már) nem hazudott (v. Péternek nem kellett hazudnia), amikor azt mondta'.

A *hogy* kötőszónak ebből az első jellemzéséből megállapíthatjuk az ilyen típusú alárendelés legfőbb sajátságait arra a legjellegzetesebb helyzetre, ha a *hogy* kötőszót előmondat előzi meg:

a) a *hogy*-ot követő mondatszerű állítás nem önálló, érvényes kijelentés, hanem csupán tétel, mégpedig mondattartalmat adó tétel;

b) ez a tétel a bevezető kötőszóval együtt része a mondategésznek, és hogy milyen mondatrésze, azt az egésznek a *hogy*-ot megelőző szakasza vagy azzal jelzi, hogy szerkezetileg valami hiányzik belőle (pl. állítmány mellől az alany, tárgyas ige mellől a tárgy), vagy azzal, hogy névmási elemmel utal a rá következő kifejtésre, — ezért a bevezető szakasz a főmondat, a kötőszóval kezdődő szakasz ennek egy alárendelt része, mellékmondat;

c) a főmondat tartalmazhat egyenes (metanyelvi jellegű) utalást a mellékmondat igazságértékére, és ilyenkor az egyébként csupán függő igazságértékű tétel a beszélő szerint igaz, más esetekben téves, sőt a kettő közti igazságértékű is lehet.

Képletszerűen, ha k $\longrightarrow$ *hogy*, a zárójel pedig az alárendeltség jele, akkor

$$A + k + B \longrightarrow A_a(B_c),$$

ill. (felső indexszel jelölve a mellékmondat igaz vagy nem igaz voltára való egyenes utalást):

$$A^{a}\longrightarrow + k + B \longrightarrow A_a(B_a)$$
$$A^{b}\longrightarrow + k + B \longrightarrow A_a(B_b)$$

6.1.2. Az *igaz*, *tény*, *valóság* és efféle jelentésű főmondatok mellett Molnár Ilona (1977. 28, 75) a főmondatbeli főnév és a mellékmondat viszonyát — ha a főnév nem pusztán megnevezése a mellékmondat tartalmának, hanem állít róla valamit — **külső**nek nevezi, mert a mellékmondat a főnévnek nem közvetlen tartalmi kifejtése, hanem független a tartalma a főnévtől. Kenesei (1985. 313–4, 332–6) nyomán az ilyen mondatokat az abszolút alárendelőkhöz hasonló, de tőlük mégis megkülönböztetendő **független alárendelő** mondatoknak nevezhetjük. A főnév itt csak minősíti a mellékmondat tartalmát (akár az *igaz* melléknév), de éppen a minősítés tartalma olyan, hogy általa a beszélő a mellékmondatot pozitív igazságértékűnek jelenti ki. Az ilyen „külső viszonyú főnév valaminek a létezésmódjára vonatkozó állítást tartalmaz." — A továbbiakban Molnár (1977. 81) más összefüggésben (a *lehetséges*, *szükségszerű* típusú melléknévi állítmányok kapcsán) arra mutat rá, hogy vannak modalitást kifejező főnevek és igék is. A *tény*, *valóság* 0 modalitású, ezért *hogy*-os mellékmondatuk teljesen pozitív igazságértékű; a *lehetőség* stb. sajátos modalitást fejez ki, mellékmondata bizonytalan vagy korlátozott igazságértékű. Ilyen jelentésű igék: *van* (pozitív v. korlátozott), *nincs*, *nem lehet* (negatív), *lehet* (bizonytalan), *meglehet*

(bizonytalan, de valószínű), *megesik* (valószínű, azaz a pozitívhoz közel álló bizonytalan igazságértékű).

Hogy a pozitív igazságérték — vagy a tudásmodalitás szempontjából: bizonyosság — esetén miért szólunk 0 (zérus) modalitásról, az világosan következik Szalamin Edit (1984. 168) magvas megfogalmazásából: „a bizonyosság kifejezése a kijelentés szemantikai struktúrájában adott kötelező jegy, a bizonytalanság kifejezése a bizonyosság korlátozásával létrejövő fakultatív jegy."

A 'hír' jelentésű főmondatot tartalmazó mondattípusban a *hír* (vagy szinonimája) Molnár Ilona osztályozása szerint **belső** viszonyban van mellékmondatával. Kenesei (1985. 332–6) az ilyen alárendelő mondatokat a **lexikális fejtől függők** közé sorolja.

Későbbi munkájában Molnár (1979. 30, 35) világosan kifejti, hogy a külső viszonyú mellékmondatok átalakíthatók belső viszonyúakká egy főnév közbeiktatásával, vagyis a főnévi (alanyi, tárgyi, határozói) mellékmondatnak jelzőivé való transzformálásával. Újabban meg ez utóbbi típus főnevét **mondatnév**nek nevezi, mert az ilyen főnév nevet ad a mellékmondat tartalmának: Molnár 1983. 3.1. ('sentential nouns' Molnár 1982. 389), az ilyen mellékmondatok igazságértékét pedig a „mondatnév" egzisztenciájának három szférájához viszonyítja: a realitás, a pszichikus és a közlési szféra egzisztenciájához (Molnár 1982. 404, 408–10; 1983. 13., 16–18.; vö. már Molnár 1979. 35).

A kétféle viszonyú főmondati állítmánytípus sajátosan keresztezi azt a kétféleséget, amit a két Kiparsky **faktív** és **nem faktív** állítmánynak nevez (Kiparsky–Kiparsky 1970. 143–7; vö. Molnár 1977. 54; Vendler 1980. 276–80.) A „faktív" állítmányok megfelelnek a tényre utaló állítmányoknak (pl. az alanyi mellékmondattal álló *significant* 'jelentős', *counts* 'számít', *amuses* 'szórakoztat', a tárgyi mellékmondattal álló *regret* 'sajnál', *grasp* 'felfog', *comprehend* 'megért', *take into account* 'számításba vesz', *ignore* 'nem ismer', *make clear* 'világossá tesz'), a „nem faktív" állítmányok nem tényre utalók, hanem kijelentésre, gondolati tartalomra, tehát olyasmire, ami az idézettel áll közelebbi vagy távolabbi rokonságban (pl. *likely* 'valószínű', *true* 'igaz', *seems* 'úgy látszik'; *assert* 'állít', *believe* 'hisz', *fancy* 'vél'). A tényre utaló állítmánytól függő *hogy* (angol *that*) kötőszós mellékmondatok önmagukban is helytálló kijelentésekkel egyértékűek, a nem tényre utaló állítmányoké azonban csak akkor, ha a főmondat állítmánya 0 modalitást jelent, tehát mellékmondata tisztán pozitív értékű (pl. *biztos*, *igaz*, *igaznak bizonyul*). — Kiefer (1976. 223. és 234. 1; 1983. 192–3) szintén arra mutat rá, hogy a faktív predikátumok negációja nem érinti a mellékmondat igazságértékét, ha ennek igazsága **előfeltevése** (nem pedig következménye) az egész mondat igazságának. Az előfeltevés ui. olyan (akár

mondat alakú, akár rejtett, de mondat alakjában is megfogalmazható) kijelentés, amelynek igaz volta szükséges ahhoz, hogy róla (vagy a benne elfogadott létezőről) valamit állítsunk, kérdezzünk vagy állítást tagadjunk; vö. Kiefer 1983a. 42, 298.

6.1.3. Mindezt ki kell egészítenünk még egy főmondati típussal, melyre különösen Hetzron (1971. 33) hívja föl a figyelmet. Vannak ugyanis olyan állítmányok, melyek közlésre vonatkoznak ugyan, de a kijelentő mód jelen idő egyes számú 1. személyében éppen arra valók, hogy a beszélő saját meggyőződéseként állítsa, sőt erősítse vele azt, amit a hozzá tartozó mellékmondat fejez ki: *Mondom* (v. *mondom neked, nektek, önnek*), *hogy János megjött.* Ilyen értékű még: *állítom, hogy*; *hiszem, hogy*; *megyőződésem, hogy.*[27]

Ezek az 1. személyű mondatok érintkeznek az Austin (1962. 4–11; 1970. 39–45) elemezte performatív mondatokkal, de csak annyiban tartoznak közéjük, amennyiben a kijelentés igaz voltára vonatkozó megerősítő (pozitív) állásfoglalást cselekvésnek tekintjük. Egy fokkal közelebb állnak a performatív mondatokhoz, mint a *tudom* igével bevezetett mellékmondatok,melyekre nézve joggal bírálja Austin állásfoglalását Vendler (1980. 274; a *tud* ugyanis nem performatív — de faktív — ige). Hivatalos formulaként cselekvésnek tekinthetők az ilyen bevezetéssel szerkesztett tételek is: *bejelentem, hogy*; *kijelentem, hogy*; *esküszöm, hogy*; *deklaráljuk, hogy...* (L. még Hadrovics 1969. 230.)[28] Hasonló szerepű a *figyelmeztet* ige: *Figyelmeztetlek, hogy János megjött* (≈ *János megjött. Ezt figyelmeztetésnek szántam.* Vö. Terestyéni 1981. 67).

---

[27] Hetzron itt említi az *I know* 'tudom' igéjű főmondatot is, de azt itt elhanyagoljuk, mert a *tud* ige általában tényre vonatkozik, mint azt Vendler (1980. 279, 282–3, 286) fejtegette, egyúttal szembeállítva a *tud* 1. személyű használatával a *hisz* igét, mely nem tényre, hanem meggyőződésre utal, tehát tipikusan szubjektív igazságértékű, a Molnár-féle kategóriák szerint néha belső — mindenképp a pszichikus szférához tartozik (vö. Molnár 1982. 373–9) —, míg a *tud* egyértelműen külső viszonyú, a reális szférára vonatkozik. (L. még **6.1.19.** szakaszunkat.) Hetzron ezeket határozó-mondatoknak nevezi (sentence-adverbs), mert összevonhatók adverbiumokká (a mi kifejezésünkkel: mondathatározókká): *természetesen* v. (az adott helyzetnek megfelelő más értelemben) *kivételesen* v. *mellékesen*. E határozófajtát mint módosító szót Molnár Ilona is főmondatokból vezeti le (1968. 61). Ezúttal nem a mondathatározókra, hanem a velük olykor fölcserélhető főmondatokra irányítjuk figyelmünket. Nem foglalkozunk azzal a problémával sem, amelyet Bierwisch (1980. 11) fölvet, ti. ezzel a típussal kívánja bizonyítani, hogy minden mondatnak van performatív jellege. (L. még Kiefer 1983a. 32.)
A tudás és közlés együtt szerepel abban a főmondati „tartószerkezetben" (angolul *frame*, franciául *armature* 'fegyverzet') melybe minden meggyőződéssel közölt mondat beágyazható: *Tudtul adom neked* (ill. *önnek* stb.: közvetlen kommunikáció), *hogy meg vagyok győződve* (0 modalitás) *arról, hogy János megjött.* A sémát Ballytól vesszük (1944. 50). Az 1950. évi kiadásból idézi Hetzron: 1971. 30 (5. jegyzet).

[28] Hetzron (1971. 48) arra is rámutat — Austin és Russel nyomán —, hogy az *I am telling you (now, hereby)* típusú „egocentrikus" mondatrészlet a legvégső főmondat: nem rendelhető alá igazságértékét módosító további állítmányoknak. Ez a rekurzív ismételhetőség

6.1.4. Ezek az 1. személyű jelentő mód jelen idejű igék tagadott állítmányként nem viselkednek egyformán. *Nem mondom, hogy János megjött.* Ez elsősorban a mellékmondatbeli tétel negatív igazságértékének egyik formulája, a. m. 'János nem jött meg'. (L. Hetzron 1971. 49) De bevezetheti olykor az igaznak tartott tételt is, és akkor a *nem jelentem be, nem jelentem ki* főmondathoz hasonló értékű: 'János megjött ugyan, de nem szólok róla'. Ez utóbbi jelentésben azonban a tagadott *mond*, *bejelent*, *kijelent* ige 1. személyű alakja nem performatív használatú. Akkor inkább faktív jelentésűek, bár a *nem mondom* közelebb állhat a *nem állítom* jelentéséhez, és olyankor mellékmondata semleges igazságértékű: 'nem állítom, de nem is tagadom; talán igaz, talán nem'. (Vannak ti. félfaktív igék is, l. Vendler 1980. 284; Kiefer 1983a. 205–8.)

Múlt időben a *mond* tiszta metanyelvi jelentésű is lehet, erről később: **6.1.22.**

6.1.5. Az 1. személyű — performatív értékű vagy ilyen állítmányokkal érintkező — főmondati típuson kívül van egy 2. személyű típus is, mely a mellékmondat tartalmáról való megyőződést a meggyőzés szándékával együtt fejezi ki: *Hidd el, hogy János megjött*; ill. *Tessék elhinni, hogy János megjött* stb.

6.1.6. Többi példánkban még ennyire sem erősíti a főmondat a mellékmondat tartalmának igaz voltát. A /19/ és a /25/ mondat igéje (*olvastam*, ill. *elpanaszolta*) csak megjelenési formájára utal a tételnek (az előbbi az írott, az utóbbi inkább a mondott formára), de nem az igaz voltára. Aki azt mondja: *Azt olvastam, hogy János megjött*, még kétkedik az olvasott hír igazságában, megerősítést vár; e mellékmondat igazságértéke tehát bizonytalan. Aki azt mondja: *Margit elpanaszolta Lolának, hogy János megjött*, — ezzel a mondatával még nem állítja azt, hogy János megjött.[29] — E példák-

végső határa, mert vele a beszélő ugyanazt mondja, amit éppen akkor egyidejűleg cselekszik. Ezért legtöbbször el is marad, csak a mondanivaló súlyának éreztetésére élünk olykor vele. (Iróniát vagy türelmetlenséget kifejező hangsúlyozással nem ilyen a szerepe, de ez ritkább, kivételes helyzetnek tekinthető, lásd Hetzron 1971. 59.)

29 Igaza van Hadrovicsnak (1969. 203) abban, hogy a *panaszkodott, hogy* tárgyatlan okhatározós szerkezet jelentése alig különbözik az idézett tárgyasétól. Amabban is megvan az ok, de kissé háttérbe szorítva a metanyelvi viszony mellett, és ebben is van valami a függő beszédből: *Margit panaszkodott Lolának, hogy János megjött.* Épp ezért az olyan tárgyatlan igék, mint az érzelmi mozzanatokkal színezett beszélést jelentő *zsörtölődik*, *zsémbel*, *morgolódik*, *lamentál*, *kesereg*, nem vezetnek be pozitív igazságértékű mellékmondatot, hiszen mellékmondatuk nem tisztán okhatározói. (Erről az átmeneti jellegű tételkapcsolási típusról l. Molnár 1974b. 399–405. Hogy az ok egyébként valóság szokott lenni, arról a továbbiakban lesz még szó. Inkább csak okhatározói mellékmondatot vezet be, ezért más jelentéskategóriába tartozik a *káromkodik*, *szitkozódik* ige: *Apu szitkozódott, hogy János megjött.*)

ban a mutató névmási utalószó kitétele vagy hiánya is befolyásolhatja a mellékmondat igazságértékét. Ha /19/ példánkból elhagyom a mutató névmási tárgyat: *Olvastam, hogy János megjött*, — ezzel (így múlt időben) többékevésbé igaznak fogadtam el a *János megjött* tételt, vagy éppen újságként közlöm valakivel. (Az utalószó szerepéről és nyelvhelyességi vonatkozásairól még lesz szó a **6.1.21.**, **6.1. 23.** szakaszban.) — A bizonyosság és bizonytalanság közt foglal helyet a tétel igazságértéke olyan igekötős ige után, mint *elolvas*; ellenben a *kiolvas* (vhonnan *vmit*) tárgya eredménytárgy is: már az elfogadott igazságot fejti ki: *Kiolvastam a szeméből, hogy János megjött.*[30] Az *elpanaszol* ige utáni bizonytalan igazságértékhez hasonló a puszta *panaszol*-é is, de a névmási tárgyú *azt panaszolta, hogy* szerkezet után már inkább téves igazságú tételt várunk.

Molnár Ilona (1977. 56) rámutat, hogy az *Azt mondja, hogy beteg* szerkezet igéje belső viszonyú, azaz a mellékmondat közvetlenül kifejti a mondás tartalmát [és ezért csak metanyelvi értékű tétel van benne, nincs valóságos igazságértéke], az igekötős (és mutató névmás nélküli) *Elmondta, hogy a városban járt* azonban külső viszonyú, azaz a mellékmondat a főmondattól független tényt jelent [tehát valóságos igazságértékű]. Ugyanígy: *Megmondta* [azt a tényt], *hogy beteg.* (A *tény* mondatpéldáink értelmezésében is a beszélő tudatában élő valóság szférájában értendő: 'olyasmi, amit a beszélő tényként ismer, ténynek fog fel'.) Más kiinduló szempontból ugyanezt állapítja meg Vendler (1980. 287–8).

Az *elmond* — mint később Molnár (1977. 60) fejtegetéséből is következik — mégsem fejez ki okvetlenül mindig külső tényt. „*Péter felállt és elmondta* [azt a mondanivalót], *hogy többször járt azon a helyen.*" Tagadó alakban mindig tényre vonatkozik, akár a *megmond*: *Pisti nem mondta el* [azt az eseményt], *hogy János megjött.* (A továbbiakban is sokszor azzal világíthatjuk meg a *hogy* kötőszós mellékmondat igazságértékét, ha a főmondatban kitesszük a mellékmondat tartalmát megnevező „mondatnevet" — mint ennek főbb kategóriáit később kifejtette Molnár: 1982. 389–90; 1983. 3.1.)

Az *ír* ige összetételei közül csak a *meg* igekötősnek a mellékmondatáról mondhatjuk, hogy rendszerint valóságos igazságértékű. *Megírta, hogy János megjött.* Ez többnyire arra a **tény**re vonatkozik, hogy János megjött, de néha azt is jelentheti, hogy befejezte az ilyen tartalmú közlemény írását. Ez utóbbi esetben a mellékmondat olyanképpen viszonyul a főmondat állítmányához, mint az egyszerű *ír* igéhez (*Azt írta, hogy János megjött*): nem tényt, hanem csak írásban foglalt gondolati tartalmat jelent, semleges igazságértékű. Még inkább ilyen a *felír*, *leír* ige; e kettő sokszor csak az írott formát vezeti be, metanyelvi mondatokét (a *leír* 'leírást ad' azonban a gondolati tartalomra vonatkozik, tehát se nem tényre, se nem nyelvi formára).

30 L. még a később tárgyalandó /16/ példát.

Ellenben közelít a *János megjött* tétel igaz voltának elismeréséhez az utalószó nélküli puszta igével való fogalmazás (ha nem is olyan határozottan, mint az igekötős *megírta*): *Írta, hogy János megjött.*

Az igekötő és a tárgyas ragozás általában inkább ténynek jelzi a múlt alakban kifejezett eseményt. *Péter jelentette* (v. *említette, mondta, írta*), *hogy János megjött* — ez nem fejezi ki olyan egyértelműen tényként a mellékmondatbeli tétel tartalmát, mint ez: *Péter bejelentette* (v. *megemlítette, megmondta, megírta*), *hogy János megjött*; vagy (csak igekötővel ilyen értelemben): *Péter előadta, hogy János megjött.* A határozatlan névmási utalószó alanyi ragozással kételyt fejez ki: *Péter olyasmit jelentett* (v. *említett, mondott, írt*), *hogy János megjött.* A határozott (mutató) névmási utalószó kiemelő hangsúllyal még fokozza a kétséget: *Péter azt jelentette* (v. *mondta, írta*, ill. *úgy említette, írta*), *hogy János megjött.* (Vö. Gyomlay 1908. 172.)

A gyakorító alak néha még egy árnyalatnyival jobban megközelíti a valós tény kifejezését: *Péter emlegette* (esetleg: *írogatta*; több kétséget kifejezve: *mondogatta*), *hogy János megjött.* Igekötővel egyértelműen tényre utal: *Péter megemlegette, hogy János megjött.* (Többnyire ezek is: *elmondogatta, elmesélgette, hogy...*) Nagyobb a különbség ebben: *Péter jelentgette, hogy János megjött* (de lehet, hogy sorozatosan hazudott); *Péter bejelentgette, hogy János megjött* (azaz mindannyiszor jelentgette az ismétlődő tényt).

A *közöl* csak igekötő nélkül általánosabb értelmű ige. De az előbbiek igekötős kapcsolataihoz hasonlóan tényre vonatkozik, ha mellékmondata kijelentő módú: *Közölte velem, hogy János megjött.* Felszólító móddal 1. személyben a mellékmondata nem valóságos értékű: *Közölte, hogy rá ne számítsak* (itt a. m, 'azt mondta', vö. Molnár 1977. 59–60.); 2. személyben már inkább az: *Közölte* (v. *megmondta, megírta*), *hogy rá ne számíts.* Ez majdnem annyi, mintha azt mondanám: *Rá ne számíts!* Ellenben teljesen valóságossá teszi a 2. személyű mellékmondat felszólító közlési aktusát az 1. személyű főmondat: *Közlöm veled, hogy rá ne számíts.* — Ugyanilyen a *tudat* ige, de az felszólító mellékmondattal nem állhat.

Több ilyen közlést jelentő ige ható származékának 1. személyben van tényre utaló értéke: *Azt írhatom* (v. *jelenthetem neked, közölhetem veled, mondhatom*), *hogy János megjött.*

Az *újságol* ebből a szempontból kb. olyan értékű, mint az *elmond*; az *elújságol* azonban sokkal egyértelműbben tényre vonatkozik. (Vö. Molnár 1977. 61.) Az *üzen* a *mond*, a *megüzen* pedig a *megmond* igével van nagyjából egy szinten.

A 'közöl' jelentésű (tehát a 'mond' típusú igéktől eltérően mindig csak tartalomra, sohasem a nyelvi formára utaló) metanyelvi vonatkozású igék (pl. *tudat, értesít, emlékeztet, figyelmeztet*) 1. személyben általában pozitív

igazságértékű mellékmondatot vezetnek be, hiszen a beszélő azonosítja magát a közlés tartalmával. A *mond* csak akkor ilyen értékű, ha '(szóban) közöl' jelentésű. Távolabbi szinonim kifejezések is vannak, melyek csak akkor vezetnek be pozitív igazságértékű mellékmondatot, ha 1. személyűek. Pl. *tanúm arra, hogy...* (ha ugyan nem hamis tanút akarok idézni). A *tanúsít, igazol* ige azonban általában feltételezi, hogy a mellékmondat tételét igaznak tartjuk.

Mindezek a mondást jelentő igékkel fűzött mellékmondatok a tiszta függő beszéd változatai, legközelebbi rokonságban vannak az idézéssel.

6.1.7. A *vmilyennek tart* és a vele szinonim igék és igei szerkezetek minden személyben valóságos igazságértékű mellékmondatra vonatkoznak: *furcsának, különösnek találta, tartotta, furcsállotta, nehezményezte, hogy János megjött.*

A *tárgyal* ige is valóságosnak tartott mellékmondatot vezet be, akár főhangsúlyos ige utáni témaként: „*Tárgyal*tak arról, hogy János megjött", akár főhangsúlyos utalószóhoz tartozó propozitumként: „*Arról* tárgyaltak, hogy *János megjött*". (Ez nem érvényes az ugyanilyen vonzatú *beszél* igére. *Beszéltek arról, hogy János megjött; Arról beszéltek, hogy János megjött* — mindkét mondatban bizonytalan igazságértékű a mellékmondat, akárcsak a tárgyas változatokban: *Beszélték azt, hogy János megjött*; *Azt beszélték, hogy János megjött.*)

6.1.8. Egyértelműen, határozottan téves igazságértéket csak az *azt hazudta, hogy* és a vele szinonim igei szerkezetek (pl. *ráfogta, hogy*; *elhitette vele, hogy*; *ráhagyta, hogy*) vezetnek be, de az *azt állítja, hogy* szerkezet is sokszor inkább a téves felé billenti a bizonytalan igazságérték mérlegét. Negatív igazságértékű tételre vonatkozik a *megcáfol* ige is. (A *cáfol* csak bizonytalanra!) Nem egyenes utalással ilyen az *általat*, *ámít*, *csal* stb. ige; erről külön: **6.1.24.**

6.1.9. A *letagad* ige (akárcsak a *bevall* és az *elárul*) tényre, pozitív igazságértékű mellékmondati tételre vonatkozik; tehát aki azt mondja: *Letagadta, hogy János megjött*, valóságnak ismeri el (előfeltevésként), hogy János megjött. Az igekötő nélküli *tagad* nem fejezi ki ugyanezt. (Vö. Kiefer 1983a. 57.) *Tagadta, hogy János megjött.* Ennek előzménye lehet egy elhangzott kijelentés, mely nem okvetlenül fedi a tényt. Itt függő, semleges igazságértékű a mellékmondati tétel, akárcsak a *mond*, *állít* mellett.

6.1.10. A /85/ példa határozói mellékmondata szövegösszefüggésen kívül teljesen bizonytalan igazságértékű. Fordított sorrendben a főmondat

hangsúlyozása is befolyásolja a mellékmondat igazságértékét: „*Arra* gondoltam, hogy..." kételkedést fejez ki (akkor ti. a hangsúlyos határozóhoz tartozó mellékmondat a teljes mondat propozituma, tehát új, még el nem döntött igazságértékű), ellenben ez a hangsúlyozás: „Arra *gondoltam*, hogy..." azt fejezi ki, hogy a mellékmondat a teljes mondatnak témája, tehát ismert és igaznak feltett tétel.[31]

A *gondol* igének utalószó nélküli használata is bizonytalanságban hagy mindaddig, amíg nem találjuk meg a mondat írott formájához a megfelelő hangsúlyozást (függetlenül attól, hogy utalószó hiányában tárgyi és határozói mellékmondatnak egyaránt felfoghatjuk a kérdéses tételt). „*Gondoltam*, hogy János megjött" — a főmondat hangsúlyozása a mellékmondatnak téma voltát, tartalmának ismertségét jelzi, tehát egyúttal tényként való elfogadását. „Gondoltam, hogy *János megjött*" — a mellékmondat hangsúlyozása a tételnek új voltát, gondolat voltát feltételezi, tehát függő igazságértékét és a benne való kételkedést. (Ugyanez a különbség nem érvényesül a jelen idejű *gondolom* állítmány esetén, mert az így, jelen alakban sem utal tényre, hanem csak gondolatra, tehát mellékmondata bármilyen hangsúlyozással függő igazságértékű, ámbár kifejezi azt, hogy a beszélő igen valószínűnek tartja.) Az igekötős *elgondol* még jobban elkülöníti a pszichikai szférát a realitásétól, semmilyen alakja után nem jelent a mellékmondata valóságos tényt, mindig csak gondolatot (akárcsak az *elképzel* igénél): *Elgondoltam* (*elgondoltad* stb.) v. *elgondolom* (*elgondolja* stb.), *hogy János megjött*.

A *remél* ige gondolatot is, óhajt is tartalmaz. Utalószó nélkül jelen időben használva nem vonz pozitív igazságértékű mellékmondatot, múlt időben pedig múlt idejű mellékmondattal szinte értelmetlen. „Reméltem, hogy János megjött" — nem használatos forma, mert a *remél* alapjelentése a jövőre utal. „Remélem, hogy János megjött" — csak 1. személyben használható, mert performatív értelménél fogva rejtetten óhajt és kérdést is kifejez: 'Szeretném megtudni, teljesült-e az az óhajom, hogy János megjön'.

6.1.11. Az igealak személyével való összefüggésre világít rá a /70/ példa. A főmondat 1. személyű igéje, ha a mondáson kívül eredményes ráhatást is jelent, többnyire olyan *hogy*-os mellékmondatot vezet be, melynek igazságát a beszélő előre felteszi. Néha előfordulhat, hogy a *vigasztal* 1. személyben is csak annyi, mint 'vigaszul mond', márpedig mondhatok kegyes hazugságot is. De ha nem csak mondtam a mellékmondatbeli tételt, hanem meg

31 Molnár Ilona (1977. 58) a *gondol valamire* elemzésében ugyan nem utal határozottan erre a hangsúlytól (és szórendtől) függő különbségre, de egyébként jó segítséget lát a külső (nem kifejtő) és belső (közvetlenül kifejtő) viszony elkülönítésére a mellékmondat szintaktikai pozícióját jelző formaszóban, bár egyelőre csak főneves kifejezések mellett: *Híre ment* (ti. *annak*), *hogy* ... Később (1977. 62) az ige melletti utalószó sorrendi helyzetének megkülönböztető szerepére is kitér. L. majd **6.1.17.** szakaszunkat.

is vagyok róla győződve, akkor tényt, mégpedig előre feltett igazságú, ismert tényt kell, hogy jelentsen. 2. és 3. személyben valamivel kevésbé valószínű a tételnek előfeltevésként igaz volta, pl. *Azzal vigasztaltad Erzsit, hogy János megjött.* Ha azonban a főmondat állítmányának jelentése közelebb áll a mondást jelentő igékéhez (pl. *biztat*), 1. személyben is inkább függő a mellékmondat igazságértéke.

6.1.12. Inkább csak a hangsúlyviszonyoktól függ a *dicsekszik* határozói mellékmondata: „*Dicsekedett* azzal, hogy János megjött." A súlytalan téma szerepű névmás a hozzá tartozó mellékmondatot igaznak teszi fel. Viszont az ilyen propozitum szerepű mellékmondat: „*Azzal* dicsekedett, hogy..." — kitalálást is tartalmazhat.

6.1.13. A teljes tagadást, a tétel negatív igazságértékét a *nem igaz* főmondat /5/ fejezi ki legkerekebben. Ennek is lehetnek főnévi szinonimái: *tévedés*, *hazugság*, *rágalom*, *rémhír*, *kacsa*, *mese* stb.

A bizonytalan igazságérték különféle fokozatait egyenesen jelzik az ilyen modális állítmányok: *lehet*, *elképzelhető*, *valószínű*, *nem valószínű*, *elképzelhetetlen*. Negatív igazságértékű a *nem lehet, hogy* mellékmondata, de ez a főmondat többet is kifejez, kb. ezt: 'nem igaz és nem is lehet igaz'.

6.1.14. Már az eddigiekből is látjuk, hogy többnyire közömbös, milyen mondatrésze a mellékmondat a főmondatnak. Találkoztunk alanyi, tárgyi és határozói mellékmondatokkal. De tartoznak ebbe a kategóriába jelzői, értelmezői mellékmondatok is, melyek szintén különféle mondatrészeknek lehetnek jelzői, értelmezői. A /21/, /87/, /90/, /100/, /101/ példa elemzése megmutatja, hogy a mellékmondat igazságértéke (e példákban mindig: bizonytalan) nem a főmondathoz viszonyított mondatrészértékétől függ, hanem a kifejtett főnév vagy az állítmány jelentéstartalmától. Független attól is, hogy a főmondat kijelentő-e vagy kérdő, felszólító stb.

Hadrovics nyomán (1969. 203) ezeket a szinonim főmondatokat mutathatjuk be, melyek különféle mellékmondatként vonzzák ugyanazt a tételt: *gyanakodott* (állandó határozói), *gyanította* (tárgyi), *feltámadt a gyanúja* (értelmezői), *az volt a gyanúja* (alanyi, pontosabban: megjelölő propozitumi), *gyanút fogott* (határozói), *élt a gyanúperrel* (értelmező jelzői), *hogy János megjött.* A mellékmondat mindegyik helyzetben egyaránt semleges, bizonytalan igazságértékű.

De nem akármilyen jelentésű főmondatnál közömbös a mellékmondat szintaktikai helyzete. A *hír*, mint a továbbiakban bővebben is elemezzük, nem egyformán bizonytalan igazságértékű akármilyenfajta jelzővel. *Olyan hírek keringtek, hogy* — ebben a melléknévi névmási jelzőben több a kételkedés. *Az a hír, hogy* — a főnévi névmási jelző teljesen semlegessé teszi:

a hír lehet igaz is, téves is. *A hír arról, hogy* — határozó alakú hátravetett névmási jelzővel közelebb áll a hír igazságának elismeréséhez.[32] *Annak híre, hogy* — névmási birtokosjelzővel majdnem teljesen igaznak tartott tételt vezet be. *Híre ment annak, hogy* — birtokos részeshatározóval már egészen tisztán tényre utal. Minél önállóbb, minél kevésbé jelzői az *az* névmás, annál inkább „külső viszonyú" a mellékmondat, annál függetlenebb a hír tartalmától. Molnár Ilona, amikor azt írja (1977. 44): „[a] *hír arról, hogy...* és *...annak a híre, hogy...* lényegében egyaránt a. m. 'az a hír, hogy ...';" — mindjárt hozzáteszi, hogy némelykor különböző is lehet a denotátuma. Ezt a mi szempontunkból úgy is érthetjük, hogy az *az a hír, hogy* formula teljesen semleges igazságú függő tételt vezet be, a másik kettő pedig közeledik a hír tartalmának igazként való elismeréséhez. Az értelmezős szerkezet is (*a hírt, azt, hogy...*) közelebb áll az önálló, tehát tényként értékelendő igazságérték jelzéséhez. — A jelzői névmás szerepét még egy példán bemutathatjuk. *Jelentést tett, hogy János megjött.* Ez a mondat, jóllehet bizonytalanságban hagy afelől, hogy mellékmondatát határozóinak vagy értelmezőinek minősítsük-e, a mellékmondati tétel igaz voltát sugallja. (Hasonló ehhez: *Levelet írt, hogy János megjött.*) Majdnem egyértékű ezzel: *Jelentést tett* (ill. *levelet írt*) *arról, hogy János megjött.* De már erős kételkedést fejez ki, ha jelzői mellékmondatként fogalmazzuk: *Olyan jelentést tett, hogy János megjött.* (Ill. *Olyan levelet írt, hogy János megjött.*)

6.1.15. Vannak, mint láttuk, olyan jelentésű főmondati állítmányok és más *hogy*-os mellékmondattal kiegészülő szavak, kifejezések, melyek után a mellékmondat igazságértéke a főmondat állítmányának idejétől vagy személyétől, máskor a mondat hangsúlyviszonyaitól vagy az utalószó meglététől függ.

Még egy próbát tehetünk az eddig vizsgált mondatokkal: megnézhetjük, függ-e a mellékmondat igazságértéke a főmondat és mellékmondat sorrendjétől. Nem változik a mellékmondat igazságértéke, ha megcseréljük a főmondat és mellékmondat sorrendjét a /4/, /5/, /19/, /70/, /85/ mondatban, a főmondaton belüli szórendcserével kiegészítve a /87/ mondatban; kétféle sorrendben is (ti. akár a főmondattal, akár a mellékmondattal kezdve) a /104/ mondatban. Megváltozik a mellékmondat igazságértéke az *elpanaszol* és néha a *vigasztal* ige mellett: a /25/ példát — melynek állítmánya igekötős ige — mellékmondati kezdésűvé alakítva (*Hogy János megjött, Magda elpanaszolta Lolának*) a mellékmondat határozottan pozitív igazságértékűvé

[32] Múlt idejű főmondat mellett a múlt idejű mellékmondat tény értékű: „*Nem adott hírt arról, hogy János megjött.* Pedig János megjött." Vö. Molnár 1977.45–6. Később ugyanő arra mutatott rá, hogy a kétféle értelem közt gyakran elmosódik a határozott különbségtétel (Molnár 1979. 38).

válik. A /70/ példa *vigasztal* igéje mellett az utalószó hangsúlytalan volta /és ennek megfelelően a mellékmondat téma szerepe) feltétele annak, hogy a mellékmondat egyértelműen igaz legyen: „Hogy János megjött, azzal *vigasztaltam* Erzsit". Hangsúlyos utalószó, ill. a mellékmondat propozitumi szerepe esetén a *vigasztal* igének 'mond' jelentése s a mellékmondat függő igazságértéke lép előtérbe: „*Hogy János megjött, azzal* vigasztaltam Erzsit". De a sorrend szerepe az előző példánkban is összefügg az ige, az *elpanaszol* jelentésével: már főmondati kezdet esetén is inkább tényt várunk utána, mint puszta közlési tartalmat.[33]

Nem cserélhető fel a főmondat sorrendje a legtöbb értelmező mellékmondatéval; ez arra mutat, hogy az értelmezős szerkezet nem zárt, időtlen érvényességet sűrítő szerkezet, hanem a közlés időbeli lefolyását, a gondolat továbbszövését tükrözi; az idő pedig nem fordítható vissza.[34] Csak a /104/ típusú mondat kivétel. Kétféle sorrendben is érthető, elfogadható, bár kissé pongyola szerkesztésű, az élőbeszédre jellemző mondat: (a) *A hír nem volt vaklárma, hogy János megjött*; (b) *Hogy János megjött, a hír nem volt vaklárma*. Talán azért van így, mert a *hír* szó egyértelműen közlési tartalmat jelent, akárcsak efféle szinonimái: *értesítés*, *értesülés*, *közlemény*, *szóbeszéd*, *mendemonda*. (A közlési tartalomról mint sajátos — nem reális — egzisztenciáról l. Molnár 1982. 410; 1983. 18. 1.) Távolabbi szinonimái, mint *tudósítás*, *üzenet*, *vélemény*, csak akkor adnak világosan érthető mondatot, ha a mellékmondat közvetlenül utánuk következik. Ezek jelentésében ugyanis a hír tartalmát kissé háttérbe szorítja a tartalom megjelenési formája: *üzenet* 'szándékosan, közvetett úton küldött hír', *tudósítás* 'hivatalos közlemény', *vélemény* 'szubjektív állásfoglalás'.

6.1.16. Érdemes itt újra kitérni Molnár Ilonának már említett különbségtételére a *hogy* kötőszós összetett mondatok két fő szemantikai típusa közt (1977. 27–8); a most tárgyalt főnevek ugyanis belső viszonyban vannak mellékmondatukkal, hiszen az ilyen főnév mellékmondata nem más,

33 És még inkább pozitív igazságértékűvé válik a hangsúlyos *panaszkodik*, *lamentál*, *kesereg* igéknek beszédet is idéző mellékmondata mondat élén, mert így erősebben kidomborodik okhatározói jellege. (L. még Hadrovics 1969. 203.)

34 A sorrend szerepe a régi nyelvben még fontosabb lehetett. Klemm történeti példái közt igen kevés az olyan *hogy* kötőszós mellékmondat, amely megelőzi főmondatát. Többségükben csak az előidejű időhatározói, valamint okhatározói mellékmondatok közt találunk ilyen sorrendűeket (1928–42. 555–7). A tagmondatok sorrendje azonban többé-kevésbé a természetes időbeli rendet tükrözi, mégpedig úgy, hogy az előbb történt vagy oknak felfogott eseményt az író valóságnak, ismert ténynek tekinti. Ezek a mellékmondatfajták mai nyelvünkben a sorrendi helyzetüktől függetlenül is valóságos közlés értékűek. — Kiefer (1976. 261–2. l.; 1983a. 237–8) más vonatkozásban elemzi a sorrend szerepét: némely nyelvben (pl. a magyarban és a németben) érzelmi viszonyulást jelentő főmondat mellékmondata tényt jelent, ha vele kezdődik a mondat, mégpedig azért, mert akkor egyértelműen témája a mondatnak.

mint a főnév tartalmának kifejtése: *véleménye, hogy...*, akárcsak az ilyen igei állítmányé: *gondolta, hogy...* stb. Ilyen szerkezettagokkal a mellékmondat **szintaktikai** (jelzői, értelmezői, tárgyi stb.) és **metanyelvi** viszonyban van. Éppen ez a metanyelvi viszony teszi a mellékmondatbeli tételt függő, semleges igazságértékűvé. (Mellékmondatának tartalma nem a realitás szférájához, hanem a pszichikus egzisztencia szférájához tartozik: Molnár 1982. 410; 1983. 18. l.) Ha az ilyen viszonyú főmondat állítmánya gondolati tartalomra vonatkozó 1. személyű ige, akkor a beszélő és a nyelvtani személy azonossága a belső viszonyú, függő igazságértékű mellékmondatot is valóságos, pozitív igazságértékűvé (a beszélő világában igazzá) teszi: *Én azt tartom* (v. *gondolom, hiszem, vallom*), *hogy...*; az előbbi főnevek közül csak a szubjektív állásfoglalást jelentő *vélemény* viselkedik így: *nekem az a véleményem, hogy...* Ez a pozitív igazságérték azonban kifejezetten szubjektív; a beszélő megenged más álláspontot is, főleg az iménti példáink aktuális tagolású formájában, ahol a mondatkezdő 1. személyű névmási (v. ilyen elemet tartalmazó) téma (topic) a beszélőre korlátozza a rá következő mellékmondatbeli tétel igaznak minősítését.

6.1.17. Nem 1. személyű állítmányra nézve érvényes az, amit Molnár I. (1977. 62) más vonatkozásban megállapít: „az utalószó szórendjének megkülönböztető szerepe alakult ki. Az *Azt érti valamin, hogy...; Azt érzi, hogy...; Azt hiszi, hogy...* belső, az *Érti azt, hogy...; Érzi azt, hogy...* külső viszonyú szerkezetek". Az előbbiekben a mellékmondat a propozitum része, kifejtése, nem valóságos tényt, hanem érzést, gondolatot jelent, az utóbbiakaban a mellékmondat téma, az érzéstől független, azon kívül is meglevő valóságot jelent. (Hangsúlyos módhatározóval azonban ilyen sorrenddel is külső viszonyú, de nem valóságra, hanem kijelentésre utal: *Szó szerint értettem azt, hogy János megjött.* L. Spannraft 1983. 247–8.) Azt is helyesen állapítja meg Molnár I. (1977. 63), hogy *Érzi azt, hogy szeretik* ≠ *Az az érzése, hogy szeretik*. Az előbbi mellékmondat tényt jelent, az utóbbi csak érzést. Hasonló a különbség ezek közt is (uo.): *Azt hiszi, hogy jól tette* = (*Megmaradt*) *abban a hitben, hogy...* ≠ *Hiszi azt, hogy kiderül az igazság*. Aki az utóbbi sorrendet használja, maga is hiszi.

6.1.18. Nem személyes, hanem inkább személytelen közlési tartalomra utal az olyan főnév, mint *parancs, szabály, tétel, tilalom*. Ezek *hogy* kötőszós mellékmondata függő, tehát önmagában semleges igazságértékű, csak akkor válik pozitívvá, ha a főmondat az érvényességét mondja ki: *érvényes az a parancs* (*szabály* stb.), *hogy...* (L. még Molnár 1982. 422; 1983. 27. l. Példának választott tételünk a *János megjött,* ide mellékmondatnak nem alkalmas, de talán mondhatunk ilyet: *Érvényes az a kijelentés, hogy János megjött.*) Ez a főmondat, ill. bizonyos főmondatbeli állítmányok vagy egyéb kifejezések

faktivitása. L. **6.1.2.**, **6.1.3.** (Vö. Kiparsky–Kiparsky 1970. 143–50; Kiefer 1956. 222–65. l.) Mindez az érzelmileg színezett közlést jelentő főnevek mellékmondataira is áll (mint pl. *panasz*, vö. Molnár 1979. 41).

6.1.19. Példasorunk eddig elemzett mondataiban — nem tekintve a megvilágításul, szembeállításul kitérésként említetteket — a mellékmondat olyan közlési tartalmat (lélektani kifejezéssel: tudattartalmat, egyszerű megnevezéssel „gondolatot") fejt ki, melyre a főmondat állítmánya vagy más, rendszerint névszói része egyenesen utal. Ezzel szemben a /6/, /14/, /15/, /18/, /20/, /23/, /83/, /84/, /92/, /98/ példában — legalábbis itt mintául választott alakjukban — a kifejtett állítmány, ill. főnév nem tudattartalomra, gondolatra utal, hanem tényre. Következésképpen mellékmondatuk is pozitív igazságértékű; mégpedig többnyire új közlésként tartalmaz igaz kijelentéseket a tudomásulvételt jelentő *lát*, *hall*, *tud* (ugyanígy az *érez*, *ért*, *értesül*, *tapasztal*, *észrevesz*) igétől, valamint az *átérez*, *megérez* (vö. Spannraft 1983. 270), *meglát*, *megtanul*, *megtud*, *meghall*, *megtapasztal* igekötősöktől, a *tisztában van azzal* típusú, a *tudomásul vesz*, *tudomást szerez* típusú és jelentésű szerkezettől, az egyéb jelentésű, de szintén tényre utaló *köszön*, *köszönhet*, *örül* igétől (és a melléjük kitehető *esemény*, *tény* szótól) függő mellékmondat, a főmondatban tagadást nem tartalmazó *körülmény*, *helyzet* főnévtől (vagy arra vonatkozó jelzőtől, értelmezőtől) függő mellékmondat (vö. Molnár 1979. 32; 1982. 409; 1983. 17. l.; a tagadó főmondatról külön szól **6.1.20.** szakaszunk) — s inkább előfeltevésként igaz a *sejt*, *megsejt*, az *emlékszik* és az *elfelejt* ige mellékmondata. Ezek — talán a *köszön*, *köszönhet* kivételével — tagadott alakban is tényre, mégpedig (előfeltevésként) ismert tényre utalnak. Pl. *Nem örülök annak, hogy János megjött.*

Spannraft Marcellin (1983. 184, 191) észrevétele szerint az *érez* (és a vele azonos tőből származó *ért*) alapjelentésében benne rejlik, implikálva van tárgyának létezése, akárcsak a tő néhány más származékában és szinonimájában:

ér/érintkezik (⊃ VAN)
érzékel/felfog (⊃ VAN).

A felsorolt igék tehát konkrét jelentésükben azt is kifejezik, hogy mellékmondatuk tartalma létezik, ill. igaz (pl. *Érzékeltem — láttam, hallottam —, hogy János megjött*; *Értettem azt, hogy János megjött*). Csupán másodlagos (metanyelvi) jelentésében utal arra némelyikük, hogy a mellékmondatbeli kijelentés valóban elhangzott. (Pl. *Erzsi felfogta — értette, hallotta —* [azt a kijelentést], *hogy János megjött* [de nem nézett utána, hogy valóban megjött-e].)

Az ilyen igék egy részének faktivitását erősíti a perfektiváló igekötő. A *megérez*, *megfigyel*, *megsejt*, *megtapasztal* egyértelműbben utal valóságra, mint puszta igéjük. Ez összefügg a határozottság kifejezésével, akárcsak főnév (v. főnévi szerkezet) előtt a határozott névelő kitétele. (Vö. Spannraft 1983. 274–6.)

A Hadrovicsnál (1969. 214) együtt található igék nem csak különböző intenzitású fokozatokat fejeznek ki, hanem valójában kétféle tartalmat vezetnek be: egy részük (*tud*, *átlát*, *belát*, *emlékszik*, *elfelejt*, *érez*; *ért*, *hisz*, *elhisz*) igaznak tartott tényt, más részük (*gondol*, *feltesz*, *sejt*, *vél*, *gyanít*, *remél*; *képzel*, *elképzel*) belső, de függő igazságértékű tudattartalmat. Ezek még abból a szempontból sem egységesek, hogy utalószóval módosulhat a mellékmondat igazságértékéhez való viszonyuk. Hangsúlytalan utalószóval és téma értékű mellékmondattal (*hiszem azt, hogy*; *emlékszem arra, hogy* stb.) az előbbi csoport igéinek faktivitása nem változik (tehát ilyen szempontból ebben a helyzetben az 1. személyű *hisz* és *tud* egyenértékű lehet), az utóbbi csoportnak egy része azonban múlt időben pozitív igazságértékű mellékmondatot vezet be: *gondoltam*, *feltettem*, *sejtettem*, *gyanítottam*, *elképzeltem azt, hogy...* Tagadott alakban is a mellékmondat igazságát implikálják: *nem gondoltam*, *nem gyanítottam* (*képzeltem*, *sejtettem*), *hogy...*; *Laci mit sem sejt arról, hogy János megjött.* (Vö. Spannraft 1983. 247–6.) Hangsúlyos utalószóval ellenben (és propozitum értékű mellékmondattal) az utóbbi csoport igéinek nagy része 2. és 3. személyben jelen időben is, 1. személyben pedig múlt idejű alakban határozottan negatívvá teszik a mellékmondat igazságértékét: *azt gondolja, hogy; azt sejtettem, hogy* (= 'pedig dehogy'). Az előbbi csoport igéi közül csak az *érez*, *ért*, *hisz* utáni mellékmondat igazságértéke módosul ilyen helyzetben, de többnyire nem határozottan negatívvá, csupán bizonytalanná: *Azt* érzi, hogy János megjött. (Lehet, hogy megjött, lehet, hogy nem.) 1. személyben a *hisz* még így is valószínűséget fejez ki: *azt hiszem, hogy*; a többi személyben és múlt időben inkább a negatív értéket, a tévedést: *azt hiszed*, ill. *azt hittem, hogy...* (És itt már nem beszélhetünk a *hisz* és a *tud* szinonim használatáról.)

A *gondol* ige két eltérő jelentését Terestyéni (1981. 51) fejtegeti; példánkra alkalmazva: /a/ „elgondolni azt az esetet, amikor *p* igaz" (*Gondolom* ['elképzelem, lehetségesnek tartom'], *hogy János megjött*); /b/ „azt gondolni /hinni, megyőződve lenni arról/, hogy *p* igaz" (*Gondolom* ['meg vagyok győződve róla'], *hogy János megjött*). Az /a/ jelentésben a mellékmondat igazságértéke mindenképpen függő, /b/ jelentésben kijelentő mód jelen idő egyes 1. személyben használva pozitív igazságértékű. E két fő jelentést (mely voltaképpen az angol *to think* igére jellemző) a magyarban elsősorban a beszédhelyzet alapján különböztetjük meg, de szétválasztásukat szolgálja az utalószók használata, és módosító vagy éppen polarizáló szerepe lehet a hangsúlyok viszonyának. Pl. az /a/ jelentést fejezi ki a fő-

mondatnak, a mellékmondat alanyának és állítmányának körülbelül azonos szakaszhangsúlya, viszont a /b/ jelentést az, ha akár a főmondatot, akár a mellékmondat alanyát és állítmányát erős hangsúllyal ejtjük, a másik tagmondat hangsúlyát pedig elnyomjuk. L. még a **6.1.23.** és a szómutatóban *gondol*-nál megadott további szakaszokat.

A *képzel* ige csak részben érintkezik a most tárgyalt igék használatával, mégis érdemes itt megemlíteni kettős jelentés-ágát. A kijelentő mód jelen idejének 1. személyében valóságos tényre utal: *Képzelem, hogy János megjött* (= János megjött, és ezt magam elé tudom képzelni). Más időben, más személyben a *képzel* inkább a valóságtól való eltérésre utal (vö. Ladányi M. 1983. 17, 41–53). Többnyire negatívnak fogjuk fel a mellékmondat igazságértékét ezekben: *Csak képzeljük* (v. *képzeled* stb.), *hogy János megjött*. Egyértelműen negatív, ha utalószóval áll: *Azt képzelem* (*képzeled* stb.), *hogy János megjött*. De inkább pozitív ebben a szerkezetben (vö. Ladányi M. 1983. 43): *Maga elé képzelte, hogy János megjött*.

Sokszor bizonytalanná teszi ilyen igék mellett az igazságértéket a — mindig hangsúlyos — *úgy*. Erről bővebben **6.1.28.** L. még: **6.2.4.**, **6.3.2.**

Hadrovics (1969. 192–4) éppen ezért a *lát*, *hall*, *tud*, *átlát* igéktől függő mondatokat főmondatnak nevezi. Ha szóhasználatával nem értünk is egyet — mert a *főmondat* és *mellékmondat* kifejezés a két tétel formális összefüggésének, az alárendeltségi viszonynak irányát nagyon jól kifejezi, azt el kell ismernünk, hogy az ilyen mellékmondatok funkcionálisan főmondat (azaz önálló mondat) értékűek. (Amikor azonban Hadrovics az *üzen* igétől függő *hogy* kötőszós mellékmondatfajtákat is függő főmondatoknak nevezi, teljesen visszájára fordítja a terminológiát. Persze van valami abban, hogy a beszélő valódinak fogadja el azt a szándékot, kérdést, kérést stb., amit a mellékmondat kifejt, de ez mégsem az a közvetlen igazságérték, közvetlen közlésaktus-érték, amit a tudásra, érzékelésre vonatkozó igék mellékmondata kifejez.)

Molnár Ilona (1977. 28, 89–92), mint a már említett *igaz* típusú főmondatokat, az ilyen főmondati szerkezettagokat is külső viszonyúnak nevezi, mert mindegyikük úgy mond valamit a mellékmondat tartalmáról, mint valamely külső, rajta kívül álló dologról. A főmondat vagy annak a mellékmondatra utaló része itt nem metanyelvi, hanem **predikatív**, mégpedig **aktuális** predikatív viszonyban van a mellékmondattal olyanformán, hogy mond róla mint témáról valamit, maga pedig a propozitum, vagy tartalmazza a propozitumot. Ami téma, amiről beszélünk, azt sokszor — ha jelentő módú állítmánnyal és metanyelvi utalás nélküli szavakkal fejezzük ki — ténynek, igaznak fogadjuk el. (Vö. még Molnár 1977. 56–7. o. és 29. jegyzet, Kiefer 1976. 245–6. és 438. l.; 1983a. 196, 236–8.) Hozzá kell azonban még tennünk, hogy vannak kétértékű kifejezések, melyek egyaránt vonzhatnak külső (valóságos, pozitív igazságértékű) és belső viszonyú (semleges igazságértékű metanyelvi

jelentésű) mellékmondatot. *Elbeszélte, hogy János megjött.* Ez vonatkozhat arra tényre, hogy János megjött (s ekkor a mellékmondat a főmondat igéjének iránytárgya), és az elbeszélés (esetleg költött) tartalmára (s akkor a mellékmondat az igének eredménytárgya). Molnár Ilona (1977. 31) *Kifejti, hogy...* példája is ilyen, de ahhoz a példaként választott tételünk mellékmondatként kevésbé illik. — Kétértékű a *hall* ige is: /14/ *Hallom, hogy János megjött* — csak akkor utal egyértelműen tényre, ha János hangját, zörgését stb. tapasztalom. Ha azonban a *hallom* annyi, mint 'most értesülök róla', akkor talán lehet hamis értesülés is.

Itt megint ki kell térnünk egy további megszorításra. Csak múlt idejű mellékmondat igazságértéke marad lényegében változatlan a jelen és a múlt idejű főmondat mellett. Jelen idejű mellékmondatnak jelen idejű főmondat melletti igazsága érvényét veszti, ha főmondatát múlt időbe tesszük. A magyar mondatszerkesztés törvénye szerint ui. a múlt idejű főmondat *hogy* kötőszós mellékmondatában a jelen idő az egyidejűség kifejezője (Klemm: 1928–42. 580–1). Ha tehát a főmondat múlt, a mellékmondat jelen idejű, akkor a mellékmondat nem a valóságos jelenre (a mondat hangzásának idejére), hanem csak **átképzeléssel**: a főmondat által megjelenített időre érvényes. (Vö. Gyomlay 1907. 84–5, 104–6, 197, 297–9; 1908. 152–5, 161, 171–2; 1910–11. 206–7.) *Láttuk, hogy János megjött*; *Látjuk, hogy János megjött* — itt mind a két mondat állítja: *János megjött.* De a *Láttuk, hogy János haragszik* és a *Látjuk, hogy János haragszik* mondatok közül csak az utóbbi fejezi ki egyúttal — a beszélés idejére, tehát a valóságos jelenre vonatkozó érvénnyel — a tétel igazságát: *János haragszik.* A perfektív *észrevesz*, *meglát*, *meghall*, *megtud* azonban minden időben teljes igazságértékű, a beszélő szempontjából is múlt idejű tételt vezet be: *Majd észreveszitek* (v. *meglátjátok* stb.), *hogy János megjött.* (Vö. Gyomlay 1908. 158.) — A *lát* igének ugyan nincs olyan metanyelvi jelentése, mint a *hall*-nak ('hírt, közlést tudomásul vesz'), mégis van egy árnyalatnyi különbség, amely mind a kettőt elválasztja a *tud* jelentésétől. Látni, hallani ui. nem csak valóságot lehet, hanem utánzatot is (színjátékot, filmet, hangjátékot). Tehát a *látszik, hogy János megjött* vonatkozhat egy színpadi vagy tévéjátékbeli Jánosra is; de a *tud* ige mindig a közvetlen valóságra utal, nem elképzelt, megjelenített, másodlagos világra.

Nem a külső valóságra, hanem belső, lélektani képre utal az *álmodik* ige. (Vö. Ladányi M. 1983. 18–9.) Ennek a mondatnak tehát: *Azt álmodta* (v. *álmodtam*, *álmodtad*), *hogy János megjött* — semmi köze a *János megjött* mondat által jelölt tényhez; az *álmodik* ilyen helyzetben elsősorban negatív igazságértékű tételre utal. A tétel csupán a belső képre nézve igaz, ezért az ilyen tétel módosult igazságértéke hasonlít a **3.** fejezetünkben érintett áttételesen igaz tételekéhez. Hangsúlyos utalószóval a *képzel* ige szerepével is érintkezik. Még határozottabban negatív értékű a *csak* megszorítás-

sal: *Csak álmodtam, hogy János megjött* Ez a formula teljesen kizárja azt, hogy a *János megjött* tétel igaz legyen, míg az előző (utalószós) szerkezet azért megenged egy ilyen folytatást is: *És János csakugyan megjött*. Igekötővel azonban faktívvá válik, pozitív igazságértéket ad a mellékmondatnak: *Megálmodtam, hogy János megjött*.

A valóságnak egy másik rétegére (szférájára) utal a *játszik* ige. Erről — Ladányi M. (1983. 63–71) részletes elemzése nyomán — azt mondhatjuk, hogy a valóságot utánzó, de mégsem a reális valósághoz tartozó, hanem csupán annak tekintett cselekvéseket tartalmazza. *Azt játsszuk, hogy János megjött*. A *játszik* ige eleve arra utal, hogy a mellékmondat tétele nem igaz, de az abban tartalmazott eseményt utánzó, azt valóságnak elfogadó személyek magatartásában mint fikció — a játék időtartamára — valóságnak minősül. Hasonló szerepe van az *eljátszik* igének is (ez jobban utal a fiktív történés megjelenítésére: *Eljátszottuk, hogy János megjött*) és a *megjátszik*-nak (ez pedig a megtévesztő szándékra, és még hangsúlyozottabban a mellékmondat negatív igazságértékére: *Megjátsszák, hogy János megjött*).

Az *örül* típusú, külső viszonyú igék nem minden alakban vezetnek be valóságos igazságértékű mellékmondatot, csak 1. személyben és jelen időben. Erre később visszatérünk.

6.1.20. A *körülmény, helyzet* típusú főnév Molnár Ilona megkülönböztetése szerint belső viszonyban van a mellékmondattal: a mellékmondat kifejti, mi az a tény, körülmény stb., amire a főmondat utal. Ám itt éppen maga a főnév jelöli a mellékmondatbeli tétel pozitív igazságértékét: ami tény, az mindig valóság, tehát igaz. A *tény* szót Molnár (1977. 54–5) nyomán arra is alkalmasnak találjuk, hogy bármely más főmondat helyébe főmondattá tegyük, az eredeti főmondatot pedig konjunkcióba (logikailag is tekintett kapcsolatos mellérendelő viszonyba) állítsuk vele. Ilyen átalakítás van a konjunkciópróbára ebben: *Csodálja, hogy János megjött — Hogy János megjött, ez egy tény, és ő ezt csodálja*. (Ezen az sem változtat, hogy Molnár Ilona később — i.m. 81. o. — rámutat a *tény* másik jelentésére: 'szituáció, helyzet'; ez lehet nem reális is, pl. *Előfordulhat az a tény, hogy János megjön*. Az ilyen módosított igazságértékű mellékmondatnak nem valóságos volta nem a *tény* szóból, hanem a főmondat állítmányából fakad.) Efféle jelentésű az *esemény, eset, helyzet*, a *körülmény*, a *dolog* is. Ezek azonban tagadó főmondatban nem vonzanak igaz mellékmondatot. Pl. *nem fordulhat elő az a dolog, az az eset* (v. *esemény*), *hogy...*; *Nem az a helyzet, hogy János megjött* (vö. Molnár 1982. 417; 1983. 23. l.). Jövő értelmű mellékmondatuk sem fejez ki valóságos jóslást: *Várja azt az eseményt, hogy János megjön*. (De János már táviratozott, hogy nem jön.) Csak megfelelő főmondat után jelent valóságot a *jelenség*. Csupán a **tényt** nem tagadhatjuk.

6.1.21. Főnév előtt az utalószó kitétele gyakran nem befolyásolja a mellékmondat igazságértékét úgy, mint bizonyos igék mellett. Az utalószó kitétele egyértelműen kijelölő jelzőivé teszi a mellékmondatot, mely utalószó nélkül inkább értelmezői. Az utalószó egyedíti, kiemeli vagy szembeállítja a mellékmondat tartalmát egy vagy több hasonlóval. *Figyelemre méltó az a tény* (v. *az a körülmény*, *az az esemény* stb.), *hogy János megjött* — ez éppúgy állítja vagy elismeri a *János megjött* tétel igaz voltát, mint az utalószó nélküli szerkesztés: *Figyelemre méltó a tény* (v. *a körülmény*, *az esemény*), *hogy János megjött*. De az előbbi változat — legalább rejtetten — azt is kifejezi, hogy más tények, körülmények, események kevésbé figyelemreméltók. Ilyen különbség van ezek közt is: *A tény, hogy János megjött, elkerülte a figyelmét* ~ *Az a tény, hogy János megjött, elkerülte a figyelmét*. (A *körülmény*, *esemény* szót ilyen helyzetben csak névmási jelzővel használjuk, mert önmagukban nagyon általánosak, semmitmondók, ezért kiemelt témának nem alkalmasak; jelző nélküli főmondati alanyként mondat elején idegenszerűek.) *Elterjedt az a hír, hogy János megjött* — ez a szerkesztésmód éppúgy függőben hagyja a *János megjött* tétel igazságértékét, mint ez: *Elterjedt a hír, hogy János megjött*. A beszélő kételkedését legfeljebb a kiemelő szórend erősíti (s gyengíti a hír tartalmának igazságértékét): *Az a hír terjedt el, hogy János megjött*. Más jelentésű állítmánnyal: *Az a hír, hogy János megjött, nem volt vaklárma*, és /104/ *A hír, hogy János megjött, nem volt vaklárma*. A két változat egyaránt igaznak állítja a hír tartalmát, de az utalószós változat kifejezi a beszélőnek azt a véleményét is, hogy a többi hír vagy a legtöbb hír vaklárma volt vagy szokott lenni. (Hogy az utalószó elhagyása efféle mondatokban nem idegenszerűség, hanem a mondanivaló árnyalásával függ össze, arról más fogalmazásban Szende Aladár írt: 1957. 287–8.)

6.1.22. /14/ példánk azt is igazolja, hogy az igének nem kell állítmánynak lennie, hanem olyan (rendszerint határozói) igenév is lehet, amelynek van valamelyes állítmányszerű értéke. De még állítónak, sőt kijelentőnek sem kell lennie: /18/ *Nem tudtam, hogy János megjött* — éppúgy kifejezi a *János megjött* tényt, mint ezek: *Elfelejti (azt), hogy János megjött*; *Eltitkolta, hogy János megjött*; *Nem véve észre, hogy János megjött, benyitott a szobába*; *Tudod, hogy János megjött?*; *Nem hallottad, hogy János megjött?*; *Lásd, hogy János megjött!*; *Ne felejtsd el, hogy János megjött!* Ezek mind magukban foglalják az érvényesnek, igaznak szánt kijelentést: 'János megjött'. Az ilyenek — de elsősorban a *tud* ige és néhány szinonimája — mellett a tárgyi mellékmondat igazságértéke pozitív marad akkor is, ha a főmondatbeli állítmány tagadó. (L. még Kiefer 1978b. 194–6.) A **6.1.19.** szakaszunkban felsorolt többi ige inkább csak múlt időben tartja meg faktivitását tagadó

mondatban: *Nem láttam* (v. *hallottam, éreztem, értettem, vettem észre*), *hogy János megjött*; de a *nem látom* típusú jelen idejű állítmányok vagy nem utalnak egyértelműen tényre, vagy nem is igen használatosak.

Molnár Ilona (1977. 33) éppen a *körülmény, esemény* stb. főnév közbeiktatásával igazolja az ilyen mellékmondatok külső viszonyulását, tehát egyúttal — múlt idejű tétel esetén — pozitív igazságértéküket. A *tud* ige kijelentő mód jelenének egyes számú 1. személyében mégsem használható így; mellette csak kérdő formájú mellékmondat állhat: *Nem tudom, hogy János megjött-e.* (A *tud* idegen megfelelőire is áll efféle korlátozás; vö. Kiefer 1979. 68.) L. még: **6.1.45.**

Ehhez hasonlóan belső viszonyú igék mellett is (vö. Molnár 1977. 62) azonos az igazságértéke a mellékmondatbeli tételnek a következő két mondatban: /a/ *Azt mondta, hogy János megjött.* — /b/ *Nem mondta azt, hogy János megjött.* Ugyanígy /a/ *Az volt a válasza, hogy János megjött.* — /b/ *Nem az volt a válasza, hogy János megjött.* A mellékmondat igazságértéke az állító és a tagadó mondatban egyaránt semleges, azaz a beszélő ezzel nem állítja, de nem is tagadja, hogy János megjött. (A tételnek ez a kommunikatív szférában való egzisztenciája más kérdés, ezzel foglalkozik Molnár Ilona: 1982. 418–9; 1983. 24. l.; lásd még **6.1.45.** szakaszunk végét.) Ez a sajátság voltaképpen a tiszta metanyelvi utalást tartalmazó igékre és igei származékokra érvényes, olyanokra, amelyek után egyenes idézet is állhat. Ezek függő beszédet, tehát idézetszerű mellékmondatot vezetnek be: ha nem is szó szerint, de megközelítőleg ismétlik vagy elénk vetítik valakinek a szavait. Tiszta metanyelvi jelentésben a *hogy* után is tehetünk idézőjelet, akárcsak a kötőszó nélküli egyenes idézetben: *Én nem mondtam, hogy „János megjött".* Valójában ezt nevezhetjük függő idézetnek: a kötőszó világosan jelzi a függést, maga az idézet mégis tiszta idézet, tehát voltaképpen a **6.2.2.** szakaszunkban tárgyalandó idézettípusok közé tartozik. (L. még Terestyéni 1981. 75.)

6.1.23. A nem tiszta metanyelvi viszonyra utaló kifejezések gondolati tartalmat vezetnek be, függetlenül annak szóbeli megformálásától. Itt már nem azonos az állító és a tagadó főmondat mellékmondatának igazságértéke.

/a/ *Azt gondolta, hogy János megjött.*

/b/ *Nem gondolta azt, hogy János megjött.*

Aki az /a/ mondatot mondja, ezzel még nem állítja, hogy János megjött. A mellékmondat itt „belső viszonyú", azaz csak kifejti a *gondolta* ige tartalmát; ugyanúgy semleges igazságértékű, mint egy idézet. Aki a /b/-t mondja, előfeltevésként többnyire (ha ti. nem az az értelme: 'Nem hitte azt, hogy...') már igaznak tartja, ténynek fogadja el, hogy János megjött. Ilyen jellegű

tagadó főmondat után tehát a mellékmondat inkább pozitív igazságértékű. Számolnunk kell azonban ennél a típusnál a mondathangsúllyal és a szórenddel, meg az utalószó kitételével vagy hiányával is.

/c/ *Azt* ***gondolta****, hogy János megjött*, — ill.:

/d/ ***Gondolta****, hogy János megjött*, vagy

/e/ ***Gondolta*** *azt, hogy János megjött.*

Ezek a formák — az igei állítmány kiemelő mondathangsúlyával — ugyanúgy elfogadott ténynek tüntetik föl János megjöttét, mint a tagadó /b/ forma, vagy akár annak utalószó nélküli változata:

/f/ ***Nem*** *gondoltam, hogy János megjött.*

Ez a hangsúlyozási forma azonban a /b/ alakú, utalószós 3. személyű főmondatban még nem biztosítja a mellékmondat pozitív igazságértékét; ott a mellékmondatbeli tétel külön hangsúlyozása (*János megjött*) kell hozzá, hogy a főmondat igéje ne 'hisz' értelmű legyen.

Mindennek együttes magyarázata az, hogy a tagadás szükségképpen kiemelő hangsúllyal jár, a kiemelés éles aktuális tagadást eredményez, szembeállítja a mellékmondatot mint témát a főmondat állítmányával mint propozitummal, tehát a mellékmondatot tematizálja. A téma pedig ilyen helyzetben, ha predikatív szintagmát tartalmaz, tényt jelent. De nem jelent tényt az előző típusú, tisztán metanyelvi mondatokban, mert bárhogy emeljük is ki a *mond* igét, a tőle függő mellékmondat tartalmát akkor sem tekinthetjük ténynek. Ott tehát a főmondat kiemelő hangsúlyozása által csak némileg közeledik a mellékmondati tétel a pozitív igazságértékhez, lényegében megmarad semlegesnek. A főnévi alak (vö. Hadrovics 1969. 195) önmagában függőben hagyja a mellékmondat igazságértékét: *a gondolat, az eszme, az ötlet, hogy...* (Olyanféle beágyazásokban is, mint *azzal a gondolattal játszik, hogy...*; l. Ladányi M. 1983. 86.) — Az utalószó kitételének magyarosságát, elhagyásának idegenszerűségét nem egy nyelvművelő cikk szóvátette. Hogy a főmondatnak ilyen vagy olyan fogalmazása elsősorban nem idegenszerűség vagy magyarosság kérdése, azt világosan megfogalmazta Szende Aladár (1957. 286), amikor intenzitáskülönbséget lát a következő mondatban: „*Írták* a lapok, hogy küldöttségek keresték fel a minisztert" — „*Azt írták* a lapok, hogy..." De arról nem szól Szende, hogy aki az utalószót kiteszi, jobban kételkedik a hír igaz voltában.

6.1.24. Hadrovics (1969. 232–4) nagyon érdekesen fejtegeti azokat a mondatokat, amelyek főmondatában nincs ugyan mondást jelentő ige, mégis beleértődik („tudati tartalékként") egy — rendszerinti jeladást vagy magatartást jelentő — másik igébe. Az ilyen főmondat szintén metanyelvi vi-

szonyban áll mellékmondatával, jóllehet az ige nem utal közvetlenül metanyelvre. Tételünkön ezt ilyen példák szemléltethetik: *Az egyik diák mutogatott, hogy János megjött. Intett nekem, hogy János megjött. Benyitott az ügyeletes, hogy János megjött.* Az ilyen szerkezetek jobban sugallják, hogy János valóban megjött, mint a tisztán semleges mondást jelentő igék (*mondta, hogy*; *kiáltott, hogy*; stb.), és közelebb állnak a *bejelent*, *közöl* típusú, majdnem teljesen valóságos tényre utaló igékhez, mégsem utalnak egyenesen a mellékmondatbeli tétel tény voltára. Ezért tagadásuk, kérdésük stb. is ugyanolyan függő igazságértékű metanyelvi mellékmondatra utal, mint kijelentő, állító formájuk. *Nem mutogatott, hogy János megjött. Intettél, hogy János megjött? Nyisson be az ügyeletes, hogy János megjött!* Ezekben nem jelent tényt a *János megjött* tétel.

Negatív igazságértéket ad mellékmondatának a *csal*, *áltat*, *ámít*, *félrevezet*, *hiteget* ige, de nem közvetlen ráutalással: *Péter áltatja anyját, hogy János megjött.* Kelemen Sándor (1983. 167) Mikszáth-példája erre (vö. ÉrtSz. I, 823): *Csalja a feleségét leveleiben, hogy nem tud lakást kapni.* Ráutalással: *azzal áltatja, ámítja, csalja, hogy...*

6.1.25. Egyáltalán nem metanyelvi, hanem pusztán tartalomkifejtő a *hogy*-os kijelentő mellékmondatoknak az a harmadik típusa, amelyben a főmondat tényre utal (lásd még Hadrovics 1969. 225–6; figyelemre méltó e mondattípusnak korábbi, más szempontú fejtegetése: Kubínyi 1954. 410–9):

/a/ *Az történt, hogy János megjött.*

Ezt a főmondatot nem tagadhatjuk.

/b/ **Nem történt az, hogy János megjött.*

Ez a /b/ hibás, rossz mondat. Mondhatunk ugyan ilyesmit: „***Nem*** *az* történt, hogy *János megjött*"; — de itt a mellékmondat nem a *történik* ige kifejtése, hanem az *az* névmásé, a mellékmondat propozitumként áll szemben a *történt* igével mint témával. Ilyen éles tagolású mondatban a propozitum értékű mellékmondat nem jelent szükségképpen tényt. Nincs tagadó formája az utalószó nélküli változatnak sem:

/a/ *Történt, hogy János megjött.* ⟶ *?/b/

A *történik* utóbb említett szerepének megfelelő tárgyas ige a *tesz*. (Molnár I. 1977. 61; Hadrovics 1969. 195. A két igét együtt említi a faktív egzisztenciáról szólva Molnár: 1982. 418; 1983. 24. l.) Valóságos igazságértékű az *Azt teszi, hogy...* szerkezettel bevezetett mellékmondat, ha főmondata is az. Ha a főmondatot tagadjuk, a mellékmondat negatív igazságértékűvé lesz. Ha a főmondat múlt idejű, akkor a vele időben egyeztetett, tehát múlt idejű

mellékmondat ugyanúgy igaz állítást jelent a múltra nézve, mint ahogy a jelen idejű fő- és mellékmondat együttesen a mellékmondat jelenbeli igazságát erősíti. Molnár (1977. 49) szerint ez a főmondati ige a *tett* főnévnek felel meg. Feltételes és felszólító mondat után feltételes, ill. felszólító értékű a mellékmondat. Végelemzésben ez az ige hordozza a mellékmondat igazságértékét és modalitását, a *hogy* kötőszó révén való függés (és önmagában semleges igazságérték) ilyen főmondati ige által válik újra részévé a közlésnek. Angol megfelelője, a *do* ige, ezen a szerepen keresztül grammatikalizálódott: vált a kérdés és a tagadás eszközévé. A magyarban a *tesz* igét nem tekintjük ilyen grammatikai eszköznek, nem csak azért, mert a választékosabb nyelvhasználatban kerüljük, hanem lexikális elem azért is, mert (még bizalmasabb társalgási szinten) szinonimáját, a *csinál* igét is tehetjük a helyébe: *Azt csinálja, hogy elmegy.* (L. még: Molnár 1977. 53; Hadrovics i. h; a *csinál* grammatikai jellegéről mégis: Kubínyi 1954. 414–5.) Minősítve is használhatjuk: *jól, rosszul tette, hogy...* Ilyen szerepe van a *(meg)cselekszik*, az igekötős *megtesz*, *megcsinál*, *elkövet* igének is (Hadrovics i.m. 224–5). Múlt alakban ezek is valóságos igazságértékűek; jelen alakjuk azonban általában jövő értelmű, minthogy perfektív jelentésűek, és ezért csak akkor jelentenek valóságos tényt, ha átképzeléses használatban múltbeli cselekvésre vonatkoznak. Nem tárgyi, hanem határozói mellékmondattal további szinonimái: *azzal foglalkozik, hogy...*; *azzal van elfoglalva, hogy...* (Molnár 1977. 58); ezek valóságos jelenben pozitív igazságértékű mellékmondatot vezetnek be.

További négy formula (Hadrovics 1969. 226–7 és Molnár 1977. 64. o. alapján), mely 'igaz' értékű:

1. Az van, hogy János megjött.
2. Úgy van, hogy János megjött.
3. Úgy áll a dolog, hogy János megjött.
4. Úgy járt, hogy János megjött.

Jelen idejű főmondat mellett a múlt idejű mellékmondat előidejű, perfektív értelmű. Múlt idejű főmondat mellett egyidejű, nem okvetlenül perfektív (csak példánkban az, a *meg* igekötő miatt). Múlt idejű főmondat mellett azonban a jelen idejű *hogy János megjön* nem pozitív igazságértékű, nem jelent jóslást vagy biztos előrelátást, hanem csak semleges viszonyítást. Jelen idejű főmondat mellett más a helyzet: akkor a mellékmondat valóságos főmondat értékű, valóban a jövőre vonatkozik.

Csak múlt időben vonz igaz értékű mellékmondatot a *kiderült, hogy* kapcsolat.

Nem az egész főmondatot, a főmondatnak csak névmási állítmányát fejti ki az *olyan, hogy* melléknévi állítmányi szerkezet (vö. Hadrovics

1969. 287; Kubínyi 1954. 410–1): *Ez a gép olyan, hogy zajtalanul működik. Ő is olyan, hogy mindent elhisz.* Ennek mellékmondata éppúgy valóságos közléssel egyértékű, mint az igei tartalmat bevezető *az történik, hogy*, ill. *azt csinálja, azt teszi, hogy.*

Az *olyan* és *annyi* utalószós következményes mellékmondatok szintén valóságos közlések, ha kijelentők. Ezekről szól más összefüggésben a **15.3.** szakasz.

A *megesett, hogy...*, *előfordult, hogy...*, sajátos modális értékű főmondatok ('János egyszer v. többször is megjött').

6.1.26. Vannak képes helyhatározóval járó kifejezések, melyek mellett az igei állítmány jelentésétől függ, valóságos kijelentésnek értsük-e a mellékmondatot. Az *ott áll, hogy* szerkezet jelen és múlt időben egyaránt valósággal állított történést vezet be, annak csak idejét határozza meg s való érvényét ennyiben korlátozza: *Ott állunk, hogy János megjött* (ti. nemrég érkezett, **most** itt van). *Ott álltunk, hogy János megjött* (ti. nem sokkal azelőtt, tehát **akkor** itt volt, ill. az elbeszélés helyén v. annak közelében volt). Az *áll* ige egyes számú alakjai is ilyen jelentésűek az *ott áll, hogy* szerkezetben. De a *tart* ige jelentheti az elbeszélésnek a menetét is, nemcsak a valóságos történését. *Ott tartok, hogy János megjött.* Ez kétfélét jelenthet: 1. 'ezek történtek mostanáig, és most János megjött'; 2. 'elbeszélésemben eljutottam odáig, hogy éppen azt mondtam el: János megjött'. Az előbbi jelentésben a *tart* az (*ott*) *áll*(, *hogy*) szinonimája, mellékmondata valóságos kijelentés; az utóbbiba beleértődik a mondás, elbeszélés fogalma, tehát mellékmondata metanyelvi, semleges igazságértékű akkor is, ha másodlagosan elfogadjuk igaz kijelentésnek. Ez utóbbi jelentésben csak az 1. személyű *tartok* után várhatunk valóságos kijelentést, akkor ti. az ige a *mondom, hogy* szerkezet jelentéskategóriájába tartozik. De ez egyáltalán nem érinti a 2., 3. személyű alak utáni metanyelvi használatot: *Ott tartasz, hogy János megjött* 'éppen azt mondtad el, hogy...'. A többes számú alakok az 1. jelentésben gyakoribbak, tehát *ott tartunk, hogy* többnyire a. m. *ott állunk, hogy*. Legtöbbnyire elbeszélésre vonatkozik az *ott kezdem, hogy*, mely csak a jelen idő 1. személyében vezethet be érvényes kijelentést, és az *ott hagytam el, hogy* szerkezet, melynek nincs is valóságos jelen ideje. (Hasonló példákat sorol fel Hadrovics: 1969. 307, de a mellékmondatok igazságvonatkozásait nem érinti.)

6.1.27. Az már a vezérszó főmondati környezetétől függ, hogy a mellékmondat új közlést tartalmaz-e (mint az imént idézett példák és szerkezetek közül a nem metanyelviekben) vagy ismert tényre hivatkozik előfeltevésként. A reális igazságértékű mellékmondatot vonzó igék és melléknevek mellett is

(amilyen az eddigiekben felsoroltak nagyobb része) kifejezhet a mellékmondat előre feltett igazságot, ha a mondat sajátos beszédhelyzetben, sajátos hangsúlyozással hangzik el. A *boldog* állítmányi jelentése csak egy árnyalattal különbözik az *örül* igéétől, mégis inkább már igaznak ismert tény említését vezeti be ebben: /50/ *Erzsi most boldog, hogy János megjött.*[35] Az ismert tényre való hivatkozást leginkább a mutató névmási utalószó fejezi ki. /83/ *Örülök annak, hogy János megjött* — kevésbé jelentheti új közlésként azt, hogy 'János megjött', mint utalószó nélkül: /64/ *Örülök, hogy János megjött.* A tárggyal váltakozó határozói vonzat ismert tényre való hivatkozást vezet be: /84/ *Tudok arról, hogy János megjött.* ≈ *Tudom azt, hogy János megjött.* Utalószó nélkül új közlést is jelenthetek vele: *Tudom, hogy János megjött.* Hasonló szerepű ez is: *Rájött (arra), hogy János megjött.* Inkább csak utalószóval: *Gratulált barátjának ahhoz (az eseményhez), hogy ...*

A *körülmény*, a *helyzet*, az *esemény* főnév önmagában véve ismert tény említését is bevezetheti; ide tartozó /92/ és /98/ példánkban a főmondat állítmánya, ill. jelzője és értelmezője mégis olyan helyzetet teremt, hogy a mellékmondatbeli tételt új közleménynek fogjuk fel.

6.1.28. Vannak igék, melyek mellett az *úgy* határozói utalószó bizonytalanná teszi a mellékmondat igazságértékét. *Látszik, hogy János megjött. Tetszik, hogy János megjött.* Mindkét ige, bár egészen más jelentéstartalommal (a *látszik* itt ugyanis nem egyéb, mint a *lát* szenvedője), valóságos tényre utal. Ha eléje tesszük az *úgy* határozószót (hangsúlyosan), a *tetszik* jelentése a *látszik* igééhez közeledik, a mellékmondat igazságértéke pedig mindkettőben bizonytalanná válik, bár az *úgy látszik* után nagyobb valószínűséggel. Az /52/ típusú, alanyinak is érthető módhatározói mellékmondat mindenképpen arra való, hogy állítást közöljön, főmondata pedig, mely mellől a *hogy* kötőszó el is maradhat, arra való, hogy a mellékmondat tételének igazságértékét némileg módosítsa: bizonyosság helyett csupán valószínűvé tegye.

Az *érez*, *gondol*, *vél* stb. igék mellett az *úgy* és az *az* utalószós mondatok alapjában véve azonos jelentésűek: *Úgy gondolom, János megjött* — *Azt gondolom, János megjött.* Az *érez* azonban utalószó nélkül vagy hátul álló utalószóval sokkal inkább tényként közölt mellékmondatot vezet be. Jelen idő 1. személyében a valóságnak esetleg torzulható észlelését fejezi ki: *Érzem, hogy János megjött.* (L. Spannraft 1983. 183, 188–91.) Az *úgy*

[35] Molnár Ilona (1977. 80) sok lelkiállapotot vagy viszonyt kifejező melléknevet sorol fel, melynek *hogy* kötőszós mellékmondat a határozói vonzata. Ezek közül csak néhány vezet be tényt: *büszke (arra), hogy...*; *egyformák abban hogy...*; *hibás abban, hogy...* Kiefer (1976. 225–9. l.) arra mutat rá, hogy az emotív predikátumok mellékmondatai általában kétértelműek. Az /50/ példa egyébként időhatározóinak is érthető: *most..., hogy*, és akkor a mellékmondat valóságos.

mellett 3. személyben többnyire hamis kijelentést vezet be: *Úgy érzi* (≈ *azt képzeli*), *hogy János megjött.* ['De téved'] Ugyanez a helyzet az *emlékszik* igénél is: *Úgy emlékszik, hogy János megjött* (de nem biztos benne) ≠ *Emlékszik* (*arra*) [a tényre], *hogy János megjött.* Ugyanígy még: *tudja, vette észre, vette ki.*[36]

6.1.29. Más mondattípushoz vezet ez a példa: /102/ *Híre érkezett, hogy János megjött.* Csak látszólag tartozik azok közé, amelyekben a főmondat valamely közlési tartalomra utal (pl. *a hír, hogy...*); itt a mellékmondat nem a *hír* tartalmát fejti ki, hanem a *híre* alanynak csak birtokos részeshatározója (ti. Híre érkezett *annak*, hogy...). Ebben a szerkezetben pedig a mutató névmás, ha kitesszük, már tényre utal, nem csupán gondolati tartalomra. Mellékmondata tehát pozitív igazságértékű, maga is tényt közöl. Sokféle hír érkezhet, igaz is, hamis is, de *aminek híre érkezik* (v. *van, fut*), az való tény kell, hogy legyen. A *híre járt* frazeológiai egység azonban már némi kételkedést is megenged.[37]

6.1.30. Gondolati tartalomra utaló főnévvel predikatív viszonyban lévő *az* névmás mondathangsúlyosan (tehát a mellékmondattal együtt az egész mondat propozitumaként) sajátos szerepű a mellékmondat igazságértéke szempontjából. Jelentő mód jelen idejű, 1. személyű alakban a mellékmondat igazságértékét erősíti: *Az a hírem* (v. *megállapításom, diagnózisom, véleményem, érzésem, gondolatom, álláspontom* stb.), *hogy János megjött.* A főnévtől függően több-kevesebb bizonytalansági mozzanat is fűződik a mellékmondat igazságához, de ezt úgy tekinthetjük, hogy a mellékmondat pozitív (mintegy közvetlen) igazságértékű ugyan, de nem mindig 0 modalitású. Ha a beszélő nem teljes meggyőződését fejezi ki, a más jelentésű főmondat némileg módosítja az igazság bizonyosságát. (Sajátos példa: *Azzal a gondolattal játszom, hogy...*; vö. Ladányi M. 1983. 86.) Más időben, más személyben az ilyen főmondatok nem teszik a mellékmondatot valóságos igazságértékűvé. *Az volt a diagnózisom, hogy ...* (de azóta kiderült, hogy tévedtem); *Az a meggyőződése, hogy...* (de nem az enyém, aki most beszélek). Ezek éppúgy függő, semleges igazságértékűek, mint a függő idézetek, tehát metanyelvi mellékmondatok. (A beszélő és az alany világának

[36] Vö. H. Molnár 1968. 22, 43–7; 1977. 95; Kiefer 1976. 225; 1983a. 57, 212. A személyek és idők szerinti funkcionális különbségekről dolgozatunk **6.1.19.** szakasza szól.

[37] Akárcsak ez: *Hír érkezett arról, hogy ...* (Hasonlóan: *Levél érkezett arról, hogy...*; *közlemény jelent meg arról, hogy...*) Vö. Molnár 1977. 52. Ugyanő már előbb (1977. 33–4) megállapítja, hogy az utalószó kitétele esetén a *hogy* utáni mellékmondat nem a hír tartalmát fejti ki, hanem a ki nem tett *esemény* stb. külső tényt jelentő főnév tartalmát. Az utóbbi helyen azonban rámutat a jelzői értékű határozó kétértékűségére. *Továbbadta a hírt arról, hogy János megjött.* Ez érthető úgy is, hogy 'arról az eseményről', és úgy is, hogy 'azt a hírt, hogy János megjött'.

egybeesését, ill. egybe nem esését, továbbá a jelen és a múlt közti lényeges különbséget Kiefer is kellőképpen figyelembe veszi: 1976. 236–8. l.)

Kiefer (1976. 239. l.) nyomán azt is bemutathatjuk, hogy a múlt idő és a hangsúlytalan (téma jellegű) utalószóval kombinált következő változatok közül csak az utolsó, a múlt idejű főmondati állítmány és az utalószó együttes használata mutatja egyértelműen pozitívnak a múlt idejű mellékmondat igazságértékét, ha a főmondat alanya a beszélő:

1. Örülök, hogy János megjött.
2. Örülök annak, hogy János megjött.
3. Örültem, hogy János megjött.
4. Örültem annak, hogy János megjött.

Mégis igen nagy a valószínűsége annak, hogy a három első változat mellékmondatával a beszélő valóságot akar kifejezni: egy árnyalattal kisebb a valószínűsége akkor, ha a mellékmondat kiemelő hangsúlyú utalószóhoz tartozik, tehát nem témája, hanem propozituma a teljes mondatnak:

5. *Annak* örülök, hogy János megjött.
6. *Annak* örültem, hogy János megjött

Hadrovics (1969. 203–4) rámutat arra a jelentésbeli összefüggésre, mely az *örül* okhatározói és a tapasztalást, érzékelést jelentő igék tárgyi mellékmondata közt van: *örülök ≈ örömmel látom, örömmel hallottam, örömmel értesültem.*

Ha a főmondat 2. vagy 3. személyű, a valószínűségi értékek csökkennek, mert egy fokkal közvetettebb a viszony a beszélő álláspontja (tudása, értesültsége) és a mellékmondat között. Az *Örülsz, hogy János megjött* vagy a *Mária örül, hogy János megjött* mondat után valamivel kevésbé meglepő ilyen folytatás: *Pedig János nem is jött meg*, mint az *Örülök, hogy János megjött* mondat után. Még talán az *Örültél* (v. *Mária örült*) *annak, hogy János megjött* forma sem ad olyan egyértelműen pozitív igazságértéket a *János megjött* tételnek, mint az *Örültem annak* kezdés. Az „*Annak* örülsz (v. örültél), *hogy...*" stb. formák pedig már inkább csak közömbös igazságértékű tételre utalnak.

A főmondat tartalomadó főnevei közül az *érv* sokszor valóságra, tényre utal (ÉrtSz. II, 451: '... tény v. megállapítás'). *Az (volt) az érve, hogy János megjött.* Ez a mondat úgy is érthető (jelen vagy múlt időben egyaránt), hogy János valóban megjött s a szóban forgó személy ezt a **tényt** említi érvként (így fogja fel Molnár Ilona: 1977. 41), de úgy is, hogy a szóban forgó személy János megjöttével érvelt, de János nem jött meg, és így az érv hamis. Ez a formula mégis inkább akkor használatos, ha a beszélő is való ténynek ismeri

el a mellékmondatbeli tételt. Ellenkező esetben inkább így mondjuk: *Azzal érvelt, hogy...* — és ez az ige kifejezi a beszélő kételyét az érv igaz voltában; itt tehát a mellékmondat semleges igazságértékű.

6.1.31. Most eljutunk a *hogy* kötőszós mellékmondatoknak egy másik csoportjához: olyanokhoz, amelyekben a főmondatbeli *az* főnévi névmás (vagy abból alakult határozószó) tényre utal. Az ilyen mellékmondatok tehát igaznak elismert vagy éppen új közlést tartalmaznak: /10/, /43/, /56/, /57/, /61/, /76/, /77/, /78/, /95/, /96/, /97/. A hátul álló mellékmondat többnyire inkább fejez ki új közlést, mint a beékelt helyzetű, vö. a /61/ és a /78/ példát. — Itt is közömbös, hogy a mellékmondat a főmondatnak melyik mondatrészét fejti ki: alanyi, időhatározói, eszközhatározói, okhatározói, tekintethatározói, körülményhatározói vagy birtokos részeshatározói mellékmondat. Fő kritériuma ennek a való tényt kifejtő *az, hogy* szerkezetvázú mondattípusnak, hogy a főmondat többi része ne tartalmazzon metanyelvi utalást, se pedig a mondat igazságértékét gyengítő módosítót (amilyen pl.: *Az a feltevése, hogy János megjött*). Ez vonatkozik az olyan alanyi mellékmondatokra is, melyeket az ÉrtSz. (III, 300) az állítmányiak közt mutat be, mert ezek voltaképp a propozitumi szerepű megjelölő *az* kifejtései ilyen főmondatok mellett: *az a baj, a bökkenő, az érdekes, a fő, a nehézség.* Ha itt az állítmányi névszó (főnévi v. főnevesített tulajdonítmány) értékelő minősítést fejez ki, akkor a mellékmondat valóságos tényt jelent. Az *azon kívül* szerkezet is csak akkor utal (ismertnek feltett) tényre, ha — mint /77/ példánkban — az egész főmondat objektív valóságot jelent. Ha metanyelvi utalás van benne, az *azon kívül* mellékmondata is semleges igazságértékű. Pl. *Másra is gondoltam azon kívül, hogy János megjött.* Ez ti. ezt az előfeltevést is magában rejti: *Gondoltam arra, hogy János megjött.* Az *azzal kapcsolatban, ahhoz képest* nem ilyen változó értékű, hanem mindig tényre utaló szerkezet.

A mellékmondat meg is előzheti a főmondatot, de a tételkapcsolat ilyen sorrendben csak akkor világos és egyértelmű, ha a mutató névmás nem esik nagyon messze a mellékmondattól. A birtokos részeshatározóval érintkező birtokosjelzői mellékmondatra is érvényes ez; /97/ példánkhoz hasonlóan előfeltevésként igaz e példa mellékmondata is: *Ez volt annak a következménye, hogy János megjött.*

Mihelyt azonban belekerül a főmondatba olyan nyelvi elem, mint /55/ példánkban a *szekál* ige, mely metanyelvi vonatkozású is lehet (tehát beszédre, ill. annak tartalmára utal) — s némileg ilyen a /70/ példa *vigasztal* igéje is, — bizonytalanná válik a mellékmondat igazságértéke.

Ebbe a jelentéstípusba tartozik az eszközhatározóval járó, szintén kettős értékű *felver* ige, melyet Molnár Ilona (1977. 93; *felébreszt*: Hadrovics

1969. 195) részletesen elemez. *Azzal* [a közleménnyel] *vert fel, hogy már hét óra.* Itt a mellékmondat metanyelvi viszonyban van a főmondattal, nem a mondategész mondójának saját közlése, tehát nem valóságot jelent (főleg ebben a jelen idejű formájában nem). *Azzal* [a cselekvéssel] *vert fel, hogy berregtette a motorját.* Ebben a mellékmondat valóságos igazságértékű tételt tartalmaz. Molnár Ilona rámutat a két *felver* igéhez tartozó mondatok különbségére (már Hadrovics is: 1969. 196). Az előbbiekben a mellékmondat alanya más, mint a főmondaté, akárcsak saját /55/ példánkban, és ez is olyan mozzanat, mely a két tétel mondatértékének szintkülönbségére utal. Az utóbbi mondatban a mellékmondat alanya azonos a főmondatéval, és ez a mozzanat közelebb hozza a fő- és a mellékmondatot az egyértékűséghez, a mellérendelő tételkapcsolatokhoz; egy kis változtatással és sorrendcserével mellérendelővé alakíthatjuk: *Berregtette a motorját, és ezzel fölvert.* A másik fontosabb különbség: a két mondat időhasználata. A múltban egyidejű cselekvést a fő- és mellékmondat múlt idejű állítmánya ábrázolja; így van az utóbbi mondatban. Az előbbiben azonban a mellékmondat jelen idejű, és ez ilyen főmondat után közlést jelent akkor is, ha alanya azonos a főmondatéval: *Azzal vert fel, hogy már talpon van.* Múlt idejű mellékmondat viszont szintén közlést jelent, ha alanya különbözik a főmondatétól; *Azzal szekált(a a lányt), hogy János megjött.*

Ez a kettősség jellemző még az ilyen igékre: (*azzal*) *búcsúzik, fogad, rémítget, üdvözöl, válik el(, hogy*). Hadrovics (i.m.) világosan rámutat a metanyelvi és a főmondat értékű mellékmondattípusok kettősségére az efféle igék után.

Más jelentésmozzanat miatt nem egyértelműen pozitív a /82/ példa mellékmondatának igazságértéke: *Arra ébredtem, hogy János megjött.* Ha az *arra ébred* szerkezet mellékmondata valóságos okot vagy a felébredés eredményeként észrevett tényt jelent, akkor a mellékmondati tétel igaz. (Ez a két jelentés megvan az ÉrtSz. *ébred* cikkében.) Ha azonban egy álmodott, álomban képzelt jelenség a felébredés oka, akkor valójában nem igaz. Ezért tekintjük a mellékmondat igazságértékét ez esetben bizonytalannak. A beszédhelyzet pontos ismerete eldöntheti a tétel igazságértékét.

Amelyik ige még rejtetten, mellékesen sem tartalmaz metanyelvi utalást (tehát nem céloz szavakra), annak eszközhatározói *hogy*-os mellékmondata reális közlést tartalmaz: *Azzal jutalmazták, hogy elküldték üdülni.* (Ez persze hangsúlytalanul, témaként is valóságos igazságtartalmú mellékmondatot vonz: *jutalmazták* azzal, hogy...) Azonos alany esetén ilyenek még: *Az igazgató azzal* [a tettel] *kezdte működését, hogy összehívta az osztályvezetőket. Megalapozta jövőjét azzal, hogy kitanult egy ipart. Megtisztelték őt azzal* [a tettel], *hogy az asztalfőre ültették. Sokat segített nekem azzal* [a cselekvéssel], *hogy kölcsönadta a szükséges könyveket. Az ünnepély azzal* [az eseménnyel]

végződött, hogy kiosztották a jutalmakat. (L. Molnár Ilona 1977. 93–4.) Mindez egybevág azzal, amit úgy fogalmazhatunk meg, hogy a módot jelentő mellékmondat önálló közléssel egyértékű. (L. még hátrább: **6.1.40.** szakasz 40. j; **11.5.**)

6.1.32. Más jellegű az egyenes metanyelvi utalást tartalmazó *dicsekszik* (és néhány vele rokon jelentésű ige, pl. *kérkedik*). Mint már szó volt róla (**6.1.12.**), ennek mellékmondata nem az időhasználattól függően valóságos vagy metanyelvi, hanem a hangsúlyhelyzettől (és ennek kapcsán a téma–propozitum viszonytól). Érdekes azonban, hogy a *henceg* akkor is valóságos igazságértékű mellékmondatot vonz, ha utalószava hangsúlyos: „*Azzal* [a ténnyel] henceg, *hogy* a miniszter jó ismerőse." (Molnár példája: 1977. 93. Ennek során ő is megjegyzi: „itt és még néhány *azzal* vonzatos egyéb igénél felvetődik, hogy a mellékmondat vajon mindig realitást fejez-e ki, és ha nem, milyen típusú nem reális dolgot ír le.") Téma értékű (tehát nem főhangsúlyos) helyzetben az *igazol* eszközhatározója is valóságnak elfogadott mellékmondat: „Távollétét *igazolta* azzal [a ténnyel], hogy beteg volt." (Mondathangsúllyal, propozitumként még koholt érvet is jelenthet: „*azzal* igazolta, hogy...")

6.1.33. A /16/ példánkban szereplő *jelent* ige tárgya aszerint utal pozitív vagy semleges igazságértékű mellékmondatra, hogy a főmondat *ez* alanyának mi az értelme. Ha *ez* tényt jelent, a tárgyi mellékmondat is tényt (vagy legalábbis igaznak elismert gondolatot) közöl. Pl. *Csöngettek. Ez azt jelenti* v. *vagy annyit jelent, hogy...* Ha az *ez* szót, kijelentést vagy puszta jelet jelent, akkor a mellékmondat igazságértéke bizonytalan. Az *ez* alany után a *jelent* szinonimikus felbontása is következhet: *Ez annak a jele, hogy János megjött.* Ha a főmondat alanya itt is tényt jelent, a mellékmondat ugyanúgy pozitív igazságértékű, tehát nem csak az *azt* tárgy, hanem az *annak* birtokosjelző (itt talán birtokos részeshatározó) kifejtése is lehet. A főmondat következtető értelmű: tényből tényre következtetünk. (L. még Molnár 1977. 75: *j e l.*) Ha az utalószó propozitum, a mellékmondat új állítást tartalmaz.

Maga a *következik* ige szorosabban implikatív jelentésű. Az *ebből az következik, hogy* mellékmondata csak akkor jelent tényt, ha az *ebből* is tényre utal.

6.1.34. Az *az* mutató névmással és ragos alakjaival összefüggő *hogy* kötőszós mellékmondatok igazságértékéről — az eddigieket is összegezve és a jellemző főmondati szavakat kiegészítve Molnár Ilona (1977. 36–53) alapján — a következőket mondhatjuk:

Mindig pozitív igazságértékű mellékmondata van a *tény, újság* főnévhez tartozó mellékmondatnak.

Csak kijelentő módú mellékmondatnak van pozitív igazságértéke a *tett* után. Tagadó főmondat után ugyanis nemigen állhat kijelentő módban mellékmondatának állítmánya. (De feltételes módban sem jelent feltételes állítást. *Nem követi el azt a tettet, hogy eljönne* — ez a feltételes mód sem állítja azt, hogy *eljönne*. Kijelentő módban pedig szokatlan volna, akkor inkább így mondjuk: *Nem teszi azt meg, hogy eljön.*)

A *tett* perfektumjelből lett képzője ma is azt sugallja, hogy 'véghezvitt cselekvés', tehát nem csupán elvont cselekvés. A *cselekvés* pedig csak akkor vonz valóságos igazságértékű mellékmondatot, ha a főmondat múlt idejű. *Helyes volt az a cselekvés, hogy János eljött. Helytelen volt az a cselekvés, hogy János eljött.* Az ilyen típusú mondatok egyúttal azt is igaznak állítják (v. feltételezik), hogy János eljött. Jelen időben nem fejez ki állítást. *Helyes* (v. *helytelen* stb.) *az a cselekvés, hogy János eljön* — ez nem okvetlenül állítja azt, hogy János eljön. A jelen és a múlt idő közti fontos különbségre (Bühler és Balázs János fejtegetései nyomán) Schlachter Wolfgang mutatott rá (1974. 6–7, 13–6, 39–40). A múlt idő jele a beszédhelyzethez való viszonyításra szolgál: ami a beszélő számára a beszélés, megnyilatkozás idejében már múlt, az megtörtént. A jelen nem fejez ki ilyen viszonyítást, nem hordozza szükségszerűen önmagában az egyidejű valóság tényét, hanem sokszor időtlen, időtől független érvényű vagy éppen az időtől elvont kapcsolatot jelent. (L. még Gyomlay 1907. 83; 1910–11. 210; 1911–12. 350–7.)

Ez jellemző a történést jelentő igékre is. *Oda jutott, hogy...* csak múlt időben vezet be — múlt idejű — tényközlést.

A személyrag is a beszédhelyzetre utal; ezért a személyragos *tette*, *cselekvése*, *tevékenysége* jelen idejű főmondatban is a mellékmondat valóságos voltát jelzi: *Támogatják azt a tevékenységét, hogy gyűjti faluja régi szokásait.* (Vö. Molnár 1977. 92.) Személyrag nélkül ez a mondatszerkesztés értelmetlen volna.

Számolnunk kell a jelen idő kétértelműségével is. Az **aktuális jelen** sokkal inkább tényt jelent, akárcsak a múlt. Az **általános jelen** időtlen vonatkozású, ezért mellékmondata sem fejez ki szükségszerűen tényt, főleg ha az is jelen idejű. Ennek bemutatására nem alkalmas a múlt idejű *János megjött* tétel (de még jelen idejű alakja sem, mert a *megjön* jövőt jelent), hanem kiindulhatunk Faludi következő mondatából (Klemm 1928–42. 549): *A beteg nem gyógyul azzal, hogy egészségesnek mondják.* Itt persze a főmondatbeli tagadószó is oka lehet annak, hogy a mellékmondat nem reális igazságértékű. De állító főmondat után sem volna az: *A beteg gyógyul azzal, hogy ápolják.* Ezzel nem állítom azt, hogy *ápolják*. Ez a típusú módhatározói (v. eszközhatározói) mellékmondat a két tétel összefüggésének igazságát állítja, akárcsak a feltételes mondat. Főmondati állítmánya majdnem ezzel egyértékű: *gyógyulni szokott.* (Okhatározói mondatra ez az értelmezés alig

alkalmazható: *A beteg gyógyul azért, mert ápolják* v. *azért, hogy ápolják*. Ez szinte azt az állítást is kifejezi, hogy *a beteget ápolják*, akárcsak Klemm példája — 1928–42. 557 —: *azért becses, hogy ritka*.)

6.1.35. A /14/ példa *látva* típusú igenevéhez hasonló szerkezetben is sok függ a főmondat és a mellékmondat állítmányának időviszonyától. Ha a főige múlt idejű, akkor a mellékmondatbeli jelen idő még a *lát* típusú, tényre vonatkozó igék mellett sem jelent valóságos (mostani) tényt, hanem csak a főmondat igéje által jelölt cselekvéssel azonos időben érvényes történést vagy megállapítást. Az ilyen átképzeléses időhasználattal itt nem foglalkozunk bővebben.

6.1.36. Az *ostobaság* típusú, minősítést tartalmazó főnevek cselekvést jelentő vagy arra utaló mondatkörnyezetben magukban foglalják a 'tett', ill. 'cselekvés' fogalmát, ezekhez hasonlóan teszik mellékmondatukat pozitív vagy semleges igazságértékűvé. *Elkövette azt az ostobaságot, hogy eljött* (= Eljött, és ez a tette ostoba volt). *Nem követte el azt az ostobaságot, hogy eljön* v. *eljöjjön* v. *eljött volna*. (Ez semleges igazságértékű, mint az időtlen jelennel váltogatható nem jelentő módú alakok is jelzik.) *Mindig elköveti azt az ostobaságot, hogy eljön* (= Mindig eljön). Sem a *cselekvés*, sem a *tett* nem használható jelző nélkül ilyen helyzetben. Itt az *ostobaság* (ill. *butaság*, *hülyeség* stb.) az igei állítmánnyal együtt vezeti be a mellékmondatot és annak igazságértékét. (L. még Molnár 1977. 57.)

Más főnevek csak megfelelő jelentésű, de jelen idejű állítmánnyal vonzanak pozitív igazságértékű mellékmondatot. *Fennáll az az állapot, hogy...* — tényt vezet be. *Fennállt az az állapot, hogy...* — csak múlt idejű mellékmondatot vezethet be tényként. Más, negatív értelmű állítmány után negatív igazságértékű: *Megszűnt az az állapot, hogy...* (L. még Molnár 1982. 418; 1983. 24. 1.)

Molnár Ilona korábbi dolgozatának további része (1977. 74–5. o.) alapján azt mondhatjuk, hogy a minősítő főnévi állítmányú főmondat után a *hogy*-os mellékmondat valóságos igazságértékű, ha az utalószó szinonimikus kiegészítése *körülmény*, *cselekvés*, *tett*, *tény*, a mellékmondat állítmánya pedig azonos idejű a főmondatéval (vagy jelen idejű főmondat mellett múlt idejű). Pl. *Ajándék* (*volt*) *a sorstól az* [a körülmény, esemény, tény], *hogy János megjött* (v. *hogy itt élhetünk*, ill. *élhettünk*). Ilyen minősítő (de a mellékmondat igazságértékét nem a *tévedés* stb. állítmányhoz hasonlóan érintő) állítmányok még: *baj*, *boldogság*, *csoda*, *nagy dolog*, *hiba*, (*nagy*) *hősiesség*, *kár*, *illetlenség*, *kegyetlenség*, *megnyugvás*, *ostobaság*, *öröm*, *szégyen*, *szerencse*, *szívesség*. Általában szintén pozitív igazságértékű mellékmondatot vezet be az olyan főnévi állítmány, mely azt mondja meg, hogy valamely

tény stb. az adott szituációban milyen minőségben szerepel, milyen helyet tölt be valamely összefüggésben vagy valakinek a tevékenységén belül. Pl. *jó alkalom az* [a helyzet], *hogy...*; *ennek ára az* [a tett], *hogy...*; *eredménye az* [az esemény], *hogy...*; *haszna az* [a tény]. *hogy...*; *jele az* [a tény], *hogy...*; *jutalma az* [a tény], *hogy...*; *következménye az* [az esemény], *hogy...*, *szenvedélye az* [a tevékenység], *hogy...*; *szokása az* [a cselekvés], *hogy...*; *szórakozása az* [a tevékenység], *hogy...*; *vége az* [az esemény stb.], *hogy...* A személyragos alak egyértelműbben utal a valóságra, mint az elvontan is használatos ragtalan alak.[38]

Ilyen minősítő főnév az átvitt értelmű *teher* is, melyet Hadrovics elemez (1969. 236–7). Elképzelhetünk olyan beszédhelyzetet, melyben elhangzik ez a mondat: *Nehezen viselte a terhet, hogy János megjött* ('azt a tényt, hogy János megjött, és ez teher volt a számára').

6.1.37. A melléknévi állítmányhoz tartozó, egyértelműen alanyi mellékmondatok csaknem mind valóságos igazságértékűek. Tehát a *hogy* kötőszós alanyi mellékmondat igaznak tartott állítást fejez ki — bár legtöbbször csak előfeltevésként vagy annak álcázva —, ha főmondatának állítmánya ilyen minősítő melléknév, mint ebben: *Borzasztó, hogy János megjött.* Molnár Ilona (1977. 79.) példái alapján ilyen melléknevek még: *bosszantó*, *csodálatos*, *elég*, *fájdalmas*, *feltűnő*, *fő*, *furcsa*, *gyanús*, *ismeretes*, *jó*, *kellemetlen*, *köztudomású*, *különös*, *mulatságos*, *nevetséges*, *sértő*, *szép*, *szokatlan*, *szomorú*, *szörnyű*. Az *illő* főmondati állítmány után a 2. személyhez intézett felszólító mellékmondat valóságos felszólítással egyértékű. De nem mindig valóságos a túlzó állítmányú *elviselhetetlen* mellékmondata (nem valóságos, ha *érzés* a jelzett szava), a *fontos* pedig nemcsak tényt vezet be, hanem kijelentést is. A *mindegy* függőben hagyja a mellékmondat igazságértékét. (Ámde az ilyen mellékmondat magában inkább kérdő, és az efféle kérdő névmásos formák az előbbi főmondati állítmányok után felkiáltó jellegűek.)

Más jelentéstípusú melléknév az olyan, amely „valaminek a létezésmódjára, illetőleg a beszélő bizonyosságának fokára vonatkozó minősítést tartalmaz" (Molnár 1977. 79–80). E melléknévi típus pozitív értékű tagjainak legjellemzőbb képviselője a /4/ példánkban is szereplő (és már **6.1.1.** szakaszunkban elemzett) *igaz*. E sorozat tagjai ennek szinonimái, antonimái vagy közbülső értékű melléknevei; főmondatbeli állítmányként jelentéstartalmuk szerint valóságos, bizonyos, kétes vagy valótlan a

[38] Ez a felszólító mellékmondat közlésaktus-értékére is érvényes. A *kötelesség, teendő* utáni mellékmondat csak akkor fejez ki valóságos felszólítást, ha 2. személyre irányul: *kötelességed, hogy...*; *az a teendőd, hogy...* (Persze a magázó formák is 2. személyre irányulnak.)

mellékmondatban kifejezett állítás: *bizonyos, bizonytalan, elképzelhetetlen, elképzelhető, hihetetlen, hihető, kétséges, kétségtelen, lehetetlen, lehetséges, nyilvánvaló, természetes, valószínű, világos, vitás.* A *szükséges* felszólító móddal 2. személyhez intézve enyhe felszólítást vezet be, a *kétséges* gyakran, a *bizonytalan* pedig rendszerint kérdő mellékmondatot vonz: *Bizonytalan, hogy János megjött-e.* Ha mégis kijelentő mellékmondattal áll, akkor ugyanúgy módosító értékű, a mellékmondat modalitását fejezi ki, mint a felsorolt többi melléknév.

Nem befolyásolja az *igaz, hogy* bevezetésű tagmondat pozitív igazságértékét az, hogy gyakran használjuk ezt a formulát ráhagyó, megengedő értelemben, amikor még egy állítást akarunk hozzá fűzni, mellyel látszólag némi ellentétben van. L. még **14.1.** szakaszunkat.

6.1.38. Az előbbi típusú minősítő melléknév utáni mellékmondat igazságértéke változatlan marad a szerkezet továbbépítésében is, ti. ha nem közvetlenül a melléknévhez tartozik a mellékmondat, hanem egy főnévhez, mellyel a melléknév (vagy főnévi származéka) jelzős szerkezetet alkot: *Furcsa (az a helyzet), hogy János megjött* ⟶ *Zavarta őt annak a helyzetnek a furcsasága, hogy János megjött.* (Vö. Molnár I. 1977. 80–1.) *Sértő, hogy...* ⟶ *Érezte annak sértő voltát, hogy...* Természetesen ugyanígy tényre értjük a főmondatot, ha a módosító melléknévnek általános értelmű jelzett szava van: *furcsa dolog az, hogy...*

A minősítést jelentő főnevek mellékmondata pedig akkor is tényt jelent, ha nem főnév az állítmány: *Mérges azért a butaságért, hogy...*; *Elviselhetetlen az a szégyen, hogy...* E mondatokban ti. — Molnár (1977. 81) kifejezését használva — beágyazódott a kijelentés: *Butaság az* [a tény stb.], *hogy...*; *Szégyen..., hogy...*

6.1.39. Az igék közül, melyeket Molnár (1977. 82–95) mint tisztán külső viszonyúakat példákban felsorol, a következők mellékmondata pozitív igazságértékű: *helyesli azt* [a tényt], *hogy...*; *sérti őt (az)* [a tény], *hogy...*; *belenyugszik...*; *gyönyörködik...*; *kimerül* 'kifárad' *abban* [a tevékenységben], ...; *megnyugszik...*; *örül annak...*; *céloz arra...*; *emlékszem arra...*; *arra használta, hogy...*; *ez arra való, hogy...*; *hallgat arról, hogy...*; *megfeledkezik arról, hogy...*; *ráismerek arról, hogy...*; *ez arról tanúskodik, hogy...* A különböző határozóragú vonzatos kifejezések közül csak kevés olyan van, amely inkább csak múlt időben ad pozitív igazságértéket, főleg múlt idejű mellékmondatnak: *eljutott odáig, hogy...*; *gratulált barátjának ahhoz, hogy...*

Módosult igazságértéket — 'részben igaz, valószínűleg igaz' — vezet be néhány olyan kifejezés, mint *van valami abban, hogy...*; *ez amellett bizonyít, hogy...* A bizonyítást és belátást jelentő igékkel kapcsolatban (mint Molnár Ilona említi 28. jegyzetében) nem mindig világos, hogy a cselekvés,

viszony valamely **állításra** irányul-e vagy valamely **tényre**: *bizonyít vmi, szól vmi amellett, hogy...; vmi arra vall, hogy...; vki bebizonyítja, hogy...; vki meggyőz vkit arról...; vki rájön arra...; vki belátja, ...* Az *örül* igével kapcsolatban már szó volt róla, hogy mutató névmási határozója a mellékmondatbeli tétel tény voltát jelzi. De hozzá kell tennünk: inkább csak hangsúlytalan helyzetben. Így viszonyul mellékmondatához egy-két más érzelmet kifejező ige is: *méltatlankodik* azon, hogy... Névmási utalószó nélkül vagy mondathangsúlyos utalószóval szubjektív tartalmat, nem valóságos tényt vezet be: *Méltatlankodik, hogy János megjött.* (Pedig János talán meg se jött.) *Azon* méltatlankodik, hogy... (Pedig talán csak képzelődik.) (Erre a különbségre először Molnár Ilona mutatott rá: 1974b. 403.) Más jelentésű igék mellett a hangsúlyos névmásnak hasonló szerepe lehet: A bizottság *azt* állapította meg, hogy... (Ez a szerkezet megenged ilyen kiegészítést: *de ez nem biztos.*) A névmási utalószó nélküli változat viszont inkább a realitást vezeti be: *A bizottság megállapította, hogy... (János megjött)* (, de talán az is lehetséges, hogy ez a megállapítás téves). A *megállapít* ige nem olyan tételre utal, amely a beszélő számára igaz, hanem amelyet a *megállapít* ige alanyával kifejezett személy vagy közösség tart igaznak, és a beszélő csak jóhiszeműen, esetleg fenntartással fogadja el a megállapítást.

Inkább tagadó főmondat után használatos, de állító formában is többnyire pozitív igazságértékű mellékmondatot vonz: *nem tehet arról, hogy...; nem ártott neki, hogy...* Molnár Ilona nagyon sok példát sorol fel külső viszonyú alanyi mellékmondattal, melyekben a főmondat igéje vagy igei szerkezete után a 'tény' behelyettesíthető, pl.: *fáj neki..., nyomasztóan hatott rá..., kezére játszott az..., jólesett neki..., divatba jött..., eszébe jutott...* — Kérdő formulához is tartozhat tényt jelentő *hogy* kötőszós alanyi mellékmondat: *Mit használ neki az, hogy János megjött?* (L. még Hadrovics 1969. 222.)

A határozói mellékmondatok közül az *attól* utalószósak csak akkor pozitív igazságértékűek, ha okot jelentenek.

A tárgyi mellékmondatok a következő igekötős igék múlt és jövő ideje (akár jelen alakja) mellett jelentenek valóságos cselekvést, eseményt, tényt, körülményt (ill. ilyennek valóságos „jóslását"): *megbánta(, hogy elment)*; *megérte(, hogy dédunokája született)*; *megszokta(, hogy éjjel dolgozik)*; hasonlóan: *(a kezével) mutatta(, hogy nem érti)*. Puszta igék, melyek érzelmi vagy értelmi viszonyulást fejeznek ki (mint a határozói mellékmondattal álló, korábban bemutatott *örül, köszönhet*), valóságos jelenben is tényre vonatkoznak: *bánja(, hogy elment)*; *restelli(, hogy megfeledkezett a dologról)*; *sajnálja(, hogy megbántott)*; *szégyelli(, hogy nem tud úszni)*. Ilyen jelentésű igei kifejezések: *figyelembe veszi, hogy*; *rossz néven veszi, hogy*. De ide tartoznak ezek is: *elnézi, hogy*; *bocsásd meg, hogy...* L. még Kiefer 1983a. 22.

Kiefer megfigyelése szerint (1976. 243–4. l.; 1983a. 197–202) az alanyi és tárgyi mellékmondattal kiegészülő faktív emotív predikátumok (*tetszik*, *megdöbbent*, *sajnál*, *szégyell*) mindig tényt vezetnek be, a határozói mellékmondattal járók egy része ellenben (pl. *henceg*, *zúgolódik*) kétértelmű. (L. még Hadrovics 1969. 220.) E helyen azonban Kiefer nem tud válaszolni arra, miért nem kétértelmű pl. a *gyönyörködik* mellékmondata (*Gyönyörködik abban, hogy János megjött*). Nos, a választ abban lelhetjük meg, hogy a *dicsekszik*, *henceg*, *zúgolódik* típusú igék nemcsak érzelmet fejeznek ki, hanem mondást is vezetnek be, tehát másodlagosan metanyelvi szerepet is kaphatnak (*zúgolódik* 'zúgolódva mond'), és ez utóbbi szerepükben már nem tényt vezetnek be. Úgy látszik, ezt a kétértelműséget az utalószó elmaradása is sugallja. Ahol az utalószó kitétele kötelező (pl. *gyönyörködik abban, hogy...* v. akár *abban gyönyörködik, hogy...* sorrendben), ott nincs metanyelvi vonatkozás, ott a főmondat egyértelműen tényre utal. (Kiefer is kifejti ezt a magyarázatot: 1976. 244. l.; 1983a. 197–8.)

Nem valóságos, csak vélt okot jelent az olyan igék mellékmondata, mint *bánkódik*, *bosszankodik*, *sajnálkozik*, *szégyenkezik*, *restelkedik*, még inkább a *megnyugszik*, *megijed*, *fél*, *retteg*, *reszket*. Ezek tehát nem szükségszerűen, de gyakran vonzanak valós értékű mellékmondatot. De kötelező utalószóval járó ige sem vonz valós igazságértékű mellékmondatot, ha 'gondol' az uralkodó jelentéseleme, pl. *Attól tartok, hogy János megjött.*

6.1.40. A távolabbra mutató főnévi névmással etimológiailag összefüggő névmások és névmási határozószók közül némelyiknek annyira sajátos a jelentéstartalma, hogy külön kell velük foglalkoznunk. Az *annyiban* utalószavú főmondat fokhatározói mellékmondatban kifejtett tényre, tehát igaznak elismert tételre utal: /59/, /60/. Ugyancsak tényt fejez ki /80/ példánk *onnan* utalószavú eredethatározói mellékmondata. Az eredet sokszor nehezen választható el az októl, ez pedig — mint majd kitérünk rá — szintén tény. Tényt közöl a /69/ példa *úgy* utalószavú egyszerű mondathatározói, /53/ példánk következményes és /58/ példánk *olyan* utalószavú következményes fokhatározó jelzői mellékmondata is.[39] Ugyanilyen szerepű az *annyira* utalószót követő *hogy* kötőszós mellékmondat. Ha tehát a mellékmondat történést

[39] Van, aki csupán határozóként említi a melléknév és határozószó előtti *ily*, *ily(en)*, *mily(en)*, *oly(an)* stb. bővítményt (Károly 1969. 175), mégis észre kell vennünk, (már az akadémiai nyelvtan besorolása nyomán is: MMNyR. II, 213, 263, 270, 440; vö. még MMNy. 1968. 323, 337, 339), hogy ezek a névmási (vagy névmási tövű) elemek elsősorban melléknéviek, és hogy hasonló jelentésben valódi melléknévi jelzőkként állnak, ha utánuk főnévi értékű szó következik. Az *olyan sok* (*ember*) közel áll az *olyan tömeg* (*ember*)-hez, és a *tömeg* főnév átértékelődése nem vonja mechanikusan maga után az *olyan* teljes átértékelődését. Ezek nem olyan ragtalan határozók, mint az *egész*, *elég*, *meglehetős*; nem toldhatók meg határozóraggal, és az *olyan* névmás *-an* végződésének

jelent és kijelentő módú, akkor az ilyen következményes tételkapcsolatban valóságos tényt jelent.[40] (Ha a következmény még nem tény, akkor a célhoz hasonlóan felszólító módú állítmánnyal fejezzük ki.)

Az *azzal* utalószós mellékmondat is tényt jelent múlt időben, ha időhatározói értelmű: *A nyár azzal* [a tevékenységgel] *telt el, hogy építkeztünk.* (Molnár 1977. 93.)

6.1.41. A következményt jelentő mellékmondat akkor is tényt közöl, ha nyelvtanilag nem következményes mellékmondat: *Ő okozta* [azt az eseményt], *hogy félreértés történt.* Más jelentésű igék is lehetnek távolabbi szinonimái az *okoz* igének, ezért az ilyenek is (valóságnak elismert és közölt) következményt kifejező tárgyi mellékmondattal járnak: *azt értem el vele, hogy...*; *azt nyerted vele, hogy...* (L. még Hadrovics 1969. 219.) Ha az alanyi mellékmondat tartalma az igében kifejezett érzelmi hatás oka, akkor az ilyen alanyi mellékmondat már ezért is tényt jelent: *bánt, bosszant, dühít, ingerel, sért vkit az, hogy...*; *nyomasztólag hat rá, nincs ínyére, ellenére van az, hogy...* (Vö. Hadrovics 1969. 223.) De okot fejez ki és ezért szintén tényt jelent — főleg múlt időben — a határozói és a tárgyi mellékmondat az ilyen igék mellett is: *áld vmit, hogy...*; *megköszöni, hogy...*; *gratulál neki, hogy...*

A módot jelentő mellékmondat *azzal, hogy* szerkezet után is valóságos igazságértékű: *Azzal* [a tettel, magatartással] *állt bosszút, hogy... Eredményét azzal* [a magatartással] *érte el, hogy...* (Vö. Molnár 1977. 92–3.)

Érdekes összefüggésre mutat rá Hadrovics (1969. 286) az *ahelyett* utalószótól függő mellékmondatokban. Ha a főmondat kijelentő módú, akkor a mellékmondata feltételes módú szokott lenni. Néha azonban a mellékmondat áll kijelentő módban, a főmondat pedig óhajt kifejező feltételes módban. Ilyenkor a mellékmondat jelent tényt. Pl. *Ahelyett, hogy János megjött, inkább Ilus ment volna el.*

Az idő és a mód keveredik az ilyen módhatározói mondattípusban: *Sok időt töltöttem el azzal* [a tevékenységgel], *hogy rendbe hoztam a kertet.* (Mol-

---

nincs határozórag-szerepe. Kelemen József (legalábbis szóbeli beszélgetésekben) többször rámutatott hasonló átmeneti jelenségekre: a *tegnap este* szerkezet felfogható két határozóból álló szerkezetnek is (ha a *tegnap*-ra *mikor?* szóval kérdezek), jelzős határozónak is (ha kérdése: *melyik este?*), és még inkább jelző a *kedd este* típusú időhatározó szószerkezet előtagja. — Fokhatározó értékű minőségjelzőről szól, tehát az ilyen bővítmény kettős szerepét jól jelzi Rácz–Szemere (1972. 232–3; 1982.[2] = 1986.[4] 232–3, 380).

40 Molnár Ilona fejtegetése nyomán (1977. 11) így alakíthatjuk át a mellékmondatot: *Előkészítette a találkozást, és ennek az a tény volt a következménye, hogy...* Ebben a kifejtett formában világos, hogy a mellékmondat tartalma következmény, a következmény pedig, ha múlt idejű tagmondat fejezi ki, tény. A tény pedig, mint láttuk, mindig valóság: *Tény, hogy = Igaz, hogy...* Ezért valóságos, pozitív a következményes mellékmondat igazságértéke. Valós értékű, mert következményt jelent, az ilyen képes helyhatározóinak is felfogható eredményhatározói mellékmondat: *Oda* [abba az állapotba] *jutott, hogy kölcsönökből élt.*

nár 1977. 94.) De ez a fajta mellékmondat csak múlt időben egyértékű a közvetlen közléssel.

Az ok is rendszerint tény. Ezt Hadrovics (1969. 343) így fogalmazza meg: „Az ok megadása mindig egy megtörtént tényre vonatkozik", tehát itt nyilván múlt idejű mellékmondatokra gondol, jóllehet példaanyagában bőven van jelen idejű okhatározói tagmondat is. Annyi bizonyos, hogy csak a múlt idejű okhatározói mellékmondat törvényszerűen pozitív igazságértékű. Az ellenkezőjére Molnár Ilona ad példát (kéziratos megjegyzésében): *Amiatt, hogy fodrászhoz megy, nem akar késni*(, ezért nem megy fodrászhoz). (Bővebben lásd **13.** fejezetünkben.) Példatételünk múlt idejű, ezért okhatározóként tényt jelöl meg: *Haragudott amiatt, hogy János megjött.* Ezzel a mondattal — előfeltevésként (és témaként) — igaznak ismerem el, hogy János megjött. Propozitumként új közlést, új állítást vezet be az okot kifejtő *hogy* kötőszós mellékmondat: Ennek *az az oka, hogy János megjött.* (Ill. az iménti példa kommunikatív variánsával: *Amiatt* haragudott, *hogy János megjött.*) Eredethatározóval kifejezve is: *Ez onnan van, hogy János megjött.* (Vö. Hadrovics 1969. 307.) Sőt az ige alanyaként is: *Az okozta a vesztét, hogy János megjött.* (Vö. Hadrovics 1969. 195.) Más igék is vannak, melyeknek alanya okot jelez, ezek mellékmondata is valóságos tényközlést tartalmaz: *Az juttatta tönkre, hogy*; *az emelte fel, hogy...* (l. Hadrovics i.m. 219). — De még az okkal külső viszonyban álló mellékmondat (a *van oka* propozitumhoz tartozó téma) is valóságot jelent: „*Van oka* arra, hogy haragszik". (Vö. Molnár 1977. 78.) A szokottabb felszólító alak — *haragudjon* — nem fejez ki feltétlenül valóságot.

Van egy kérdő mondattípus (vö. Hadrovics 1969. 244), melynek mellékmondata oknak is, következménynek is magyarázható, de az az érdekes, hogy ez a mellékmondat tényt jelent, a főmondat pedig ennek okát kutatja, sokszor a válasz valóságos igénye nélkül is, felkiáltásszerűen. Pl. *Mi lelte, hogy János megjött?*

6.1.42. Molnár Ilona összefoglalja dolgozatának végén (1977. 96–9) azokat a jelentéstani kategóriákat, amelyekbe a „tisztán külső viszonyú szavak", tehát olyan állítmányi kifejezések tartoznak, melyeknek nem tartalmát fejti ki a *hogy* kötőszós mellékmondatuk. Ezek közül „faktív"-nak csak az olyan állítmány tekinthető, amelynek mellékmondata éppúgy valóságos kijelentés értékű, mint ha önmagában hangzana el. A Molnár Ilona összeállította jelentéscsoportokról ebből a szempontból a következőket mondhatjuk:

1. Lelki tevékenységet jelentő szavak, melyek az alanynak valamely objektumra való irányulását fejezik ki. Ezek többnyire, de nem okvetlenül tényre utalók. Ide tartozik a faktív predikátumok közül az a két csoport, amelyeket kognitív, ill. emotív predikátumoknak nevez Kiefer: 1976. 224. l.;

1978a. 165–92; 1983a. 192. Kiefer fejtegetései nyomán (1976. 250–4. l.) ezt kiegészíthetjük azzal, hogy a pozitív érzelmi viszonyulást kifejező főmondati állítmányok után a mellékmondat rendszerint tényt fejez ki, a negatív érzelmet kifejezők után a mellékmondat igazságértéke leginkább közömbös.

2. Szóbeli vagy egyéb módon történő közlést jelentenek, mely egy objektummal kapcsolatos. Ezek közül csak némelyik vezet be valóságos igazságértékű tételt.

3. Egyes külső viszonyú szavak valakire való ráhatást jelentenek valamely objektummal összefüggésben. Ezek általában nem valóságos igazságú tételt vezetnek be.

4. Az érzelmi, értelmi, erkölcsi minősítést jelentő szavaknak majdnem mindegyike tényt jelentő tételt bevezető melléknév vagy ige, pl. *fő vmi*, *alapul vesz vmit*. De van köztük néhány, amelyik függő igazságértékű tételt vezet be, pl. *egyetért vkivel vmiben*, *tagad vmit*. Az *igazol vmit* függő viszonyú is lehet, de az ige állító értékű, tehát akkor is igaz értékű a mellékmondata, ha közvetlenül nem tényre vonatkozik, hanem kijelentésre, gondolatra, feltevésre. A *megcáfol vmit* negatív igazságértékű.

5. A valaminek a létével kapcsolatos akarati állásfoglalást, tevékenységet jelentő állítmányok mellékmondata függő igazságértékű, kivéve talán a *tűr* ige kijelentő módú mellékmondatát, mely tényt jelent.

6. A létezésmódot jelentő állítmányok pozitív (valóságos) igazságértékű tételt vezetnek be: *tény...*, *valóság...*, *igaz...*, *nyilvánvaló...*, *beigazolódik...* Némelyik azonban korlátozza a kijelentés modalitását: *van...*, *megesik vmi*.

7. A valamely összefüggésben betöltött szerepet, minőségét, ill. vmely összefüggést, viszonyt jelentő állítmányoknak talán a többsége valóságos tényre utal.

8. Az érdemességet jelentő kifejezések nem utalnak valóságos tényre.

9. Az alkalmasságot, felhasználást jelentő állítmányok *hogy*-os mellékmondata függő igazságértékű.

10. A hasznosságot jelentők közül tény értékű mellékmondatot vonz pl. *használ* vmi, *kedves vkinek vmi*, de csak kijelentő módú mellékmondatról állíthatjuk ezt a *megéri vkinek vmi* kifejezésben.

11. A 'valamely cél, tevékenység megvalósítása vminek révén, eszközével' jelentésű főmondat *hogy*-os mellékmondata csak akkor ér fel önálló kijelentéssel, ha a mellékmondat állítmánya reális cselekvést jelent.

12. Az intenzitást jelentő állítmányok talán valóságos értékű mellékmondattal állnak, a megvalósulást, érvényesülést jelentők, továbbá a terjedést jelentők mindenképpen, az elmúlást jelentők pedig nem.

13. A valaminek biztosítását, őrzését, megtartását jelentő főmondatok mellékmondata függő igazságértékű.

14. A kezdést, befejezést, sorrendet jelentő főmondati állítmányok mind valóságos igazságértékű tételt vezetnek be.

15. A közelítést jelentő állítmányok mellékmondata nem valóságos, az elérést jelentőké valóságos igazságértékű, az átvitt értelemben vett közelséget jelentőké pedig valóságos, de korlátolt modalitású.

16. Az érzékszervi tevékenységet jelentő állítmányok valóságos igazságértékű mellékmondatra vonatkoznak, kivéve azokat, amelyek kérdők is lehetnek.

17. Azok közül a konkrét jelentésű szavak közül, melyekhez *hogy* kötőszós mellékmondat kapcsolódhat, csak azoknak a mellékmondata valóságos igazságértékű, amelyek valami következtében beálló fizikai állapotot jelentenek.

Kiefer (1976.; 1983a. 193–204) ezenkívül többszörösen összetett mondatok igazságviszonyát is elemzi az előfeltevések szempontjából. Jelen fejtegetésünk azonban csak a két tétel kapcsolatából álló összetett mondatot vizsgálja, viszont túlmegy a *hogy* kötőszós mellékmondatokon.

6.1.43. Az utalószó nélküli *hogy*-os mellékmondatnak még egy fajtájára van több példánk, az időhatározóira: /34/, /42/, /49/, /105/. Ezekben mind igaz a tétel, mégpedig többnyire előfeltevésként. Új közlésként inkább csak akkor értékeljük, ha vele kezdődik a mondat. Időhatározói jelentését onnan vesszük tudomásul, hogy vagy a főmondatbeli időhatározót fejti ki /105/, vagy a főmondat egész tartalma az időre vonatkozik /42/, vagy pedig állítmánya perfektív értelmű múlt igealak: hirtelen állapotváltozást, kezdődő vagy abbahagyott cselekvést jelent /34, 49/. Ha a mellékmondat előidejű és nem követi a főmondatot, okot is kifejez /34, 105/, és már ezért is pozitív igazságértékű. (Hadrovics példáiban is: 1969. 319.)

Egy sajátos használatban a *hogy* kötőszós időhatározói mellékmondat a főmondatnak időt jelentő főnevét fejti ki: *Eljött a perc, hogy búcsúznunk kell.* (Molnár 1977. 41.) Ez majdnem annyi, mint egyszerű mondatban: *Most búcsúznunk kell.* Múlt idejű állítással: *Eljött a perc, hogy János megjött* ≈ *Ekkor János megjött.* Az időt aktuálisnak, valóságosnak megjelenítő főmondat tehát a *hogy* kötőszós mellékmondatot pozitív igazságértékűvé teszi. — Pozitív igazságértékű a mellékmondat akkor is, ha a főmondat időhatározóját fejti ki. Pl. *Attól a perctől fogva, hogy János megjött, esett az eső.* Ugyanígy: *Abban a percben, hogy János megjött, elhallgatott a rádió.* (Vö. Hadrovics 1969. 368.) Ez utóbbi példákban a mellékmondat inkább előre elfogadott igazságot tartalmaz, mint új közlést.

6.1.44. Ha globálisan áttekintjük a *hogy* kötőszós függő tételeket, a **6.1.1.** szakaszt követő kísérleti összefoglaláshoz a következő további általánosításokat fűzhetjük.

A függő gondolattartalmat bevezető *hogy* a főszabálynak tekinthető $A_a(B_c)$ igazságérték-szerkezetet $A_a(B_a)$ szerkezetűvé nem csupán akkor módosíthatja, ha A (a főmondat) egyenes utalást tartalmaz a mellékmondat igazságára, hanem akkor is, ha olyan jelentéssajátsága van, mely szükségszerűvé teszi, hogy a mellékmondatbeli tételt igaznak tekintsük. Ezt a faktivitásnak nevezett (képletünkben f→ irányító indexszel jelölt) sajátságot tartalmazó főmondat esetén tehát:

$$A^{f\rightarrow} + \text{hogy} + B \longrightarrow A_a(B_a)$$

Bizonyos kijelentő állítmányoknak csak az egyes szám 1. személyében van ilyen sajátságuk, némely felszólító módúnak pedig 2. személyében.

E személytől vagy személyre irányított állítmányok kivételével az idézetből levezethető függő beszéd — és a megelevenítő függő beszéd — nem vezet be igaznak állított mellékmondati tételt, hanem csak olyat, mely igazságértékére nézve semleges. Ha a mondáson kívül is mindenféle gondolattartalomra utaló állítmányt $d^{\rightarrow}$ irányító indexszel látunk el, akkor

$$A^{d\rightarrow} + \text{hogy} + B \longrightarrow A_a(B_c).$$

Mindez — az 1. személyű kijelentő és a 2. személyű felszólító állítmányokat kivéve — akkor is érvényes, ha a mellékmondat megelőzi a főmondatot:

$$\text{hogy} + A + B^{d\rightarrow} \longrightarrow (A_c)B_a.$$

Az 1., ill. 2. személyű — tehát kommunikatív szempontból irányított — állítmányok mellett (melyeket részletesebben is meg kellene vizsgálni) gyakoribb a kezdő mellékmondat pozitív igazságértéke, mint a főmondat utánié, azaz a

$$\text{hogy} + A + B^{d\rightarrow} \longrightarrow (A_a)B_a$$

igazságviszonyú mondatok fordított sorrendben inkább a fenti

$$A_a(B_c)$$

igazságviszonyt fejezik ki, mint az $A_a(B_a)$-t.

Belső viszonyú *hogy* kötőszós mondatok kevésbé fordíthatók meg, mint a külső viszonyúak.

Faktivitás vagy félfaktivitás felé közelít nem egy állítmányt az igekötő, a múlt idő, a téma helyzetű (a főhangsúlyos állítmánynál kevésbé hangsúlyos) utalószó vagy mellékmondat.

A faktivitás nem csak állítmánynak, hanem más olyan főmondati résznek (főnévnek, minősítő melléknévnek) is lehet a sajátsága, melynek tartalmát vagy tárgyát, témáját a *hogy* kötőszós tétel kifejti.

6.1.45. Nem igazán tételek a kérdő alakú mondatok, ezért utoljára hagytuk azokat a *hogy* kötőszós mondatokat, melyekben a mellékmondat *-e* kérdőszós:

/7/ Bizonytalan, hogy János megjött-e.

/17/ Péter azt figyelte, hogy János megjött-e.

/103/ Az a kérdés, hogy János megjött-e, fel sem merült.

Mégis meg kell említenünk őket, mert ha nem is ilyen egyszerű szerkezetű, hanem bonyolultabb mondatokban újabban szeretik elhagyni az *-e* szócskát a mellékmondat állítmánya mellől (mintha ez volna a minta: *Az a kérdés, hogy János megjött, fel sem merült*). Erre mint hibára nyelvművelőink már régebben felhívták a figyelmet (pl. Ferenczy 1980. 170–2), de a jelenség divatként terjed, és azt hozza magával, hogy tétel formájú mellékmondatokat függőnek, kérdő szándékúnak kell felfognunk olyan mondattani helyzetben, ahol hagyományos, ép nyelvérzékünk kijelentésnek érti. (Más helyzetű, a tétel modalitását érintő főmondatok melletti *-e* kérdőszók problematikus ingadozását Szalamin Edit fejtegeti: 1984. 171.) De most csak a kérdő formájú, *-e* szócskás kérdésekre térjünk ki.

Ezek a mellékmondatok mindig bizonytalan igazságértékűek, megint függetlenül attól, hogy alanyi, tárgyi, határozói vagy jelzői-e a mellékmondat. Ezúttal azt nem vizsgáljuk, hogy milyen jelentésű főmondattól függhet az ilyen eldöntendő kérdő mellékmondat. (Ezt részletesebben vizsgálja Hadrovics: 1969. 250–65.) Igazságérték szempontjából az *-e* kérdőszós mellékmondatok *hogy* után nem különböznek az *-e* kérdőszós önálló mondatoktól; az eltérés a kommunikatív funkcióban van: az önálló kérdő mondatra feleletet várunk, tehát felhívó értéke is van, a függő kérdőszavas mondat nem tölt be közvetlen kommunikatív funkciót, csak a tétel bizonytalan igazságértékét fejezi ki. A függő kérdés csak jelen idejű 1. személyű főmondat által válhat a közvetlen kérdéssel azonos vagy majdnem azonos értékűvé: *Kérdezlek, hogy János megjött-e.*[41] *Tudakoljuk, hogy János megjött-e. Szeretném tudni, hogy János megjött-e.* A nem közvetlenül kérdezést, tudakolást jelentő — a mellékmondattal csak áttételes viszonyban levő — főmondat 1. személyben sem közelíti meg annyira a közvetlen kérdést, pl. *Kinézek, hogy János megjött-e.* Ellenben még jobban kifejezi a kérdés felhívó értékét a 2. személyű, feleletadásra felszólító főmondat: *Mondd meg, hogy János megjött-e! Nyilatkozzatok, hogy János megjött-e! Feleljen, hogy János megjött-e!*

41 Az önálló kérdésnek és az efféle kijelentő mondatnak azonos a jelentéstani alapszerkezete (vagyis illokúciós értéke, ezért mondattani vagy inkább pragmatikai szempontból szinonimák), mint más vonatkozásban Dressler is említi (1974. 97–8). L. még **2.** fejezetünk 6. jegyzetét.

A *kérdés* és hasonló jelentésű főnevek után még mindig tartalmaz valami kérdő mozzanatot a kérdő mellékmondat, ha a főmondat alanyi vagy állítmányi utalószava egyenesen a mellékmondatra utal: „Az *kérdés*, hogy János megjött-e"; „*Az* a kérdés, *hogy János megjött-e*". Alanyi mellékmondatként utalószó nélkül is: „*Kérdés*, hogy János megjött-e". De /103/ példánkhoz hasonló helyzetekben, ahol a kérdés csak téma, a főmondat meg éppen elutasítást tartalmaz róla, teljesen függő, közömbös értékű a közlésaktus szempontjából.

Más a helyzet akkor, ha a beszélő nem burkolt kérdésként ágyazza be a kérdő mellékmondatot egy összetett mondatba, hanem idézetszerűen kapcsolja *hogy* kötőszóval. Ilyenkor nincs benne kérdő mozzanat, hanem tiszta metanyelvi viszony kapcsolja a mellékmondatot a főmondathoz, a mellékmondatbeli kérdő alakú tétel közlésaktus-értéke pedig a függés miatt teljesen semleges. Ebből a szempontból mellékes az, amit Molnár Ilona (1982. 418; 1983. 24. l.) fejteget, hogy ti. a kérdés ebben a formában elhangzott-e (valóságos-e az egzisztenciája a kommunikatív szférában): *Péternek az volt a kérdése, hogy János megjött-e*; ill. *Péternek nem volt olyan kérdése, hogy János megjött-e.*

6.2. Idézetek igazságértéke

6.2.1. A *hogy* kötőszós mondatok egy része — a mondást jelentő igéktől függő, tiszta metanyelvi viszonyban levő mellékmondatokat tartalmazók jellegzetes csoportja — közvetlenül az idézetszerkezetből vezethető le. Kötőszavaink közül a *hogy* a legáltalánosabb értelmű, ez a legközönségesebb eszköze az alárendelő tételkapcsolásnak az alárendelés számos fajtájában. Az idézetviszony (és a kötőszó nélküli alárendelés, melyről az idézetfélék után lesz szó) nem ennyire szerteágazó, ezért könnyebb lesz innen visszautalni a *hogy* kötőszó megfelelő alkalmazására, egyúttal arra is rámutatva, hogy a történetileg korábbi kötőszó nélküli kapcsolás mely típusokban maradt meg ma is kötőszó nélkül úgy, hogy az értelmileg alárendelt tétel függő (azaz a közlésaktus szempontjából semleges) igazságértéke ne legyen összetéveszthető a közvetlen igazságértékű tételekkel, ill. mondatokkal.

Az idézőmondat igazságértéke közvetlen, mint bármely komolyan vett mondaté vagy főmondaté (kivéve a feltételes mondatot, melyről a **8.2.**, **8.3.** szakaszban lesz szó). A *János megjött* tétel persze csak kivételesen lehet idézőmondat, pl.: *János megjött: „Lesz-e vacsora?"*. (Azaz: 'János megjött és azt kérdezte:')

6.2.2. Az idézet — mint általánosságban már a **4.** fejezetben tájékozódtunk róla — olyan tétel, mondat vagy mondatsorozat (vagy akár a tételnél és a mondatnál is kisebb nyelvi egység), melyre az jellemző, hogy nem saját eredeti jelentésében része a teljes közlésnek. (L. még Török 1972. 427; Dömötör 1988. 287–95.) Jelen fejtegetéseinkben csak azzal az esettel foglalkozunk, amikor tétel az idézet. Az idézetként alkalmazott tételnek éppen az igazságértéke nem közvetlen, hanem függő vagy semleges: nem a beszélőnek aktuális közléseként értendő. /122/ és /124/ példánk mutatja, hogy az idézet függő voltát csak egy környezetében levő — vagy éppen beléje ékelt — másik tétel jelzi, olyan tétel vagy mondat, amely határozottan metanyelvi vonatkozású. Példáinkat egészítsük ki olyannal, amely az idézőmondattal kezdődik: *Magda válaszolt: János megjött.* Erre is érvényes az, hogy a mondást jelentő ige után (mint tágabb értelemben általában a környezetében) a hiányzó tárgy vagy módhatározó helyén belépő vagy azt kiegészítő tételt idézetnek fogjuk fel, nem valóságos közlésnek.

Messzire vezetne, ha bőven kitérnénk az idézet írásmódjára, mégis érdemes megemlíteni néhány írásformának a szerepét. Ha a főige egészen egyértelműen csak mondást jelent (ilyen a *felel*, *válaszol*, *kérdez*, *kijelent* is és még jó néhány igénk), akkor ez arra utal, hogy szó szerint ismételjük valakinek a szavait. Ezt a teljesen „egyenes" idézetet (amelynek csak igazságértéke, ill. közlésaktus-értéke függő) ilyen igék mellett nem is kötelező idézőjelbe tenni (vagy más, pl. dőlt szedéssel kiemelni), mert az idéző ige úgyis a hangzási formát jelzi. Tehát mindegy, akár így írjuk:

— *János megjött — válaszolt Magda*,

akár így: *„János megjött" — válaszolt Magda*, vagy akár: *János megjött — válaszolt Magda*; más sorrendi változatokban: *János — válaszolt Magda — megjött*, ill. *„János — válaszolt Magda — megjött"*, vagy idézőjel nélkül kiemelt betűtípussal: *János* — válaszolt Magda — *megjött*; az idézetet bevezető idézőmondattal: *Magda válaszolt: János megjött*; *Magda válaszolt: „János megjött"*; Magda válaszolt: *János megjött.* A *válaszolt* helyébe tehetjük a *felelt*, *felelte*, *mondta*, *szólt* stb. igealakokat, a helyzet ugyanaz. A tárgyas *válaszolta* csak megelőző idézet után használható utalószó nélkül: *„János megjött" — válaszolta Magda* stb. A *mesélte* és efféle igék már valamivel kevésbé jelentik be az idézetnek a **formáját**, talán már inkább a tartalmára utalnak. Átmenetet jelentenek a megelevenítő függő beszéd felé (de azt itt nem tárgyaljuk, mert az egyszerű ténymegállapítást személyi vonatkozás nélkül tartalmazó *János megjött* tételben nem mutatkoznak meg külön sajátságai). L. még **6.3.2.** szakaszunkban. Ezért az ilyen idézőjel nélküli alak: *János megjött — mesélte Sári*, vagy *Sári mesélte: János megjött*, kevésbé idézik fel az elhangzott mondat szó szerinti alakját (hangozhatott

más szavakkal, kissé bővebben is), mint az idézőjeles forma: *„János megjött" — mesélte Sári*, ill. *Sári mesélte: „János megjött"*. A gondolatjeles (idézőjel nélküli) kapcsolásra nézve l. Fábián—Graf—Szemere 1978. 52 (**119.**c), valamint AkH. 1954. 67 (**378.**); 1984. 106 (**258.**); közbevetett idézőmondat esetén hajlamosabbak vagyunk az idézetet szó szerint felfogni: *János — mesélte Sári — megjött*. A szépirodalomban, ahol nem fontos az idézet szó szerinti hitelessége, ilyenkor is elhagyják az idézőjelet.

De elhagyják az idézőjelet a következő típusban is, ahol pedig lényeges különbséget jelenthet az idézőjel. /123/ példánkban az idézőmondat nem tartalmaz közvetlen metanyelvi vonatkozást. (L. MMNyR. II, 360. Hasonló viszonyra a *hogy* kötőszós mellékmondat és főmondata közt Hadrovics elemez egy mondattípust: 1969. 232–3.) A *felvidul* olyan lelki állapotváltozást jelentő ige, amely bizonyos gondolatokat kísér. Idézett példánkban vagy még inkább fordított sorrendű változatában figyelhetjük meg a különbséget:

/a/ Zsuzsa felvidult: János megjött.

/b/ Zsuzsa felvidult: „János megjött".

Idézőjel nélkül a Zsuzsában támadó gondolatokat véljük a mondatból kiolvasni, idézőjelben pedig szinte halljuk Zsuzsa kimondott szavait (vagy legalábbis világos szavakat öltött gondolatát).

Az idézőjel nélküli írásmód már jelzi az átmenetet a megelevenítő függő beszéd felé, mellyel itt nem szándékozom bővebben foglalkozni. (A rejtett idézetekkel sem, melyek inkább a szerepjátszás körébe tartoznak: **3.** fejezet 10. jegyzet, és a célzással sem, vö. **6.3.2.** szakasz 43.j.) A megelevenítő függő beszéd, az egyenes idézet és az abból levezethető *hogy* kötőszós mellékmondattípus, lényegében és elvileg egyaránt függő igazságértékű, akárcsak a *hogy* kötőszóval bevezetett függő idézet. (Vö. **6.1.22.** Ez utóbbinak ógörög változatáról Gyomlay 1908. 151: „Olyan főnévi mellékmondatok, melyek ὅτι vagy ὡς kötőszóval fűződnek ugyan a verbum regenshez, de személyváltozás nélkül, tehát *teljesen* az eredeti formában közöltetnek, nem tekinthetők oratio obliquáknak.") Hogy mely esetekben van eltérés ettől, azt az idézetnek a *hogy* kötőszós mellékmondatokkal való összehasonlítása útján a következőkben szeretném bemutatni.

Az idézőjelnek és egyéb — látszólag lényegtelen — helyesírási változatoknak a kiejtésben, a mondat intonációjában is különféle változatok felelnek meg, de arról más helyen kell szólni.

6.2.3. Már egy gyors áttekintésből is nyilvánvaló, hogy nem minden *hogy* kötőszós mellékmondat felelhet meg idézetnek akkor sem, ha csupán a metanyelvi vonatkozású főmondatokat vesszük tekintetbe. A /4/–/7/, /17/–/18/, /20/, /52/, /60/, /84/–/85/, /102/, /104/ példa semmiképp sem alakítható

idézetszerkezetűvé. Ezekben a metanyelvi utalás nem szavakra, hanem gondolati tartalomra vonatkozik, akárcsak a *hír* tartalma, közvetlenül vagy — mint /90/ példánkban: *Hallottad a hírt, azt, hogy János megjött?* — értelmezőként. Átalakítható ugyan a /15/ példa, de értelmi eltolódással. A *hall* itt (*Hallom, hogy János megjött*) a. m. '(tényről) értesül', tehát nem metanyelvi jellegű. Kötőszó nélkül sem: *Hallom, János megjött*. Ezekkel a formákkal a beszélő a 'János megjött' tényről mond valamit. Még kettősponttal is ugyanaz a jelentése: *Hallom: János megjött*. (Utalószóval már idézésnek is, kötőszó nélküli alárendelésnek is érthető. A kétféle értelmezést talán az írásjelezéssel tudjuk megkülönböztetni: *Azt hallom, János megjött* — ez a tétel által megjelölt tartalomra utal, kötőszó nélküli alárendeléssel, több kétkedést kifejezve, mint az említett, utalószó nélküli formában; *Azt hallom: János megjött* — ez pedig a „János megjött" szavakra utal, idézésszerűen.) Ha azonban idézőjelbe teszem a mellékmondatnak megfelelő tételt (utalószó nélkül), határozottan megváltozik az igazságértéke és az idézőmondat jelentése is: *Hallom: „János megjött"*. A *hall* itt a. m. 'hallószervével észlel (hangot, szavakat, közlést)', a tétel pedig valóságos idézet, nem tényt jelent, csak szavakat, igazságértéke nem pozitív (vagy azt megközelítő), hanem semleges. (E tételkapcsolatnak előbbi alakjaiban is ott kísért halványan az a jelentés: hátha nem tényről értesülök, csak hamis hírt kapok, — ott mégis alig valószínű ez. Ugyanez áll szórendi és helyesírási változataira is: *Hogy János megjött, hallom* [a tényt]; *János megjött, hallom* [ez is tény v. igen valószínű értesülés]; *János megjött — hallom* [értesülök a tényről]; *„János megjött" — hallom* [a szavakat]. Megszakított szórenddel csak a kötőszó nélküli változatok fordulhatnak elő: *János, hallom, megjött* [értesülök róla mint tényről]; *János — hallom — megjött* [értesülök róla v. fülemmel tapasztalom]; *„János — hallom — megjött"* [ilyen szavakat hallok].)

Sajátos idézetfajtának felel meg a /16/ példa tárgyi mellékmondata. *Ez azt jelenti: „János megjött"*. A *jelent* ige ti. nem hangzó szavakat vezet be, hanem szavakba foglalt **jelentést**, azaz a mi példánkban olyan tételt, amely egy másik tétel vagy kijelentés értelmével azonos vagy majdnem azonos. Nyelvészeti szakmunkákban az ilyen jelentésidézetet félidézőjelbe szoktuk tenni. Tiszta metanyelvi helyzet ez is, csak másfajta, mint a valódi idézésben. Az ilyen jelentésidézet is függő igazságértékű. /16/ példánkról megállapítottuk, hogy mellékmondata elvben függő igazságértékű, de ha a főmondat *ez* alanya tényt jelent, a mellékmondata is tény. A jelentésidézetre utaló *ez* lehetőségei közül azonban a tény eleve nem jöhet számításba, mert jelentése ilyen értelemben csak jelnek (többnyire nyelvi jelnek) lehet.

Az olyan metanyelvi vonatkozású állítmányok mellett, mint /19/ példánk *olvas*, /25/ példánk *elpanaszol* igéje, igazságérték dolgában mindegy, hogy tárgyi mellékmondatot vagy idézetet használunk-e. A függő tétel igaz-

ságértéke így is, úgy is semleges. A különbség főleg csak az, hogy — mint az előbb láttuk — az idézet az elhangzott vagy leírt tételnek (ill. összetettebb kijelentésnek v. más funkciójú nyelvi egységnek) a formáját jeleníti meg, a mellékmondat inkább csak a tartalmát.

A mutató névmási elemnek (főmondatbeli utalószónak) az idézésben nincs olyan fontos szerepe a függő tétel igazságértékére nézve, mint az alárendelő mondatban. Az idézet igazságértéke majdnem annyira semleges ebben: *Olvastam: „János megjött"*, mint ebben: *Azt olvastam: „János megjött"*. Hasonlóan: *„János megjött" — válaszolta Magda*, ill. *„János megjött" — így válaszolt Magda.* A módhatározóként kapcsolódó idézet utalószava tehát megelőző idézet után, állítmánnyal kezdődő idézőmondatban is elhagyható, akárcsak a *szól*, *bőg*, *dörmög* stb. ige mellett. Ezek közt is alig van különbség: *Magda így válaszolt: „János megjött"*, ill. *Magda válaszolt: „János megjött"*. A közlésnek inkább a tartalmára utaló ige esetén: *Sári mesélte: „János megjött"*, ill. *Sári azt mesélte: „János megjött"*. (Az idézőjel elhagyásával már nem egyértelműen idézéssel van dolgunk, hanem mintegy hitelt adunk az idézett tételnek; erről a kötőszó nélküli alárendelés során a következő fejezetben lesz szó.) Ugyanez a helyzet akkor is, ha az idézet áll elöl, csak az utalószó alakja más: *„János megjött" — ezt olvastam.* Az utalószó kitétele mindegyik sorrendi változatban valamivel jobban kifejezi a kételyt az olvasott szöveg hitelességében, de ez a különbség sokkal halványabb, mint mellékmondatos szerkesztés esetén. Persze az *olvas* a *hall* igéhez hasonlóan több jelentésű; csak akkor lehet szó az olvasott tétel igazságának több vagy kevesebb valószínűséggel való elfogadásáról, ha az ige információbefogadást jelent, nem hangoztatást.

Az érzékelést, ill. információbefogadást jelentő *hall* igének alig van szinonimája. A Magyar Szinonimaszótár (O. Nagy—Ruzsiczky 1978. 158) csak az *ért* és az *értesül* igére utal; a kettő közül csak az *ért* vonzata lehet hangoztatott alak (s csak ez állhat valódi idézettel), az *értesül* ige a tárgyi tartalomra, információra vonatkozik. Ezzel szemben a közlés alapigéje, a *mond*, számos szinonimával lehet hasonló vagy majdnem egy értékű, mégpedig két irányban is (vö. i.m. 286): hangoztatást jelentő (sokszor hangutánzó) igék felelhetnek meg egyenes idézettel járó használatának, és közlést jelentő igék vagy kifejezések egész sora váltogathatja a közölt tartalomra vonatkozó (nem idézetet vonzó) használatát. Molnár Ilona (1974a. 181–92, 300–7) a hangutánzó igéknek egy jellegzetes (sajátos alcsoportokból álló) nagy csoportját a **beszélés** kifejezésével összefüggésben részletesen vizsgálta: *dadog*, *dörmög* stb.; *búg*, *fúj vmit* stb.; *bőg*, *bömböl* stb.; egészen az élettelen tárgyak hangadását jelentő (*csobog* típusú) átvitt értelmű, megszemélyesítéses használatáig. Cikkének egy részében (uo. 298–9) **a közlés tartalmára** utaló hasonló használatú igéket veszi sorra; ezek szintén állhatnak idézet-

szerű vonzattal. (Ide vonhatók még a szöveges vagy szövegre utaló éneklés igéi is: *dalol*, *dúdol*, *énekel* stb. — Hasonló igéket találunk XVI. századi szövegek vonzat szerint rendezett szóanyagában: E. Abaffy 1982. 157.)

Idézés esetén nincs különbség az 1. és a többi személyű információközlést jelentő főmondati állítmányok közt. Múlt időben mindegy, hogy ilyen alakú-e a mondat: *Mondtam* (v. *panaszoltam*, *elpanaszoltam* stb.) *Lolának: „János megjött"*, vagy ilyen: *Magda mondta* (*panaszolta* stb.) *Lolának: „János megjött"*. Az idézetviszony (amit írásban az idézőjel fejez ki leghatározottabban) eleve eltávolítja a beszélőt az idézet tartalmának valóságától. Ezért aktuális jelenben nincs is értelme az ilyen idézésnek: *Mondom* (v. *panaszolom* stb.): *„János megjött"*. Ez vagy átképzeléses jelen (valójában múlt, jövő vagy elképzelt helyzetet megjelenítő értelmű), vagy nem idézés, de akkor fölösleges, sőt helytelen az idézőjel. A saját állítást erősítő, performatív jellegű mondattal bevezetett tétel nem idézet.

Hasonlóképpen áll ez a nem közvetlenül alárendelt idézetre is. *„János megjött" — vidultam fel.* Ez önidézés a múltból. Fordított sorrendben: *Felvidultam: „János megjött"*. Perfektív igének nincs aktuális jelene, azért a nem közvetlen metanyelvi utalást tartalmazó igére csak átalakítással tudjuk a mondottakat igazolni, pl. *Víg vagyok: János megjött.* Itt a második tagmondat nem idézet (nem is tehető idézőjelbe), hanem okot kifejtő tagmondat, közvetlen igazságértékkel. Tényt jelent, de egyúttal gondolatot is, mely engem foglalkoztat. Ez már inkább a következő típushoz tartozik. (A megkülönböztetés nehézségeiről és az átmeneti típusokról más szempontból szól Dömötör: 1988. 287–8; a mondást jelentő igékkel való együttes és azoktól elszakadt idéző kifejezésekről uo. 290–2.)

/50/ példánk és a hozzá hasonlóan lelkiállapotot kifejező főmondati állítmányú mondatok átalakíthatók ugyan idézetszerkezetűvé, de csak utalószó nélkül, és ilyenkor eltünik vagy háttérbe szorul az okhatározói vagy más, állandó határozói viszony: *Erzsi most boldog: „János megjött"*; *Erzsi örül: „János megjött"*. Az idézetviszony itt inkább azt fejezi ki, hogy Erzsi boldogan újságolja, ill. büszkén emlegeti, hogy János megjött. Az oksági viszony elhomályosultával háttérbe szorul a vizsgált tétel pozitív igazságértéke is; jóllehet megvan a valószínűsége annak, hogy a beszélő elfogadja a ténynek azt, amit Erzsi szájába ad, mégsem ő maga állítja, tehát nem azonosítja magát vele egészen: az idézet függő igazságértékű (csupán közel áll a tényként való közléshez). — Idézőjel nélkül a *János megjött* tétel Erzsi gondolatát fejezi ki, mint **6.2.2.** fejezetünk végén szó volt róla. 1. személyben ilyen igék jelen ideje mellett sem idézet, sem kötőszó nélkül alárendelt tétel nem használható, inkább csak múlt időben: *Örültem: „János megjött"*; *Büszke voltam: „János megjött"*. Utalószónak ilyen idézetek mellett nincs értelme.

Határozottabban beszélést jelent az /55/ példánkban bemutatott *szekál* ige (és a vele rokon értelmű *bosszant*, *húz*, *ingerel*, *ugrat*, továbbá *ijeszt*, *rémít*, sőt az ellentétes irányú befolyásolást jelentő, de ugyanebbe a tágabb jelentéskörbe tartozó *vigasztal*, *vidít* stb.), ezért természetes, hogy ha már mellékmondatuk is függő igazságértékű, akkor idézetszerkezetben az idézetük is az. *Azzal szekálta a lányt: „János megjött".* Az idézőmondatban el is maradhat az utalószó, az idézet igazságértéke nem változik: *Szekálta a lányt: „János megjött".* Ha a megfelelő mellékmondatos szerkezet főmondatából hagyjuk el az utalószót, a *hogy* kötőszó kettős értelművé válik, ti. (alannyal kiegészítve a főmondatot, hogy erre nézve ne legyen kétértelműség) *Péter szekálta a lányt, hogy János megjött* — ez a mondat jelentheti azt is, amit az előbbiek ('bosszantotta a lányt, mondogatva neki, hogy'), de jelenthet időhatározói, némileg oksági viszonyt is (*hogy* = most, amikor; abból az alkalomból, hogy), és ez utóbbi értelemben a mellékmondat tényt jelent.

A többi ilyen kettős értékű ige (*felébreszt*, *felver*; *búcsúzik*, *fogad*, *üdvözöl*) egyértékűvé válik, ha mellékmondata helyébe idézetet teszünk akár utalószóval, akár anélkül. A cselekvést jelentő (és mindig *azzal* utalószóval bevezetett) mellékmondat ugyanis nem alakítható át idézetté. Az igekötős *elválik* (mely az előbbieknél jóval ritkábban fejezhet ki mondást) csak utalószóval, fordított szórendben vezethet be idézetet: *Azzal vált el: „János megjött".*

Mindez még inkább érvényes a *dicsekszik*, *henceg* igére, de az *igazol*-ra is: ha idézet áll mellettük, az mindig egyértelműen függő igazságértékű, bármilyen változatú legyen is a megfelelő mellékmondat igazságértéke. És valamennyi itt felsorolt igére jellemző az, hogy idézetre utaló szavuk *azzal* helyett *ezzel* és *így* is lehet.

A *hír* tartalmi kifejtései közül a /101/ típusú mondat alakítható át idézetté, vagyis a hír formai megjelenítésévé: *Jött a hír: „János megjött".* Ez így is, mellékmondatként is semleges igazságértékű.

6.2.4. /120/ és /121/ példánk jelzi az átmenetet az idézet és a kötőszó nélküli alárendelés közt. A *kihirdet* ige jobban utal a közlendőnek formájára, azért ami utána következik, inkább idézetszerű, mint a *gondol* ige tartalmát kifejtő tétel. Hogy mégis az előbbi példában érezzük valóságos mondatnak a *János megjött* tételt, az a főmondat 2. személyű felszólító alakjából is következik, de abból is, hogy nincs utalószava. (Vö.: *Hírrel hirdessétek: másképpen lesz holnap.* Ady: Fölszállott a páva.) Idézőjellel mindenesetre határozottabban utalnánk szóbeli formájára, de az igekötős (határozottságra utaló) idézőmondat ekkor is sokkal inkább jelzi, hogy a beszélő azonosítja magát a tétel igazságával, mint ha igekötő nélkül, így állna: *Hirdesd: „János megjött"!*

A /121/ példában már nem minősíthetjük tételünket pozitív igazságúnak. A *gondolom* 1. személyű alakja persze nagy valószínűséget ad a tárgyi mellékmondat igaz voltának (többi személyű alakjaiban erről szó sincs), mégis kifejez az ige némi fenntartást, kételyt; nem annak a teljesen határozott állásfoglalásnak a nyelvi eszköze, mint a *hiszem*. Az *úgy* utalószó még egy árnyalattal fokozza az óvatosságot. Talán az idézetre emlékeztető kettőspont is hozzájárul a tétel igazságértékének a semlegeshez való közelítéséhez. Vesszővel tárgyi mellékmondatot kapunk: *Úgy gondolom, János megjött.* Ez már — /13/ példánkkal együtt — a következő fejezetbe tartozik.

6.3. A kötőszó nélküli alárendelés

6.3.1. Két tételnek kötőszó nélkül egy mondatban való egyesítése általában a mellérendelésnek, rendszerint a kapcsolatos viszonynak eszköze. Van azonban sok olyan mondattípus, amelyben világosan alárendelő viszony van a két tagmondat közt, jóllehet az alárendelést semmilyen kötőszó nem jelöli. Vannak mégis az egyik tagmondatban olyan utaló elemek, melyek főmondattá teszik: beszéd tartalmára vagy formájára vonatkozó igék és más állítmányi szerkezetek, továbbá mutató névmások. Ezek az összetett mondatok nagyobbrészt átmeneti típusok az idézés és a *hogy* kötőszós alárendelés közt, mint már az idézéssel kapcsolatban kitértünk rá néhány példa elemzésekor. Próbáljuk meg többféle típusukat is — az idézetszerkezetekhez hasonlóan — a megfelelő idézetformákkal és a *hogy* kötőszós alárendeléssel is egybevetni.

6.3.2. /122/ példánkat hiába írjuk idézőjel nélkül, gondolatjel helyett vesszővel, akkor is vagy idézetnek, vagy mellérendelésnek értjük: *János megjött, válaszolt Magda.* Ellenkező sorrendben ugyanez a kétértékűség marad. Az egyértelműen mondást jelentő, nyelvi formára utaló ige idézetet vonz tárgyként vagy módhatározóként, vagy pedig a két tagmondat meglehetősen független egymástól: kapcsolatos mellérendelést alkot. /124/ példánk, ahol az idézőmondat megszakítja az idézetet, már másképp is érthető, ha a gondolatjelek helyett vesszőket teszünk: *János, mesélte Sári, megjött.* Ez is felfogható a *János megjött* tétel idézéseként (régebbi típusú, de idegen nyelvekben ma is használatos helyesírással), de érthető úgy is, hogy a *János megjött* nem idézet, hanem közvetlen kijelentés, reális igazságértékkel, de akkor nem is alárendelt tagmondat, hanem inkább a közbevetett *mesélte Sári* tekinthető mellérendelt tételnek, esetleg módhatározói vagy mondathatározói (módosító szerepű) mellékmondatnak: 'mint Sári mesélte'. A metanyelvi utalást tartalmazó tétel közbevetése akkor enged meg ilyen értelmezést, ha valamely beszédnek nem formájára, hanem tartalmára utal. Ilyen típusú tagmondat mellett tehát nincs kötőszó nélküli alárendelés. Még kevésbé van

/123/ példánk típusa mellett, mert az nem, vagy csak mellékmondatként utal beszédre vagy szavakba foglalt tartalomra.

Sajátosan kettős: mellé- és alárendelő viszony van a *gondol*, *elgondol*, *képzel* ige felszólító 2. személyű alakja és a hozzá kötőszó nélkül kapcsolódó tagmondat közt, ezért valóságos igazságértéket vezet be az ilyen felszólító alak: *Gondold el* (v. *Gondold csak*), *János megjött! Képzeld, János megjött!* (Ez ui. egyértékű a fordított, egyértelműen mellérendelő sorrenddel: *János megjött, gondold el* v. *képzeld!*) (L. még: MMNyR. II, 342.) Ha vessző helyett kettőspontot teszünk, az megenged egy másik, ti. idézetszerű értelmezést is, de nem zárja ki teljesen a valóságos, pozitív igazságértéket sem. A *hogy* kötőszó beiktatása esetén csak az *elgondol* mellett marad változatlan a második tagmondat igazságértéke, a *gondol*, *elképzel* után függővé, közömbössé válik (*Gondold, hogy János megjött*), a *képzel* után irreálissá, negatívvá.

3. személyben az ilyen igék inkább megelevenítő függő beszédet vezetnek be, nem valóságos, csak függő igazságú tételt. A *képzel*, *elképzel* valamivel kevésbé tünteti fel reálisnak a tételt. Pl. *Ica gondolta* (v. *elgondolta*): *János megjött. Ica képzelte* (v. *elképzelte*): *János megjött.*

Egyértelműen alárendelő viszony marad a tagmondatok közt sok olyan *hogy* kötőszós mondatban, melyek nem alakíthatók idézetszerkezetté. /4/ és /6/ példánkból ilyeneket kapunk: *Igaz, János megjött*; *Látjuk, János megjött.* Mindkét kezdő állítmány gondolati tartalomra utal (nem szavakra), és ez a vonzásuk olyan erős, hogy az utánuk következő tételt kötőszó nélkül is alárendelt tagmondatnak fogjuk fel. Ám ez a vonzás csak szintaktikai jellegű, nem csökkenti, hanem erősíti a következő tétel igazságértékét. Az *igaz* éppen erre, a *lát* érzékelhető vagy másképp tudomásul vehető tényre utal. Fordított sorrendben az alárendelés jóformán el is tünik. (Vö. MMNyR. II, 347, 356–7.) *János megjött, igaz. János megjött, látjuk.* /20/ példánkból a kötőszó elhagyásával: *János megjött, azt még kevesen tudják.* Ezek más-más hangsúlyozásmódjuk szerint jelenthetnek alárendelő viszonyt is, de mellérendelt tagmondatokat is, melyek közül a második visszautal ugyan az elsőnek tartalmára, de utólag már nem teszi függővé. (L. még Hadrovics 1969. 207.) Ez némi megszorítással az /52/ típusú modális állítmányú mondatokra is érvényes, melyek nagy valószínűséget fejeznek ki. Vesszővel vagy kettősponttal írva egyaránt igaz tételt vezetnek be: *Úgy tetszik, János megjött*; *Úgy tetszik: János megjött.* Vagy előbbi példánk is: *Igaz: János megjött.* Fordított sorrendben csak vesszővel írhatjuk. — Az *úgy tetszik* — akárcsak az *úgy látszik* — kezdésű mondat a tétel igaz voltának éppen akkor történő felismerését fejezheti ki, az *igaz* pedig elismerését, de magában rejt némi megszorítást, utána ellentétes értelmű vagy jelentőségű tételt várunk. Ha utólag tesszük hozzá ezeket a módosító értékű tagmondatokat, az *úgy látszik*, *úgy tetszik* némi fenntartást fejez ki, hasonlóan a *valószínüleg* határozószóhoz. Megsza-

kított szórenddel még inkább ez a helyzet, azért /126/ példánkban a tételt már bizonytalan igazságértékűnek (bár igen valószínűnek) érezzük. Az *igaz* beszúrása nem jelent ilyen részleges visszavonást, attól a tétel valóságos igazságértékű marad, de érvényességével egyidejűleg célzás rejlik benne egy utána következő, vele többé-kevésbé ellentétben álló, de szintén érvényes tételre.

A /127/ példánkbeli (*Úgy van, János megjött*) bevezető tagmondat utómondata ilyen jelentésben csak kötőszó nélkül használatos.[42] Az előmondat az eddigieknél jóval kevésbé főmondati jellegű, inkább önálló tagmondat. Voltaképpen nem is a rá következő tételre vonatkozik, hanem egy előzőleg elhangzott állításra. Tipikusan a párbeszédre jellemző formula. Aki használja, utána tulajdonképpen ismétli (vagy tömören összefoglalja) beszédpartnerének előző állítását, elismerve annak igaz voltát. A vele egy mondatba tartozó tétel igazságértékére tehát teljesen azonos módon vonatkozik, mint az *igaz* állítmány, de beszédbeli funkciója más. Sorrendje közömbös, tehát ugyanúgy erősíti a tétel igazságát (és a partner előbbi állítását) így is: *János, úgy van, megjött*; *János megjött, úgy van.*

A szubjektívebb *igazad van* ugyanilyen pozitív értékű a tétel igazságára nézve, beszédbeli funkciója pedig az *igaz* és az *úgy van* közt ingadozik, esetleg a két mozzanatot egyesíti: ráhagyja, elismeri a másik fél állítását, de valami ellentétes állítás bevezetésére is célozhat.[43] — A /60/ példában jobban előtérbe kerül ez a célzás, a megszorítást az *annyiban* utalószó külön ki is fejezi. A kötőszó elhagyása esetén azonban kell a kettőspont: *Annyiban igazad van: János megjött.* Hasonlóképp: *Abban igazad van: János megjött.* Fordított sorrendben ezek is vesszővel írandók. Utalószó nélkül itt is kevésbé erős a vonzás. *Igazad van, János megjött.* Ez már majdnem annyira mellérendelő tételkapcsolás, mint ellenkező sorrendben.

Tényt kifejtő mellékmondatból is elmaradhat a *hogy*. /92/ példánkból alakíthatunk ilyet: *Figyelemre méltó az a körülmény: János megjött.* Igazságértéke ugyanúgy pozitív. De *ez* utalószóval szokottabb.

Ha azonban a *hogy* kötőszós mellékmondat nem valóságos igazságértékű, hanem főmondata többé-kevésbé negatív modalitású — mint /5/ és /7/ példánkban, ahol főmondata tagadja vagy bizonytalanná teszi —, akkor a kötőszó nem hagyható el. Kötőszó nélkül alárendelt tagmondat, ha nem reális igazságértékű, többnyire csak idézetként áll meg, vagy pedig akkor,

---

42 Kötőszóval egészen más jelentésű, más szerkezetű mondatot kapnánk: *Úgy van, hogy János megjött* 'Úgy áll a dolog, hogy...' (Odaértett alanyú főmondat, módhatározó mellékmondat.)

43 „Az a perlokúciós közlési aktus, amelyben egy nyelvi esemény a közlő számára szándékoltan többértelmű, a **célzás**." (Szende T. 1982. 210.)

ha modalitása pozitív jellegű, vagyis közelebb van az állításhoz, mint a tagadáshoz. Ilyen kötőszó nélküli tárgyi mellékmondat van /13/ példánkban. De ingadozik nyelvérzékünk, hogy helyesnek tartsa-e ezt: *Valószínű, János megjött.* Tagadó /18/ példánkban mindenképpen kell a *hogy*. — Kérdő formájú mellékmondat — mint /17/ — kötőszó nélkül is követheti a főmondatot, akár /26/ példánk, ugyanígy meg is előzheti; igazságértéke a kötőszó elhagyásával nem változik: bizonytalan marad.

Idézetszerű alárendelt tételt kapunk, de mégsem idézetet a /21/ példa mellékmondatából, ha elhagyjuk kötőszavát: *Olyan hírek keringtek: János megjött.* Ez csak így írható le helyesen, kettősponttal és idézőjel nélkül. Ez az írásmód jelzi átmeneti jellegét. A főmondatbeli utalószó előre mutat s eleve alárendeltté teszi az utána következő tételt, de egyúttal tartalmára utal, nem formájára, hiszen a forma szerint következő (egyenes) idézetet az *ilyen* névmás vezetné be. A *hogy* kötőszó elhagyása viszont többé-kevésbé mégis idézetszerűvé teszi a tételt: a beszélő mintegy idézi a hír tartalmát (nem csak szól róla, mint a *hogy* kötőszós mellékmondatban). Ezáltal mintegy lebegve tartja a hír igazságértékét. A *János megjött* tétel *hogy* kötőszóval is semleges igazságértékű, a kötőszó elhagyásával azonban a beszélő célzást tesz a tétel kétféle értelmezése felé: egyfelől idézetnek tekinti, olyan mondatnak, amit más(ok)tól hallott, másfelől — mintegy fenntartással — hajlandó maga is elhinni, saját állításának tekinti. Ha az utalószót is elhagynánk, az utóbbi értelmezés háttérbe szorulna, a szerkezet jobban közeledne az idézéshez: *Hírek keringtek: János megjött.* — Főnévi mutató névmásnak mint értelmezőnek kifejtésében, a /90/ példához hasonló főmondat után a kötőszó elhagyása sokkal határozottabban elfogadott ténnyé teszi a mellékmondatbeli tételt, még kérdő főmondat esetén is: *Hallottad a hírt, azt: János megjött?* De az *olyan* melléknévi névmás nem utal ilyen határozottan az utána következő tétel szó szerinti hangzására, inkább csak a hozzá hasonlókra, vele tartalmilag egyezőkre, azért kevésbé idézetszerű (nem is igen alakítható idézetté) a /100/ példa kötőszó nélküli változata: *Jó hírt hozz, olyat: János megjött!* Persze ez is függő igazságértékű.

Utalószó nélküli /25/, valamint utalószavas /55/ és /70/ példánk — mint **6.2.3.** fejezetünkben más megvilágításban már szó esett róla — kötőszó nélkül majdnem olyan értékű, mint kötőszóval: a panasz tartalmát, a bosszantásul emlegetett (való vagy kitalált) dolgot, ill. vigasztalásul mondott tényt jelöli meg az alárendelt tétel formájában. A *mond* ige már a kötőszó puszta elhagyásával is idézetet vezetne be, annyira benne van jelentéstartalmában a valamely beszéd formájára való utalás. (Ilyen szerepe miatt volt általános idézetbevezető ige a régi magyar — főleg latinból fordított egyházi — irodalomban, lásd Dömötör 1988. 290–2. — Az *elpanaszol* és más efféle igék már inkább tartalomra utalnak, ezek mellett külön idézőjelre

— és beszédben sajátos mondatfonetikai eszközökre — van szükség ahhoz, hogy az utánuk következő tételt idézetnek értsük.)

6.3.3. A több jelentésű főmondatbeli kifejezések közül a **6.2.3.** fejezetünkben már érintett /82/ példa típusa válik egyértelművé a kötőszó elhagyása által. *Arra ébredtem: János megjött.* Ez így, mint a kettőspont is jelzi, csak egyféleképp érthető: János megjöttének tényét felébredésem következtében, eredményeképpen veszem észre. A tudomásulvételt jelentő főmondat után pedig törvényszerűen tényt jelentő tétel következik. Ez tehát érvényes a /84/ típusú mondatok kötőszó nélküli változatára is: *Tudok arról: János megjött.* Ebben a vonzatszerű szerkezetben az utalószó nem hagyható el, de az utóbbi példában más alakú is lehet: *Tudok róla: János megjött.* Ellenkező sorrendben csak a *róla* határozó helyes. Persze az ilyen visszautalás, mint már láttuk, a megelőző tételt nem teszi alárendeltté. /85/ példánk csak a kötőszó elhagyása tekintetében viselkedik ehhez hasonlóan. *Gondoltam arra: János megjött.* Ez a forma éppúgy a 'János megjött' gondolattartalomnak megjelenítése, mint a *hogy* kötőszóval bevezetett változat, tehát bizonytalan igazságértékű. De sorrendi cserével már tényként hivatkozom a *János megjött* tételre: *János megjött, gondoltam arra.* A tiszta visszautalás azonban ilyenkor inkább a személynévmási *rá* határozószóval történik: *János megjött, gondoltam rá.* (Ilyenkor mégsem tekinthetjük kötelezőnek a *rá* használatát, mert az nem egyértelműen utal az előző tétel tartalmára, hanem utalhat Jánosra mint személyre is.) Viszont főmondati bevezetéssel a *rá* inkább ismert tényre utal, ezért ebben a formában: *Gondoltam rá: János megjött* (akár vesszővel is: *Gondoltam rá, János megjött*) a *János megjött* igaznak tekintett tétel, tény. Szintaktikailag is valamivel kevésbé alárendelt, mint az *arra* névmás utáni, bizonytalan igazságértékű tétel.

Utalószó nélkül a *gondoltam* (akárcsak *gondoltad*, *gondolta* stb.) után nem várunk tényt közlő tételt, csak gondoltat, mégpedig erős kétkedést kifejező, majdnem negatív igazságú tételt: *Gondoltam, János megjött.* (Pedig nem jött meg.) Közvetlenebbül, idézésszerűen utal erre a kettőspont: *Gondoltam: János megjött.* Fordított sorrendben a gondolatjel idézésszerű viszonyt és függő, majdnem negatív igazságértéket jelez: *János megjött — gondoltam.* Ha vesszőt teszünk a két tagmondat közé, az inkább a tétel tényszerű voltát jelzi: *János megjött, gondoltam.* (Akárcsak az imént bemutatott *rá*, ill. *arra* utalószós változat.) — A *remél* ige — mint a *hogy* kötőszóval kapcsolatban (**6.1.10.**) már láttuk — nem utal tényre, csak óhajtott gondolatra; kötőszó nélkül is függő igazságértékűvé teszi a már elhangzott tételt: *János megjött, remélem.* Még inkább akkor, ha főmondatként megelőzi a tárgyi mellékmondatot: /13/ *Remélem, János megjött.* Óhajt és kérdést fejez ki, akárcsak kötőszóval, semmiképpen sem tényt; de múlt idejű tételre

csak a kijelentő mód jelen idő 1. személyében utalhat, és ebben a használatban a performatív igékkel rokon. A *remélem*, ha főmondatként beékelődik a tétel részei közé, a módosító szókhoz hasonló szerepű (vö. MMNyR. II, 376): *János, remélem, megjött.*

6.3.4. Érdemes ebben az összefüggésben külön foglalkozni a tétel kérdő változatával. Azt előrebocsáthatjuk, hogy az ilyen tétel igazságértéke egyformán semleges (bizonytalan, ill. függő), akár kérdő mondat, akár bármilyen jellegű függő tétel formájában élünk vele. De a függés jellege már különbözik aszerint, mitől és hogyan tesszük függővé. Kivétel a performatív jelentésű aktuális jelenben használt 1. személyű *kérdem*, *kérdezzük* igealak és szinonimái (*az a kérdésem*, *felvetjük a kérdést*, *szeretném megkérdezni* stb.), mert az így bevezetett kérdő alakú tétel majdnem annyira egyértékű a közvetlen, egyszerű kérdéssel (ti. válaszadásra készteti a hallgatót), mint a *mondom* típusú főmondattal bevezetett függő kijelentés a közvetlen kijelentéssel (mely elvárja a hallgatótól a tudomásulvételt). A *kérdez* és a vele rokon jelentésű állítmányok többi alakja függővé teszi a kérdést, mégpedig vagy azért, hogy a tartalmát jelölje meg, vagy azért, hogy hangzását jelenítse meg. Ugyanez a funkciója a *kérdés* főnévnek. A kötőszós függő kérdés a tétel tartalmának bizonytalan igazságértékét jelöli:

/a/ *Péter kérdezte, hogy János megjött-e.* (Vö. *Péter mondta, hogy János megjött.*)

A kötőszó nélküli változat csak kérdő tétel alárendelésekor használható:

/b/ *Péter kérdezte, János megjött-e.*

(A megfelelő kijelentésnek *mond* típusú ige utáni függését mindenképp kötőszó jelöli.) De ez a kötőszó nélküli változat már egy árnyalattal közelebb áll az idézéshez. A teljes, tiszta idézetszerkezethez még két közbülső változaton át jutunk el, ezek árnyalatbeli eltérését írásmódjukkal jelezhetjük:

/c/ *Péter kérdezte: János megjött-e.*

/d/ *Péter kérdezte: János megjött-e?*

/e/ *Péter kérdezte: „János megjött-e?"* (Vö. *Péter mondta: „János megjött."*)

A /c/ forma még függő kérdésnek tekinthető, a /d/ formába belejátszik a közvetlen kérdés mozzanata, az /e/ alakban tiszta az idézet.

Ennek megfelelően a kérdés 2-3. személyű alakjai is bevezethetnek függő kérdést, idézetet, a kettő közti átmeneti típust, de olyan függő tételt is, mely az itteni /d / típushoz hasonlóan célzásszerűen magában rejti az egyenes kérdés szándékát. Még inkább megvan ez a közvetetten kifejezett kérdő szándék a személyrag nélküli alakban: *Kérdés, János megjött-e*; *Kérdés: János*

megjött-e; *Kérdés: János megjött-e?* (Idézésben ez a formula nem használatos.)

Ha azonban a *kérdés* a mondat témája — mint /103/ példánkban, — és még inkább, ha az állítmány (propozitum) tagadja a kérdés felvetődését, akkor természetesen tiszta függő viszonnyal van dolgunk, nem a közvetlen kérdezés szándékának leplezéséről. Tehát kötőszó nélkül is: *Az a kérdés, János megjött-e, fel sem merült.* Vagy így: *Az a kérdés: János megjött-e, fel sem merült.* Szó szerinti idézésben is: *Az a kérdés: „János megjött-e?", fel sem merült.* — Ilyen függő viszonyban van a kérdéssé alakított tétel az olyan negatív főmondattal, mint /26/ példánké. Ezt is közelíthetjük az idézéshez: *Nem kérdi: János megjött-e*; *Nem kérdi: János megjött-e?* Sőt szó szerinti idézéssé alakíthatjuk: *Nem kérdi: „János megjött-e?".* (Ez is fényesen bizonyítja Török Gábor idézetmeghatározásának helyességét, hiszen világos, hogy itt nem ismételjük másnak a szavait, hanem elképzeljük, mit kérdezett volna a főmondat ki nem tett alanyául értett személy, de valójában nem kérdezte. Vö. Török 1972. 423–7; 1976. 229–37.)

Vannak olyan igék, melyek nem metanyelvi utalásúak, nem vezethetnek be elhangzott vagy elgondolt szavakat, de bizonytalan igazságértékű, kérdő alakú tételeket igen. Ilyenek után elmaradhat a kötőszó, tehát /17/ példánk alakítható így: *Azt figyelte, János megjött-e.* Vagy így: *Azt figyelte: János megjött-e.* Akár így is: *Azt figyelte: János megjött-e?* Idézetet azonban nem vezetnek be. Az írásjelezés átmenetei mégis annyiban közelítenek az idézés felé, hogy a kettőspont és még inkább a kérdőjel a főmondat alanyának gondolatában felmerülő kételyre irányítja a figyelmet (nem a beszélő problémájára).

Ha pedig a főmondat nem jelent még tudattevékenységet sem, hanem tárgyilagosan, személytelenül közli a következő tétel bizonytalan voltát, akkor sem a kötőszó nem hagyható el, sem az idézés nem használható semmilyen formában. /7/ példánk ilyen típusú.

7. Célhatározó mellékmondatok

Ezekben a *hogy* kötőszó után sohasem állhat kijelentő alakú tétel, tehát nyugodtan kirekeszthetjük őket mostani vizsgálatunkból. Nincs közvetlen közlésaktusértékük sem. A felszólító mód nem a beszélő szándékát, óhaját fejezi ki bennük, hanem a főmondat alanyának célját, törekvését.

8. Feltételes és választó tételkapcsolatok

8.1. Hagyományos mondattanunk ezt a két fajta tételkapcsolatot az összetett mondatfajtáknak egészen más helyén tárgyalja: a feltételes mondatokat az alárendelők, a választókat a mellérendelők közt. A logikai szintaxis azonban felderítette tartalmi összefüggésüket, az implikáció és a diszjunkció egymásból való levezethetőségét. E tételkapcsolási formáknak ugyanis — ellentétben a *hogy* kötőszós alárendeléssel, — közös vonásuk az, hogy viszonyítási formájukból kifolyólag egyik tagmondatuknak sincs teljes, valóságos, közvetlen igazságértéke, és jórészt függetlenek a tagmondatok állítmányának és egyéb tartalmas szavainak jelentésétől.

8.2. A feltételes mellékmondat igazságértéke — mint /9/ példánk is mutatja — bizonytalan, azaz semleges. A *ha* kötőszó eleve elveszi az utána következő tétel közvetlen igazságát, de ugyanez a szerepe az alany és az állítmány közti helyzetben is. *Ha János megjött*, vagy *János ha megjött* kezdés után többnyire akármi következhet, a mellékmondatban levő tétel nem azonos a *János megjött* kijelentéssel. — De a főmondatbeli kijelentés sem feltétlen, tehát nem teljes értékű, nem 0 modalitású. A feltételes mondatszerkesztéssel a beszélő a mellékmondatbeli tételt csak lehetséges modalitásúnak mondja, a főmondatbeliét pedig a feltétel valóságától függőnek. A teljes feltételes mondat éppen a feltétel viszonyának fennállását mondja ki.[44] Ahol a feltételes mellékmondat követi a főmondatot (*Ebédelünk, ha János megjött*), ott utólag veszi el a már elhangzott főmondatnak feltétlen igazságát. Ezt a pillanatnyi félreértési lehetőséget is kizárja az *akkor* határozószó kitétele a főmondatban: *Akkor ebédelünk, ha János megjött.* Ez és a ható igés /47/ példa időhatározói értelmű is lehet, ha jövőre értjük. Erről külön: **9.1.** — Múlt idejű főmondattal a múlt idejű *ha* kötőszós mellékmondat időhatározói értelmű ('mindannyiszor, amikor'): *Ha János megjött, ebédeltünk.* Az ilyen mellékmondat sem egyértékű az önálló kijelentéssel, de közelebb van hozzá, közvetlenebb igazságértékű a tiszta feltételes mellékmondatnál.

A feltételes mellékmondat semleges értéke a bizonyosság és az erős kétkedés határán belül széles skálán mozoghat, és ez összefügghet a *ha* kö-

---

44 A feltételes mondatnak ezt a jellegét Bolzano tisztázta (Wissenschaftslehre Bd. I. § 34. Idézi Ladányi 1962. 201).

tőszó hangsúlyának fokával, mint Hevesi Sándor felhívta rá a figyelmet (1965. 147): „hangsúlya aszerint igazodik, hogy föltevést, lehetőséget, valószínűséget vagy bizonyosságot akarunk-e vele kifejezni... Mennél erősebben kétkedünk a föltevés valószínűségében, annál nyomatékosabbá lesz a »ha«". Kételkedést fejez ki tehát az ilyen hangsúlyozás: „*Ha* János megjött, ebédelünk". Szokatlan második hangsúllyal azt is kifejezhetjük, hogy János megjötte a lehető legkétségesebb: „*Ha* János meg*jött*, ebédelünk." Persze ez a fajta hangsúlyozás a kétkedéssel együtt érzelmi telítettséget is kifejez.

Tisztán függő és ezen belül lehetséges modalitású a feltételes előmondat akkor is — feltéve, hogy igeidejét valóságos múltnak értjük —, ha a rá következő főmondat felszólító: /48/ *Ha János megjött, indulj anyádhoz.* De ha a múlt igealak csupán előidejűséget fejez ki és a jövőre értjük ('mihelyt János megjött'), akkor a mellékmondat időhatározói, és a puszta tétel nem is egyszerűen függő, hanem ebben az alakban voltaképpen negatív igazságértékű. Erről is bővebben később, a **9.1.** szakaszban. Lehetséges ennek a mondatnak egy harmadik értelme is, amit Hadrovics (1969. 325) megvalósult feltételnek nevez: 'János valóban megjött, és mivel megjött, indulj anyádhoz'. Erre a megvalósult feltételre azonban a tételt bevezető *ha már* a tipikus; *már* nélkül a puszta *ha* kötőszós előmondatot ritkán értjük így. Ez a megvalósult feltétel egyúttal ok is, ezért ilyen értelmezéssel a *ha* (ill. tipikusan és félreérthetetlenül *ha már*) szócskával bevezetett tétel — a /48/ példánál jelzettől eltérően — pozitív igazságértékű. (Hasonló szerepe van a *ha egyszer* szókapcsolatnak; bővebben: **8.3.**)

Utómondatként (felszólító főmondat után) ugyanilyen jelentései lehetnek a *ha* kezdetű múlt idejű tételnek, de talán gyakrabban értjük a jövőre, tehát a negatív felé közelítő igazságértékkel, átképzelésesen a jövőre vonatkoztatva (vö. Gyomlay 1907. 208); főmondata feltételes felszólítás: *Indulj anyádhoz, ha János megjött!*

Feltételes mód használata esetén maga az igemód jelzi a tételnek nem valóságos érvényű voltát, ezen a feltételes mellékmondat voltaképp nem változtat, csak pontosabbá teszi a lehetőséget kifejező modalitás körülményeit.

8.3. Van azonban a feltételes mellékmondatnak néhány olyan használata, amelyben jobban megközelíti, sőt eléri a valóságos kijelentés értékét. Ilyen a /81/ példánk, amelyben a feltételes mellékmondat a főmondatnak eredethatározója. Az eredethatározó pedig — az okhatározóhoz hasonlóan — valóságot szokott megjelölni. Ez a sajátsága rávetít a pozitív igazságértékből valamit a feltételes mellékmondatra is, ezért az ilyen mondat: /81/ *Ha János megjött, abból csak jó származik* — közel áll ehhez: *János valószínűleg megjött, és ebből csak jó származik.* De a *valószínűleg* megszorítást beleértjük; ha nem csupán valószínű, hanem biztosan tudott valóság

volna János megjötte, akkor *hogy*-gyal mondanánk: *Hogy János megjött, abból csak jó származik.* És ebben a nagy valószínűségben az ige múlt ideje is közrejátszik. Jelen időben az eredethatározó feltételes mellékmondat sem fejez ki valószínűséget: *Ha János megjön, abból csak jó származik.*

Egy másik típusban a főmondat közeledik a valószínűségen át a valóságos kijelentéshez, ti. az olyan főmondatban, amelynek mellékmondata az igazságra vonatkozó megítélést tartalmaz: /119/ *Ha nem tévedek, János megjött* — 'Valószínű (v. valószínűnek tartom), hogy János megjött'. A feltételes mellékmondat 3. személyű is lehet (2. személyű kevésbé): *Ha Pista nem téved, János megjött.* Más szinonim ige is ilyen értékű (*ha jól tudom, ha nem csalódom, ha nem túloz* stb.), 3. személyben ilyen formák is: *ha P. nem hazudik, nem lódít* stb. A 2. személyben inkább a pozitív forma járja: *Ha igazat mondasz, János megjött.* Puszta névszói állítmánnyal: *Ha igaz, ...*

A *János megjött* múlt idejű főmondat egyébként sem jellemző a tiszta feltételes viszonyra, az implikációra. A múlt idejű állítmány általában megtörtént tényt jelent s még feltételes mellékmondat után is nagy valószínűségű állítást. Pl. *Ha csöngettek, János megjött.* A múlt idejű főmondatnak hasonló a szerepe a múlt idejű mellékmondat melletti általános jelen idejű főmondatéhoz (*abból csak jó származik*). A tiszta feltétel, mely a két tételnek egymástól való függését mondja ki, inkább jelen idejű (s akár jövő értelmű): *Ha csöngetnek* (v. *Ha szép idő lesz* stb.), *János megjön.*

Vannak azután olyan határozószók, melyek a *ha* kötőszó után — bizonyos körülmények között — valóságos kijelentés értékét adják a mellékmondatnak. (L. ÉrtSz. III: **ha II.** *I.A.* **2.**, *C.***1.** Hasonlóan a németben is: *wenn schon* stb. L. Helbig 1993.) Ilyen az *éppen(séggel), már.* Példatételünkkel: *Ha már János megjött, vele fogunk ebédelni.* A feltételes mellékmondat jelentése ilyen használatban eltolódik az okhatározói felé: 'mivel János megjött', mégpedig nem csak múlt időben, hanem megfelelő szövegkörnyezet esetén jelen és jövő értelemben is: *ha már így van,...*; *Ha már János megjön,...*; *ha már dolgozni fogunk,...* A következményt vagy következtetést tartalmazó főmondat ilyenkor jövő értelmű vagy felszólító módú. Az *éppen, éppenséggel* okot jelentő használata jóval korlátozottabb: inkább csak 2. személyre irányuló tételben fejez ki (éppen akkor tudomásul vett) tényt mint megállapítást megokolásként: *ha éppen tudni akarod*; *ha éppenséggel ez a szándékod.* 3. személyű mellékmondatban csak akkor ilyen értelmű, ha ez a mellékmondat különösen tényt fejez ki, pl. *ha éppen így van (a dolog), hát* (v. *akkor, ám* stb.)... — Tipikusan faktív értelmű határozószó az *egyszer*, pl.: *Ha egyszer János megjött, ne várjunk tovább.* Formálisan is ezzel jellemzi az előfeltevés igazságértékét Bánréti: 1983a. 96; 1983b. 56–7; 1984. 6.

A *ha* után következő határozatlan névmás pedig a főmondatot teszi valóságos igazságértékűvé. Pl. *Ha valaki (megjött), hát János megjött.*

Különben a semleges igazságértékű főmondat modalitása a negatív igazságértékhez közeledhet, ha akár a főmondat, akár a mellékmondat olyan módosítót tartalmaz, amely a valószínűséget csökkenti. /125/ példánkban a mellékmondat *esetleg* szavának jut ez a szerep: *Ha János esetleg megjött, átadom neki az üzenetet.* De ez a szerepe a mellékmondatbeli *ugyan* szócskának is: *Ebédelünk, ha ugyan János megjött.* Vagy hogy a *János megjött* tétel igazságának részleges visszavonásán szemléltessük valószínűségének csökkenését: *János megjött, ha ugyan nem késik a vonat.* (Valamivel nagyobb a valószínűsége *ugyan* nélkül: *János megjött, ha nem késik a vonat.*)

8.4. Itt kínálkozik egy kitekintés a megengedő mellékmondatok felé: /71/ *Folytatjuk a munkát, ha János megjött is.* Az *is* nélkül közönséges feltételes mondat volna, főmondata semleges — a mellékmondat érvényétől függő — igazságértékű. A mellékmondat állítmányához tett *is* egyszeriben megváltoztatja ezt a helyzetet, és a főmondat feltétlen, pozitív igazságértékűvé válik. Hogyan? Erre az *is* kapcsoló, toldó szerepe világíthat rá, melyre **5.1.2.** szakaszunk 21. jegyzete is utal. Figyeljük meg a következő egyszerű mondatokat:

1. Folytatjuk a munkát.
2. A munkát *folytatjuk*.
3. A *munkát* folytatjuk (ti. nem a szórakozást).
4. A munkát is folytatjuk (de amellett szórakozunk is).

A 2. és 3. mondatban a szembeállító hangsúllyal kirekesztünk valamit, ami a hangsúlyozott szó tartalmával ellentétben van. Ezt melléje helyezett tagadással is kifejezhetjük (pl. folytatjuk, nem hagyjuk abba; a munkát, nem a szórakozást). A 4. mondat *is*-sel nyomósított tárgya szintén erősebb hangsúlyú, de az *is* miatt ez nem kirekesztő hangsúly. Nem teszi szükségessé, sőt nem is kívánja a tagadását annak, ami vele ellentétes vagy legalábbis rajta kívül áll. A *folytatjuk* állítmány közlésbeli fontosságát nem csökkenti az *is*-sel kapcsolt mondathangsúly. A 2. mondat súlypontja (propozituma) *folytatjuk*, a 3.-é *a munkát*, mégpedig úgy, hogy a mondat másik tagja a közlésnek mellékesebb elemévé (témájává) válik, a fontos (aktuálisan új) mondanivalót erre a kevésbé fontosra vonatkoztatjuk. A 4. mondatban a *folytatjuk* megtartja fontosságát, ezt csupán keresztezi (nem szünteti meg) a tárgy kiemelése. Nincs benne kirekesztés, hanem inkább kiterjesztés.

Ez a fajta **keresztállás** van meg a *ha* kötőszós mellékmondatból *is*-sel alakított megengedő mellékmondatban is. (L. még Elekfi 1986. 107–12.) Nézzük ezeket a mondatokat:

5. Folytatjuk a munkát, ha János megjött. (Ha nem jött meg, nem folytatjuk. A feltétel kirekesztéssel jár.)
6. Folytatjuk a munkát akkor is, ha János megjött. (Folytatjuk akkor is, ha nem jött meg. Az *is* kiterjesztéssel jár, nem kirekesztéssel.)

Ezt az utóbbi értelmet fejezi ki a mellékmondat állítmányához csatlakozó *is* kötőszó. A feltételes mellékmondatból ezzel megengedő lett, főmondatának érvéye a mellékmondatbeli tétel igazságától független.

Ilyen értékű a *ha... is* szerkezetű, feltételesből alakult megengedő mondat akkor is, ha a mellékmondat kezdi a tételkapcsolatot, mint /72/ példánkban.

A *János megjött* tétel mint *ha... is* kötőszók közé iktatott mellékmondat semleges igazságértékű ugyan, de nagyobb valószínűséggel fejezi ki igaznak tekintését, mint az *is* nélküli, puszta feltételes mellékmondatban. Sőt azt mondhatjuk: igen gyakori az olyan beszédhelyzet, melyben a *ha... is* közé foglalt tétel valóságos állítást jelent, mégpedig nemcsak múlt időben. Klemm két hasonló példája közül (1928–42. 597) az egyik alighanem ilyen: „Ha szintén most nem láthatom is, megadhatja még az Isten azt is" (RMK. 15:88; 'most nem láthatom'). Múlt időben, múlt idejű főmondat mellett általában valóságos kijelentést tartalmazó igazi megengedő mellékmondat: *Ha János megjött is, tovább dolgoztunk.* (Vö. ÉrtSz. III, 8: **ha II**, *II. A. A.***2.**) — A jövő értelmű jelen alak pedig tisztán mutatja a feltétel átmenetét a megengedésbe: *Ha János megjön is, neked el kell menned.* (Vö. MMNyR. II. 385.)

A *noha* kötőszóban is benne rejlik a *ha* elem; ennek megengedő értelme azonban nyelvünknek egy régi, történeti korában alakult ki, amikor a *ha* kötőszónak magában is lehetett megengedő értelme (TESz. II. 1021.). /75/ példánk tiszta megengedő viszonyában már nem érezzük a föltételes viszonyt: *Noha János megjött, mi tovább dolgozunk.* Főmondata a mellékmondat érvényétől függetlenül igaznak szánt kijelentés. (ÉrtSz. V, 222: 'Igaz, hogy...') — Az ilyen megengedő mellékmondat főmondata — mint bármely más megengedő mondaté — teljesen pozitív igazságértékű, tehát /115/ példánkban sem változtat a *János megjött* tétel érvényén az, hogy megengedő mellékmondatot fűzünk hozzá: *János megjött, noha nem vártuk.* (L. még Elekfi 1986. 273–4.)

8.5. A föltételes és még inkább a választó mondatokkal érintkezik az *akár... akár* kötőszós kettős (v. többszörös) megengedő mellékmondat. Legtisztább esetét /73/ példánk mutatja (*Akár megjött János, akár nem, folytatjuk a munkát.*), ahol a mellékmondatok a választható föltételeket írják le, és mivel a valódi föltétel az állapothatározóhoz áll közel, a kettős mellékmondat állapothatározónak is tekinthető. Csakhogy az *akár* kötőszó vol-

taképpen eleve függetleníti a főmondat érvényességét a vélt vagy vélhető feltételtől. A főmondatbeli tétel igaz akkor is, ha az egyik föltétel igaz, és akkor is, ha nem az egyik, hanem a másik föltétel az igaz. Maga az egyik vagy másik föltétel (*akár megjött János*) éppúgy semleges igazságértékű, mint az egyszerű *ha* kötőszó után.

A főmondatbeli tétel azonban csak akkor föltétlenül igaz, ha a választható két föltétel olyan poláris ellentétben van egymással, mely kizár egy harmadik lehetőséget. Tételünket főmondattá téve erre ilyen példát alakíthatunk: *János megjött, akár vártuk, akár nem.* De ha a két feltétel nem zár ki egy lehetséges harmadikat, akkor az *akár... akár* kezdetű mellékmondatok igazsága csak egymást zárja ki, nem teszi a főmondatot teljesen pozitív igazságértékűvé. *János megjött, akár esett az eső, akár tűzött a nap.* Ez nem jelenti okvetlenül azt, hogy János mindig, mindenképp megjött. (A mindennapi és a költői nyelvben túlzással persze jelentheti azt is, de a szavak szigorú, logikai értelmében nem.) Ha jégeső esett, akkor János talán nem jött meg. Ezért itt az *akár... akár* kettős föltételes mellékmondat, nem megengedő. A főmondat érvényének a két egymással egyenrangú mellékmondat érvényétől való függését mondja ki, nem a főmondat abszolút igaz voltát.

A vagylagosságnak harmadik esetet kizáró vagy nem kizáró volta megint közömbösül akkor, ha ez a kettős választási lehetőség egyúttal más mondatrésze, vonzatszerű kiegészítése a főmondatnak. Lehet alanya, mint /8/ példánkban; tárgya, mint /24/-ben, állandó határozója, pl. *Nem törődöm vele, akár megjött János, akár nem.* Nem kizáró vagylagossággal: *Nekem mindegy* (v. *Nem bánom*, ill. *Nem törődöm vele*), *akár megjött János, akár egyedül ebédelek.* (De az már nem közömbös nekem, hogy Péterrel ebédelek-e.) Ezekben ti. a főmondat a mellékmondatok jelentésviszonyától függetlenül is csonka, nem tétel, csak mellékmondatával együtt tétel. Ezt most nem vizsgáljuk tovább. Elég az, hogy a *János megjött* tétel ezekben a mellékmondatokban is semleges igazságértékű. Ha főmondatként áll, nem is kapcsolható hozzá vonzatszerű mellékmondat. Efféle mondatokban csak a mellékmondat lehet teljes, zárt tétel.

8.6. A választó tagmondatok közül páros *vagy* kötőszó esetén egyiknek igazsága kizárja a másikét. *Vagy megjött János, vagy levelet kaptunk tőle.* Itt a *megjött János* tétel akkor igaz, ha a másik tagmondatbeli tétel nem igaz. Az ilyen választó tagmondat tehát éppúgy nem teljes igazságértékű, nem 0 modalitású, mint a feltételes mellékmondat főmondata. Csakhogy ezt a — feltételeshez hasonló — függő viszonyt, függő modalitást a *vagy* kötőszó előre jelzi. A feltételezés pedig itt fordított viszonyú, negatív. A feltételes mellékmondat tételének igazsága maga után vonja a főmondatának igazságát, a választó tagmondat pedig kizárja a másik tagmondat igazságát. Ugyanez érvényes a második helyen álló tagmondatra is, tehát pl. a

János megjött tételre ebben: *Vagy levelet kaptunk, vagy megjött János.* A két tagmondat igazsága kölcsönösen kizárja egymást.

/148/ példánkban (*Vagy megjött János, vagy levelet kapunk tőle.*) nem egészen ez a helyzet. Ott az első tagmondat múlt, a második jelen idejű. A két tagmondat cseréje alig képzelhető el. A *megjött János* tétel igazságértéke itt is függő: lehet igaz, lehet téves, de téves voltából egyenesen következik a második tétel igaz volta. A múlt–jelen időviszonyban jobban kidomborodik a vagylagosságon belül a következtető jelleg.

/149/ példánk (*János megjött, vagy valami más esemény történt.*) az egyszerű *vagy* kötőszóval kifejezett megengedő (nem tisztán kizáró) vagylagosságnak egy tipikus esete. A kötőszó nélkül induló első tagmondat önmagában érvényes, igaz kijelentés. Érvényességét azonban a beszélő utólag kétségbe vonja azzal, hogy *vagy* kötőszós tagmondatot csatol hozzá. Ezért a mondategészben a *János megjött* tétel mégis bizonytalan, függő igazságértékű, bár modalitása valamivel közelebb áll a bizonyossághoz, mint a *vagy* kötőszóval kezdődő — és így a másik *vagy*-ra előre utaló — előmondat. Az egyszerű *vagy* sem zárja ki az első tagmondat igaz voltát olyan határozottan, mint a páros *vagy*. Képzeljünk el egy ilyen beszédhelyzetet: „Ugat a kutya. János megjött, vagy valami más esemény történt." Ez magában rejti a következő gondolatokat: 'Ha más oka van a kutya ugatásának, akkor János talán nem is jött meg. De azért az is lehet, hogy János megjött s a kutya még valami más esemény miatt is ugat.' Az ilyen *vagy* tehát érthető így is: 'ellenkező esetben', de így is: 'azonkívül még talán'. — Ha a második tagmondat nem olyan általánosító értelmű, mint elemzett példánkban, akkor az ilyen *vagy* nem zár ki egy harmadik, esetleg negyedik stb. lehetőséget sem: *János megjött, vagy Péter érkezett meg.* (De lehet, hogy egy harmadik személy jött.)

Az előbbi állítás visszavonását jelentő *vagy*-nak új mondatot kezdő használatát nem tárgyaljuk, mert az már az önálló mondatok kapcsolásához tartozik, nem a tagmondatokéhoz.

8.7. Feltételes és választó-megengedő mellékmondatok is előfordulnak kötőszó nélkül. A feltételes értelmű, de kötőszó nélküli előmondat történetileg és logikailag is levezethető az önálló kérdő mondat és a kérdésre mintegy válaszoló, abból következtetést levonó kijelentő vagy felszólító mondat kapcsolatából. (Vö. Klemm 1928–42. 462.) „János megjött? Ebédelünk." Felszólító változatban: „János megjött? Ebédeljünk!" A második mondat feltételezi a kérdésre adott igenlő választ. Mindazáltal a kérdés kérdés marad, és a kérdésre jellemző bizonytalan igazságértéke akkor is megmarad, ha a tételt előmondatként egybeejtjük a másik mondattal: *János megjött, ebédelünk.* Vagy hogy a tiszta mellérendelésként való értelmezést írásban

elkerüljük, a függő viszonyt inkább kettősponttal jelöljük: *János megjött: ebédelünk* (v. *ebédeljünk*). Ugyanez a helyzet a megengedő értelmű választó mellékmondattá való kiegészítés esetén is. *János megjött vagy nem jött meg, ebédelünk.* Az alárendelő viszony itt egyértelműbb, kettőspontra nincs szükség, a *János megjött* tétel ebben a függésben is bizonytalan igazságértékű, akárcsak önálló kérdésként.

9. Időhatározói mellékmondatok

9.1. Az időhatározói mellékmondatnak azt a típusát vizsgáljuk meg először, mely a feltételes mellékmondattal érintkezik. /47/ *Csak akkor szólhatok, ha János megjött.* Ez — ha nem jelen idejűnek és tiszta feltételesnek értjük — jövőbeli cselekvés lehetőségét jelenti, olyanét, melynek feltétele egy azt megelőző cselekvés. Ez a cselekvés a feltételes kötőszóval bevezetett tételben befejezett jövő értelmű (vö. Gyomlay 1909. 322–3), de maga a tétel — formáját tekintve — múlt idejű. Mint múlt idejű tétel nem valóságos igazságértékű, hiszen nem állítja azt, hogy János megjött. De nem is egészen irreális, nem negatív igazságértékű, hanem a függő igazságértékű tételek nagy csoportján belül azt az altípust képviseli, melyet módosult igazságértékűnek nevezünk. Múlt ideje nem a beszélés idejéhez, hanem a főmondatbeli cselekvés idejéhez képes múlt; jövőbeli előidejűséget fejez ki, átképzeléses időhasználatban. Ha úgy értem a mellékmondatot, hogy 'ha majd János megjött', akkor tudom, hogy János a beszélés pillanatáig nem jött meg.

A *ha* kötőszó — mint Hadrovics (1969. 321–2) kifejti — mindig időhatározói értelmű ott, ahol felcserélhető *mikor*, *amikor* kötőszóval. Ennek feltételeit most nem részletezzük, csak annyit kell megállapítanunk, hogy múlt idejű főmondat mellett az ilyen értelmű múlt idejű mellékmondatbeli tétel valóságos igazságértékű. Példatételünkkel igazolva: *Ha János megjött, elmentünk ebédelni.* Ilyen típusú mondatokban igaz a mellékmondatbeli tétel, példánkban 'János megjött', csak az marad függőben, mikor és hányszor jött meg. Jöhetett egyszer vagy többször, de mindannyiszor, amikor megjött, megvalósult (vele egy időben vagy utána) a főmondatban kifejezett történés. Itt tehát a mellékmondatbeli tétel **igazsága pozitív**, de **körülményei függők**.

Jelen idejű tételre csak akkor érvényes mindez, ha nem aktuális jelen az értelme, hanem ismétlődő cselekvés. A *ha* ilyenkor a *valahányszor* vonatkozó határozószóval azonos értékű. (Pl. *Ha János megjön, el kell mennünk.*)

9.2. A *mikor* kötőszavú, tiszta időhatározói mellékmondat igazságviszonyai majdnem ugyanilyenek. Mégis van egy fontos különbség. /27/ példánkon (*Mikor János megjött, már ebédeltünk.*) igazolhatjuk, hogy a *Mikor János megjött* mellékmondattal bevezetett tételkapcsolatban kevésbé van előtérben a közvetlen függés (amit a *ha* kötőszó akkor is sugal-

maz, ha nem tisztán feltételes értelmű), hanem inkább ismeretesként (afféle **előfeltevés**ként) van jelen annak a **tény**nek a tudata, hogy János megjött. Nem esetleg, néha, egyszer vagy többször, hanem egyszer bizonyosan megjött, és ezzel a szinte tudottként kijelentett ténnyel egy időben történik az, amit a rá következő főmondat állít.

Ez kérdő mondatban is így van: *Mikor János megjött, miért sírtál?* A kérdés őszinteségének előfeltétele az, hogy tényként elfogadja beszélő és hallgató: 'János megjött'.

A *mikor* bevezetésű időhatározói mellékmondat igazságértékére nézve teljesen mellékes, hogy tiszta egyidejűséget vagy érintkező egyidejűséget, esetleg utóidejűséget fejez-e ki. Variálhatjuk /27/ példánkat így: *Mikor János megjött, ebédelni kezdtünk* — és akkor a főmondatbeli cselekvés kezdő értelme a mellékmondat előidejűségével jár; vagy így: *Mikor János megjött, már ebédeltünk* — és akkor a főmondat *már* határozószava jelzi, hogy a mellékmondat utóidejű. Még világosabb az utóidejűség a /40/ példában: *Mikor János megjött, előbb rendbe tettük a szobát.* De mindegyik változatban tényként állítja a mellékmondat a tételt: *János megjött.*

Főmondat utáni helyzetben a *mikor* kötőszós tétel kevésbé előfeltevésszerű, inkább új közlésként hat: *Már ebédeltünk, mikor János megjött. Ebédelni kezdtünk, mikor János megjött. Már megebédeltünk, mikor János megjött.* De hozzá kell tennünk: a közlés új volta elsősorban a beszédbeli előzménytől függ. Élőbeszédben a mellékmondat hangsúlyosabb alanya és állítmánya jelzi tartalmának új voltát, ha azonban a főmondat állítmánya kapja a nagyobb hangsúlyt, a mellékmondat kisebb hangsúlya a ténynek ismert voltára utal (a mellékmondat ilyenkor a teljes mondat témája). Időpontot jelölő főmondat után kevésbé értjük új közlésnek, mert ilyen helyzetben az időpont megjelölése az új a mellékmondatbeli tételben említett ismert tényre vonatkoztatva: *Dél lehetett már, mikor János megjött.* Elsősorban ilyen helyzetű mellékmondatokra áll az, ami Hadrovics (1969. 307–11) fejtegetéseiből kiderül: hogy a tiszta időhatározói mellékmondat főmondattal egyértékű, az alárendelés majdnem csak formális, hiszen a főmondat és a mellékmondat két cselekvésnek (vagy történésnek) azonos időben való találkozását fejezi ki. (Korábban más összefüggésben fejtegette ezt Kollányi 1965. L. még MMNy. 1968. 382–3.) Ezzel a megállapítással függ össze az időhatározói mondatok és kötőszók több más sajátsága is.

Az egyik az, hogy a *mikor* kötőszó lényeges jelentésmódosulás nélkül áttehető a másik tagmondatba, ilyenformán a mellékmondat és a főmondat felcserélhető (ha elhagyjuk a *még*, *már*, *előbb* típusú határozószókat, kezdést, befejezést jelentő igei kifejezéseket, melyek elő- vagy utóidejűségre utalnak): *Mikor János megjött, ebédeltünk* ≈ *János megjött, mikor ebédeltünk.* A *János megjött* tétel mindkét sorrend esetén állításként érvényesül, akár így

is: *Ebédeltünk, mikor János megjött*, ill. *Mikor ebédeltünk, János megjött.* A különbség a mondanivaló súlypontjában, az aktuális tagolásban van: amit mellékmondatba teszünk, az téma (akár előmondatként, akár utómondatként), a főmondat a propozitum. Kérdés és állítás persze nem cserélhető föl, de a kérdő főmondat és az állító időhatározói mellékmondat sorrendje igen: *Miért sírtál, mikor János megjött?* — Mindez áll az *amikor* és a *midőn, amidőn* kötőszós tételekre is, de ez utóbbi régies kötőszók utómondatként is többnyire új közlést, hírüladást vezetnek be.

Ezzel függ össze az időhatározói kötőszónak az ellentét kifejezésére való használata. (A *midőn, amidőn* kötőszónak kevésbé van ilyen és más átvitt értelmű használata; ezekben tisztább az időviszonyítás.) Szembeállítás kifejezésére nagyon alkalmas az egyidejűség, kivált akkor, ha az egyidejűséget jelentő kötőszó amúgy is valóságos igazságértékű tételt vezet be. Ezt pedig a *mikor, amikor* kötőszón igazolva látjuk. Ezeket a kötőszókat felszólításban, felszólító értelmű számonkérő kérdésben használjuk olyan főmondat után, melyben a tervezett cselekvéssel szemben álló tényt akarjuk mellékmondati formában közölni: *Ne menj el, mikor János megjött! Most mégy el, mikor János megjött?* Ezek, valamint kiegészítendő kérdés formájú /74/ példánk időt is jelentő állapothatározói mellékmondatot tartalmaznak, mely tényre hivatkozik. — Tényt jelentő jellege miatt ok kifejezésére is kiválóan alkalmas az ilyen mellékmondat: *Mikor János megjött, az asszony felugrott örömében.* (Majdnem 'minthogy' jelentésű. Sokszor így értjük az efféle, inchoatív-perfektív utótagú tételkapcsolatokban: *Mikor János megjött, Béla azonnal elment.* Vö. Terestyéni 1981. 3.) Utómondatként inkább magyarázó: *Nem kell búsulni, mikor* (≈ hiszen) *János megjött.* /74/ példánk is kissé ilyen jellegű. (L. még Hadrovics 1969. 312–3.) Az ellentét és az ok együtt megengedővé teheti az ilyen mellékmondatot: *Jánost keresitek, mikor* (≈ holott, pedig) *János megjött.*

Ez utóbbi (tényt, okot hangsúlyozottan kifejező) használatában a *mikor* kezdetű mellékmondat utómondatként nem jelent előfeltevést, hanem főmondati értékű önálló állítást.

Valóságos időhatározói *mikor, amikor* kezdetű mellékmondat előfeltevésszerűen igaznak tartott tételt tartalmaz akkor is, ha a főmondatban hangsúlyos *akkor* határozószó utal a mellékmondatra; mégis egy kissé új közlésként hat ilyenkor a mellékmondatbeli tétel, hiszen a főmondat propozitumának része, ezért kevésbé egyértelműen előfeltevés. /28/ és /33/ példánkon kívül ezek *mikor* kötőszós változata is igazolhatja ezt. Nemigen változik ez a viszony (és a tétel igazságértéke) akkor sem, ha a mellékmondat kezdi a tételkapcsolatot: *Amikor János megjött, akkor történt ez*; *Mikor János megjött, akkor voltam ott.* Itt a propozitummá való kiemelésnek (fókuszálásnak) nem az az elsőrendű célja, hogy a mellékmondatbeli

tételt mint új közlést mutassa be, hanem hogy a főmondatbeli történésnek eddig nem tudott időpontját meghatározza. Időpontot körülíró főmondat után akár témája, akár propozituma a főmondatnak az *akkor* utalószó a hozzá tartozó mellékmondattal együtt, a mellékmondatbeli tétel mindenképpen ismert tényt tartalmaz: a) *Dél lehetett akkor, mikor János megjött.* b) *Akkor lehetett dél, mikor János megjött.* Az a) mondat János megjöttének az időpontját mondja meg, a b) mondat a dél időpontját egy ismert esemény időpontjával azonosítja.

9.3. Még inkább használatos az ellentét kifejezésére a *míg* kötőszós időhatározói mellékmondat. Ilyen értelemben évtizedek óta annyira divatossá vált, hogy eredeti idői jelentésével való ütközése miatt olykor félreértést, máskor nevetséges ellentmondást okoz. Nyelvművelőink sokszor szóvá tették helytelennek minősíthető használatát. Magyarázatához induljunk ki valódi időhatározói használatából, melyben tényt, mégpedig már eleve igaznak tartott tényt (ill. a jövőben bizonyosan bekövetkezőnek várt eseményt) jelent. Ezek az időhatározói mondatok már nincsenek kapcsolatban a feltételes mondatokkal, sokkal inkább az ellentétes tételkapcsolással, melyben két egyformán igaznak tekintett kijelentést rendelünk egymás mellé úgy, hogy kifejezzük a tartalmuk közti ellentétet is.

/22/ példánkban a főmondat is, a mellékmondat is tényt állít: *Erzsi várt, míg János megjött.* A *míg* az időpontot kifejező eseményt vezeti be, mely határt vet a főmondatban kifejezett tartós cselekvésnek. Hogy példánkban az időhatározói mellékmondat a célhatározóival érintkezik (*Erzsi várt, hogy János megjöjjön*), az nem a *míg* kötőszóra, hanem a *vár* ige jelentéstartalmára jellemző. Más huzamos cselekvést jelentő ige múlt ideje után a múlt idejű főmondat inkább következményt fejez ki.

Előmondatként a *míg* kötőszóval bevezetett tétel inkább előfeltevésként ismert, mint újonnan közölt tényt fejez ki: *Míg János megjött, Erzsi várt* (v. *elfoglalta magát*). Ebben a helyzetben határozottan téma. Utómondatként nem okvetlenül propozitum. Csak annyit állapíthatunk meg, hogy propozitumként (főhangsúllyal) tipikusan új tényközlésre való. Még inkább új tényt közöl, ha hangsúlyos utalószó teremt feszült várakozást már a főmondat élén: *Erzsi addig várt, míg János megjött.* Fordított sorrendben, témaként így is inkább ismert tényt jelent: *Míg János megjött, Erzsi addig várt.* (Ez a sorrend azt fejezi ki, hogy a beszélő feltevése szerint a hallgató tudja — vagy legalább felkészült annak a közlésnek a tudomásul vételére —: János megjött.)

Ellentétet akkor fejez ki a *míg* kötőszó, ha a főmondat is, a mellékmondat is racionális (téma–propozitum) tagolású úgy, hogy a két téma két azonos kategóriába tartozó különböző fogalmat jelent, a két propozitum pedig

nem csak különbözik, hanem egymással ellentétben is áll: /106/ *Míg János megjött, addig Erzsi elment.* Ebben a sorrendben a mellékmondat az egész mondatnak témája, a főmondat a maga egészében propozitum (s a tagmondatok mint fő mondattagok oszlanak belsőleg is témára és propozitumra). Fordított sorrendben nincs téma-propozitum viszony a fő- és a mellékmondat közt, mind a kettő önálló állítás: *Péter elment, míg János megjött.* A *míg* ilyenkor voltaképpen fölösleges. Kitétele nem is a cselekvések idejének viszonyát, hanem a két állítás **egyidejű érvényességét** akarja kifejezni. Ez a funkciója azonban nem érvényesül világosan, hanem zavart kelt akkor, ha a két cselekvés maga nem egyidejű. Nyelvművelésünk joggal kifogásolja ilyen ellentmondásos használatát, pl. *Péter tegnap elment, míg János ma megjött.* A *míg* itt nemcsak fölösleges, hanem zavaró is. (Vö. Szende 1957. 282; MMNyR. II, 372.)

9.4. A többi időhatározói kötőszó (*mielőtt, mihelyt, miután, mióta* v. *amióta, mikorra* v. *amikorra* és *mikorára, mire*) többnyire tiszta időhatározói mellékmondatok élén áll. Általában jellemző rájuk az, hogy előfeltevésként igaznak tartott tételt vezetnek be. (A *mielőtt* kötőszóra különösen vonatkozik ez, hiszen ha a beszélő bármely ok miatt bizonytalankodik a tétel igaz voltában, vagy valamiképpen helytelennek, nemkívánatosnak tartja, feltételes módba teszi az állítmányt.) Mégis úgy látszik, ezek a mellékmondatok előmondatként határozottabban téma szerepűek, vagyis inkább feltételezik a bennük foglalt tétel igazságának tudott voltát: /39/, /41/, /44/, /45/; utómondatként valamivel közelebb állnak az új közlést tartalmazó tagmondatokhoz, nem olyan egyértelműen téma szerepűek: /37/, /38/. Sőt a *mire* — és gyakran a *miután* — kötőszós utómondatot hajlandók vagyunk új közlésként felfogni: /46/, és ilyenkor az egész mondat olyan kettős közlés, mely nem oszlik témára és propozitumra, de azért időbeli vonatkoztatást tartalmaz.

A *miután* okhatározói használatát nyelvművelőink sokszor kifogásolják (Szende 1957. 285; MMNyR. II, 382). Simonyi is helytelenítette, a Helyes magyarságnak még a 3. javított kiadásában is (1914. 51), pedig ugyanő korábban (Simonyi 1883. 50–1) Czuczor–Fogarasitól, Aranytól idézte megrovás nélküli ilyen használatát, és később Klemm (1928–42. 507) az ilyen *miután*-nak népnyelvi előfordulására is hivatkozik. A MMNy. (1968. 383, 396) és Hadrovics (1969. 318) nem tartja helytelenítendőnek. Valóban nem kell helyteleníteni, ha az okviszonnyal együtt időviszonyt is jelent. Így is, úgy is pozitív igazságértékű tételt vezet be. A főmondatot követő *miután* kötőszó akkor is gyakran vezet be új közlést, ha ez a tagmondat nem okot, hanem utóbb bekövetkezett eseményt jelent, ha ti. helyettesíthető *de előbb* kifejezéssel (Hadrovics i. h.); ezt azonban példánknak megint csak egy má-

sik hangsúlyozási változatával tudjuk érzékeltetni: „Beszélgetni kezdtek, miután **János megjött**", vagyis a tétel alanyának és állítmányának egyformán erős nyomatékával.

A *mire* kötőszóval bevezetett utómondat annyira új közlésnek hat, hogy a *mire* sokszor nem is tekinthető valódi kötőszónak, hanem olyan vonatkozó határozószó, melyben a vonatkozó érték háttérbe szorulásával inkább a visszamutatás, az anaforikus mozzanat uralkodik: '(és) erre'. Következményes értelmű utómondatot akkor vezet be, ha az előmondatban állított ténynek vagy cselekvésnek természetes következménye az utómondatban említett cselekvés. Pl.: *Többször is hívtuk, mire János megjött.* Ennél is lazább kapcsolatban áll az előmondattal, ha önálló mondatot vezet be. Ezt a — nyelvművelőink által sokszor helytelenített — használatát itt nem mutatjuk be, de arra érdemes rámutatni, hogy közvetve ez is összefügg a *mire* kötőszós mellékmondat pozitív igazságértékével. (És hasonló a **11.3.** szakaszunkban tárgyalandó vonatkozó mellékmondatokhoz, az *aki*, *ami*, *amely* „hozzátoldó" használatához.)

9.5. Az *ahogy* és *amint* kötőszóval bevezetett tételek a hasonlító módhatározói mellékmondatokkal érintkeznek. /35/ és /36/ példánk igazolja, hogy időhatározói utómondatként éppúgy előfeltevésként igaznak tartott állításokat tartalmaznak, mint az előbb felsorolt időhatározói mellékmondatok. Előmondatként ugyanilyen igazságértékűek: *Ahogy János megjött, jókedv támadt. Amint János megjött, különösen éreztem magam.* Mindez persze csak múlt idejű tételre érvényes. Ha tételünket jelen alakúra változtatnánk (*János megjön*), az jövő értékű lenne, időhatározói mellékmondatként pedig nem pozitív, hanem semleges igazságértékű, hasonlóan a feltételes mellékmondatokhoz.

9.6. Az időhatározói mellékmondatot megelőző főmondat, ha teljes tételt tartalmaz, mindig pozitív igazságértékű, akár valóságos időhatározói, akár megengedő értelmű *mikor* kötőszó vagy egyéb időhatározói kötőszó kezdi a mellékmondatot. /114/ példánknak ilyenféle változataira is áll ez: *János megjött, mikor Imre már régen megebédelt. János megjött, mikor otthon is maradhatott volna. János megjött, mielőtt Erzsi elment. János megjött, amint emlegettük.* (A teljes pozitív igazságérték megszorítása, függővé tétele nem időhatározói mellékmondattal, hanem magának a főmondatbeli tételnek az átalakításával történik: *János akkor — v. csak akkor — jött meg, amikor...* De az ilyen kommunikatív variáns már nem tartozik vizsgálataink körébe.)

9.7. /12/ példánk azt mutatja, hogy az időhatározói mellékmondat tételét akkor is igaznak feltett állításként fogadjuk el, ha hasonlító mellékmondatba van beágyazva. De ugyanezt mondhatjuk a módhatározói és más vonatkozó kötőszóval bevezetett mellékmondatról, melynek állítmánya múlt idejű: *Úgy érkeztél te is, mint ahogy János megjött. Ugyanoda ment Péter, mint ahova János megjött.* Az ettől eltérő igazságértékekről a vonatkozó és a hasonlító tételkapcsolásban külön lesz szó. Fontos itt is (mint tárgyalt tételkapcsolataink legnagyobb részében), hogy a valóságos igazságérték csak múlt idejű tételre állapítható meg; ezekben a tételkapcsolási fajtákban ugyanis tényre való hivatkozás történik. A jelen idő nem fejez ki olyan gyakran tényt, sokkal többször használatos függő igazságértékben. Az általános jelen időtlen, a jövő értelmű jelen rendszerint nem tényt jelent, csak sejtést, elvárást, reményt — bár vannak tudományosan megjósolható és biztosra vehető (pl. csillagászati) jövőbeli helyzetek és események, és a beszélő igaznak tarthat egyéb jövő idejű „tényállásokat" is –, az ismétlődő cselekvést jelentő jelen idő pedig csak addig jelent tényt, amíg nem tesszük függővé. A tétel jelen idejű változataira tehát megállapításaink nem terjeszthetők ki automatikusan; csak egy részükre és csak külön vizsgálat után érvényesíthetők.

9.8. Az időhatározó egyik alfajaként nyilvántartott számhatározó, ha tétel áll a helyén, hasonló módon alakítja a tétel igazságértékét, mint a **9.1.** szakaszunkban elemzett feltételes jellegű időhatározó. /51/ példánkból láthatjuk, hogy az *ahányszor* kötőszó a *János megjött* tétel érvényességét előre feltételezi, csupán azt hagyja nyitva, hogy a tételben foglalt cselekvés hányszor történt meg. A *ha* kötőszó után lehet 'egyszer v. többször', de az *ahányszor* azt sugallja, hogy egynél mindenképp többször. Ugyanez a szerepe az *amennyiszer* kötőszónak is. — Ennek a tételkapcsolásnak mégis van egy csalafinta háttere, rejtett értelme. A *ahányszor*, *amennyiszer* elé odatehetjük a hasonlító *mint* kötőszót is, és ez nyilvánvalóvá teszi a tételkapcsolás hasonlító jellegét. Az ilyen hasonlításban pedig szükséges bizonyos jóindulat ahhoz, hogy kölcsönösen feltételezzük a 'többször' értelmet. A teljes mondat azonban akkor is igaz, ha 'egyszer sem' az értelme: Erzsi egyszer sem vett csokoládét, János egyszer sem jött meg. (Ez a függvényszerű összefüggés, tehát az ilyen mellékmondat függő igazságértéke a jelen idejű mellékmondatokban tipikus, a következő fejezetekben tárgyalandó helyhatározói és vonatkozó tételkapcsolatokban is. Ilyenek igazságértéke a feltételes mellékmondatokéval rokon; bővebb tárgyalásuk nem fér e dolgozat keretébe.)

10. Helyhatározói mellékmondatok

10.1. A főmondatbeli **utalószóhoz tartozó** helyhatározói mellékmondat tételét a beszélő általában eleve igaznak elismert állításnak tarja, akár követi a mellékmondat a főmondatot, mint /31/ példánkban, akár megelőzi, mint a /32/-ben. Az mellékes, hogy a főmondatban *oda*, *ott* vagy *onnan*-e az utalószó. Főmondati utalószóval kapcsolatban az *ahova* kötőszós mellékmondat igaznak tartott tételt tartalmaz akkor is, ha a főmondat felszólító vagy kérdő: *Oda menj, ahova János megjött! Oda indulsz, ahova János megjött?* (Mégis van példa a függő igazságértékre: ható képzős főmondat mellett; l. a **11.** fej. elején.) De nem egészen egyértelmű az ilyen típusú kijelentő mondatokban a mellékmondati tétel előfeltevés jellege. Tartalmazhat az efféle helyhatározó mellékmondat új kijelentést is, de ez csak a beszédhelyzetből és esetleg az intonációból állapítható meg. Kérdő és felszólító mondatban mindenesetre előfeltevésként igaz ez a fajta mellékmondat. Ha a mellékmondat kezdi a tételkapcsolatot, akkor inkább előfeltevés — l. /32/ példánkat vagy ezt: *Ahova János megjött, oda megyek* —, de hozzá kell tennünk, hogy csak akkor tisztán előfeltevés, ha témája a mondategésznek. Ha propozituma (vagyis a főmondatbeli utalószó mondathangsúlyos), akkor csak olyan értelemben lehet előfeltevés, hogy a beszélő fölteszi ugyan a hallgatóról, hogy ezt a tényt már tudnia kellene, de már talán elfelejtette, ezért újra nyomatékosan az emlékezetébe idézi.

Ugyanígy viselkednek az *ahonnan* és a régies *honnan*, *hová* v. *hova* kötőszós mellékmondatok, sőt a *hol*, *ahol* kötőszósak is, jóllehet ez utóbbira nehéz reális példát szerkeszteni a mozgást jelentő *János megjött* tételhez. Az *amerre*, *amerről*, *ameddig* szintén ismertnek feltett tényt vezet be a teljes mondat élén: *Amerre* (v. *ahonnan*, *amerről*) *János megjött, ott már én is jártam.* Majdnem ennyire ismert tényt fejez ki előmondatban akkor is, ha utalószavának szórendi helye mondathangsúlyosnak, propozitumnak mutatja: Amerre *Já*nos *meg*jött, *ott* jártam én. Utómondatban csak téma értékben jelent ismert tényt (*Én is jártam ott, amerre János megjött*), mondathangsúlyos utalószóval egyaránt jelenthet előfeltevésszerűen ismert vagy pedig újonnan közölt tényt: *Ott* jártam, amerre *Já*nos *meg*jött.

10.2. Utalószó nélküli helyhatározói mellékmondatokban hasonló a helyzet, de az ilyenek többnyire témái a mondategésznek, hiszen nem utal rájuk hangsúlyos utalószó. „Ahol álltam, sárga föveny-szőnyeg Volt terítve" — írta Petőfi abban a versében, melynek előző versszakában az első állítmány: *Megállék.* Példatételünkkel ilyen mondatot szerkeszthetünk: *Ahova János megjött, ünnepélyesen fogadták.* Ezekből látható, hogy a beszélő a mellékmondatban igaznak tartott, ill. feltehetőleg már igaznak elismert tényt említ. Többnyire olyankor is, amikor a mellékmondat követi a főmondatot: *Elmegyek, ahova János megjött.* Ugyanígy: *ahonnan, amerre, amerről, merre, merről.*

Az utalószó nélküli helyhatározói mondatoknak egy sajátos alcsoportjában összességet jelentő általános névmás vagy ilyen határozószó van a főmondatban. Ez nem utal egyenesen a mellékmondatra, de a mellékmondat kötőszava vonatkozásszerűen visszautal rá. *Elmegyek mindenhova, ahova János megjött. Mindenütt örültek, ahova János megjött.* Kevésbé szabatos névmási példa: *Mindenki örült, ahova János megjött.* Szabatosabb névmásos változatban: *Mindenki örült, akihez János megjött.* A mellékmondatbeli tétel ilyenkor mindig tényt fejez ki, többnyire ismert tényt, mégpedig olyat, amely többször ismétlődött. Mellékmondattal kezdve is: *Ahova* (v. *amerre, amerről, akihez*) *János megjött, mindenki örült.* A mellékmondatba (rendszerint a kötőszó után) betett *csak* a vonatkozást fűzi szorosabbra, a tény elismerésén nem változtat. Ez a szerepe a *valahová, valahonnan, valahol valamerre* stb. határozatlan névmások régies vonatkozó értékű használatának is.

10.3. A főmondatbeli **főnévhez tartozó** helyhatározói értelmű mellékmondatok voltaképpen **értelmezői** a főnévnek, ha nincs a főnév előtt olyan távolra mutató jelzői névmás, mely közvetlenül a főnév vagy főmondat utáni mellékmondatra utal. Példáink közül a /86/ és a /93/ a főnévre következő *ahonnan* kötőszós mellékmondat esete, az előbbi jelző nélkül, az utóbbi *ez* jelzői névmással. Ez a közelre mutató névmás nem az utána következő mellékmondatra utal, hanem valamilyen előzményre (esetleg közvetlenül mutatott valóságra), tehát mellékmondata szintén értelmezői. Az értelmező pedig általában bizonyos fokig új közlést tartalmaz (inkább, mint a jelző). Az értelmezői mellékmondatban tartalmazott tétel közvetlen igazságértékű, de nem okvetlenül teljesen új tényt közöl. Inkább az a szerepe, hogy a hallgatónak emlékezetébe idézzen valamit, amit az feltehetőleg már tud. Mégsem egyértelműen előfeltevés az ilyen mellékmondatban közölt tény tudott volta. Sokan vissza is élnek ezzel a formával: gyakran teljesen új dolgot közölnek benne, mintha az már ismeretes volna. Erre a latin mintájú vonatkozó névmásos szerkesztésre a vonatkozó mellékmondatok kapcsán bővebben is

kitérünk: **11.3.** (L. még: Rácz 1976. 66; 1985. 1249–52.) Itt egyelőre arra szükséges rámutatni, hogy a helyhatározói kötőszóval bevezetett értelmezői mellékmondat tartalmának tudott vagy új volta sorrendi helyétől is függhet, de még inkább attól, hogy a főmondat aktuális tagolásában milyen közlési értékű a főnév. Példamondatainkban beékelt helyzetű a mellékmondat, mégpedig közvetlenül a mondatkezdő alanyhoz mint témához tartozik. Maga is része a témának, ezért a benne foglalt tétel sem egészen új közlés. Az ilyen téma az értelmezői mellékmondattal együtt a mondat végén is állhat: *Messze van a város, ahonnan János megjött.* Ebben a mondat végi helyzetben egyértelműbb a *János megjött* tétel tudott volta. A mellékmondat valamivel közelebb áll a jelzőihez ('az a város, ahonnan'). De: *Nincs messze ez a falu, ahonnan János megjött.* A névmási jelző determinálja a falut, a mellékmondat egyáltalán nem jelzői, hanem toldásszerű, értelmezői, ezért új közlést is tartalmazhat. Ilyen ez is: *Mária bement a másik házba, ahova János megjött.* A vonatkozó határozószóval alárendelt tétel akkor tartalmaz új közlést, ha — nem fókuszos — bővítményei vannak. Ha ezt mondom: *A város, ahonnan János tegnap az esti gyorssal jókora késéssel megjött, messze van*, — a mellékmondattal új közölnivalót fejezek ki. Hiszen ha felteszem, hogy a hallgató ezt a tényt már tudja, nem részletezem ennyire, hanem csak röviden utalok rá: *ahonnan János megjött.*[45] — Ha az értelmezett főnév a főmondatban propozitum, akkor a hozzá tartozó értelmezői mellékmondat újat közöl. Pl.: „Ez *az új lakásunk, ahova János megjött*".

A vonatkozó határozószó latinos (és sokszor fölösleges) használatát legjobban /29/ példánk szemlélteti. A mellékmondat itt nem téma, de kiemelt propozitumhoz — azaz fókuszhoz — sem tartozik, mert a főmondatban nincs fókusz. Az alanyon kívül, mely itt a főmondat (és a mondategész) témája, a mondat minden további része a propozitumhoz tartozik, a mellékmondat is: Feri *átment a szomszédba, ahova János megjött.* Legalábbis ez a mondat aktuális tagolása akkor, ha a vonatkozó névmást valódi vonatkozó értékében értjük. Akkor ti. a mellékmondat értelmezőszerű toldássá alakítható: „a szomszédba, (*mégpedig*) *oda, ahova János megjött*". Ilyen jelentésben a *János megjött* tételre mint ismertre hivatkozik a mondat. De ha ez a jelentése: 'átment a szomszédba, és oda János (is) megjött', akkora *János megjött* szintén új közlés, a mellékmondat főmondati értékű. Ez utóbbi használat gyakorisága miatt az ilyen vonatkozó mellékmondatos szerkesztés nem teszi egyértelművé, hogy a mellékmondat új közlést vagy ismertet tartalmaz-e. Csak annyi bizonyos, hogy tényt közöl.

A helyhatározói kötőszók közül legtöbbször az *ahol* vezet be új közlést. Az alárendelés ilyenkor csak formális. Példákat és magyarázatot Hadrovics-

[45] A rövidségre mint az ildomos beszédcselekvés egyik kritériumára nézve l. Kiefer 1979. 64, 69.

nál (1969. 306–7) találunk. Az ilyen formális alárendelés jellemzői az említettek alapján: 1. a főmondat teljes egészében megelőzi a mellékmondatot, 2. a mellékmondat értelmezett szava nem téma, 3. a mellékmondat nem puszta tétel (tőmondat), hanem a vonatkozó határozószón kívül legalább még egy bővítménye van. (Példatételünk nem alkalmas a szemléltetésére, mert mozgást jelentő befejezett igét tartalmaz, attól pedig idegen az *ahol*.)

10.4. Ha a főmondatbeli főnévnek mutató névmási jelzője utal a helyhatározói mellékmondatra, akkor ez **jelzői szerepű helyhatározói** mondat. /91/ példánk névmási kötőszavát vonatkozó határozószóvá alakítva: *Jóska abban a városban lakik, ahonnan János megjött.* Világos, hogy itt a mellékmondat ismert tényre hivatkozik. Ez a tény a beszélő (és feltehetőleg a hallgató) világában akkor is igaz, ha a főmondat tagadó: *János nem abban a városban lakik, ahonnan János megjött.* A főmondat utalószava lehet *olyan*, a vonatkozó határozószó *ahova* is, ezek kombinációiban egyformán érvényesül a mellékmondatbeli tétel pozitív igazságértéke.

Ez a mondattípus más — jelen idejű — mellékmondatbeli tételekkel még külön megvizsgálandó, mert az ÉrtSz. (I, 196, 370), a MMNyR. (II, 397) és Hadrovics (1969. 306) példái nem igazolják a jelzői szerepű határozói mellékmondat tételének mindenkor igaz voltát. Alighanem szerepe van ebben tételünk múlt idejű alakjának és befejezett aspektusának (mely önmagában is többnyire tényre utal), de szerepe lehet a főmondat tartalmának is. Mivel a helyhatározói mellékmondat voltaképpen amúgy sem tiszta tétel, hanem tartalma a helyhatározói bővítménnyel (a vonatkozó határozószó tartalmi elemével) együtt értendő, csak részletesebb vizsgálata vezethet kielégítő eredményre. Arra azonban alkalmas, hogy egybevessük a vonatkozó mellékmondatok igazságértékének általános jellemzőivel, hiszen maga is egy sajátos fajtája a vonatkozó mellékmondatoknak.

11. Vonatkozó mellékmondatok

Mivel a helyhatározói mellékmondat többnyire a vonatkozó mellékmondatoknak egy speciális fajtája (vö. Kenesei 1985. 339–40), a vonatkozó mondatokat is célszerű az előbbi fejezet szempontjai szerinti típusokban tárgyalni. Előbb azonban számoljunk a felvethető kérdéssel: miért áll közelebb a helyhatározói mellékmondat a vonatkozóhoz, mint az időhatározói mellékmondat (jóllehet az időhatározói kötőszók töve is jórészt valamelyik vonatkozó névmási tővel azonos)?

Próbálkozzunk egymásba átalakítható mondatok sorával. /47/ *Csak akkor szólhatok, ha János megjött.* Ez az időhatározói mellékmondat, mint **9.1.** szakaszunkban kifejtettük, feltételes múltnak is, befejezett jövőnek is érthető. Ha feltételesen értjük, a *János megjött* tétel függő igazságértékű. Ha a jövőre értjük, negatív igazságértékű, hiszen mint múlt idejű tétel a jelenben nem igaz. — Vonatkozó időhatározói kötőszóval (*Csak akkor szólhatok, amikor János megjött*) már nem érthető feltételesnek, hanem a jövőre vonatkozó befejezett (voltaképp előidejű) történésű mondatnak. Amit a jövőben várok, az a jelenben nincs meg, tehát a *ha* kötőszós mellékmondathoz hasonlóan a tétel ebben az esetben is negatív igazságértékű. – Alakítsuk át helyhatározóivá: *Csak ott szólhatok, ahova János megjött.* Ebben a mondatban a *János megjött* tétel igaz is lehet, hamis is lehet. A mondat szerkezete ezt a tételt függővé teszi, hasonlóan a feltételes kötőszóhoz. (A feltételes értelmű vonatkozó mondatokkal — valamint a feltételes és a vonatkozó kötőszó együttes használatával — Klemm is foglalkozott: 1928–42. 468. De ott a tipikusabb, jelen idejű mellékmondatokról van szó.) A különbség az, hogy a feltételes tételkapcsolatban a mondat érvényességének odaértett tér- és időkoordinátái 'itt' és 'most', a helyhatározói tételkapcsolatban csak a 'most', az idő a preszupponált koordináta, a hely nem meghatározott, hanem függő paraméter. Lehet, hogy szólhatok, lehet, hogy nem. Ebben a vonatkozásban a tételkapcsolat igazságvonatkozásai egyeznek a feltételes tételkapcsolatéval. De az is lehet, hogy János több helyre is megjött, és akkor több helyen is (tehát többször is) szólhatok. A *János megjött* függő igazságértéke tehát ilyen vonatkozó kapcsolatban három lehetőséget rejt: 1. János nem jött meg, 2. János egyszer egy helyre megjött, 3. János többször, több helyre megjött. — Jelzői vonatkozó mellékmondatban (*Csak abban a házban szólhatok,*

amelybe János megjött) ugyanez a három lehetőség van a függő igazságértékű mellékmondat mögött. A helyhatározói mellékmondat közvetlenül, nagyobb értelmi eltolódás nélkül, szinte szinonimikusan átalakítható helyhatározói alakú jelzői mellékmondattá. Az időhatározói mellékmondatnak ilyen átalakítása nehézkes, nem eléggé természetes, nem meggyőző: *Csak abban az időben szólhatok, amelyben János megjött.* (?) *Csak abban a pillanatban* (v. *percben*) *szólhatok, amelyben János megjött.* (?) A cselekvés ideje nem olyan konkrét valóság, mint a helye, amelynek részeit meg tudom fogni, tapintani, amelyre ujjal tudok mutatni. Az idő elvontabb eleme a valóságnak, mint a hely. Az idő közvetlenebbül része, eleme magának a történésnek, cselekvésnek, mint a hely. Kifejeződik a mondat állítmányának (igéjének) szótestében, míg a helyet mindig külön szóval jelöljük meg. Ezért a helyhatározói mondat igazságvonatkozásai sokkal szorosabb párhuzamot mutatnak a főnévhez tartozó vagy főnévi értékű vonatkozó mondatokkal, mint az időhatározói mondatok, melyek közbülső helyet foglalnak el a feltételes és helyhatározói mondatok közt.

A következő részletezésben nem abból a megkülönböztetésből indulunk ki, hogy a vonatkozó mellékmondatok korlátozók-e vagy nem korlátozók — hiszen az inkább csak a főnévhez tartozó, értelmezői vonatkozókra jellemző (hasonlóan az angolhoz, vö. Kenesei 1981. 137–8) —, hanem formai, szófaji megkülönböztető jegyekből.

11.1. A főmondatbeli **puszta** főnévi **utalószóhoz** jobbára *aki*, ritkábban *amelyik* névmással kapcsolhatjuk választott tételünket. Pl.: *Az örül legjobban, akihez János megjött. Nincs boldogabb annál, akihez János megjött.* Ez az abszolút alárendeléstől megkülönböztetett **függő vonatkozó mondatok** egyik fajtája (Kenesei 1985. 317–20). A *János megjött* tétel függő igazságértékű (egy valakihez jött, több személyhez is jött vagy senkihez sem jött), mégis nagyobb a valószínűsége ebben a mondatban annak, hogy valakihez megjött. Ezt sugallja a főmondat feltétlen kijelentő módja. (Előbbi példamondatunkban — *Csak abban a házban szólhatok, amelybe János megjött* — nagyobb az esélye a negatív lehetőségnek, ezt sugallja a ható képzős és *csak*-kal megszorított állítmány.) Múlt idejű főmondat mellett a mellékmondat teljesen pozitív igazságértékű: *Azokhoz szóltam, akikhez János megjött. Én voltam az, akihez János megjött.* Jelen idejű főmondat után is lehet feltétlenül (mégpedig előfeltevésként) igaz, ha nincs a főmondatban hasonlítás: *Rossz kocsi az, amelyikkel János megjött.*

Az *amelyik* névmási kötőszó akkor is használható, ha a mutató névmás egy előző főnévre utal vissza (laza értelmezőszerű vonatkozásban): *Három vonat is befutott; ahhoz értem ki, amelyiken János megjött.* Ilyenkor a mellékmondat tétele előfeltevésként igaz.

Kérdő főmondat után többnyire szintén előfeltevésszerűen igaznak értjük. A /79/ mondatot (*Beszéltél azzal, akivel János megjött?*) elsősorban az használja, aki már tudja, hogy János (valakivel) már megjött. Mégsem mindenki fogja fel így. Van, aki bizonytalannak érzi ebben a *János megjött* tétel valónak elismerését, és felteszi, hogy a kérdező ezen a kerülő úton szeretné megtudni, hogy János megjött-e. Csakhogy ezt a bizonytalanságot sokkal egyértelműbben fejezi ki az *olyan* névmás. Ha ezt kérdezem: *Beszéltél olyannal, akivel János megjött?*, akkor ezzel már kifejeztem kétségemet János megjötte felől. — Hasonló a mellékmondatbeli tétel igazságértéke akkor is, ha megelőzi a főmondatot, mert akkor rendszerint téma értékű; *az* névmás előtt kijelentő mondatban pozitív: *Akihez János megjött, az örül. Akikhez János megjött, azokkal beszéltem. Akivel János megjött, azt meghívom vacsorára.* Kérdő mondatban legtöbbször szintén: *Akihez János megjött, az örül? Akikhez János megjött, azokkal beszéltél?* A nem meghatározott személyre mutató *olyan* névmással kérdésként kissé bizonytalan: *Akivel János megjött, olyannal beszéltél?* 1. személyben, állításként így is pozitív: *Akivel János megjött, olyannal beszéltem.* — Közbevetett mellékmondatban (megszakításos főmondat belsejében) is: *Mindazok, akikkel János megjött, jó barátaim.* Kérdésként szintén: *Mindazok, akikkel János megjött, jó barátaim?*

A hasonló helyzetű, de jelen idejű *aki* névmásos mellékmondatok nemcsak a Klemmnél (1928–42. 479), hanem a másutt található példák szerint is (ÉrtSz. I, 84, 369; MMNyR. II, 348, 352, 357–8, 389) függő igazságértékűek, mint a feltételes mellékmondatok.

Néhány helyzetben *ami* névmás is előfordulhat: *Tedd azt, amiért János megjött!* Ebben és a következő **melléknévi** névmási kötőszós mellékmondatokban is előfeltevésként igaz a tétel: *Olyan ez a kocsi, amilyenben János megjött. Ez a ruha olyan, amilyen feketében János megjött. Akkora ez a kalap, amekkorával János megjött.*

11.2. Utalószó nélküli — Kenesei (1985. 313–4) osztályozása szerint az abszolút alárendelésre emlékeztető **független** — vonatkozó mellékmondatokban egészen tipikus az, hogy a múlt idejű tétel előfeltevésként igaz. Pl.: *Örül, akihez János megjött. Én voltam, akihez János megjött. Akihez János megjött, este vele vacsorázott. Nem ismerem, akitől János megjött. Ismered, akihez János megjött? Maradjon otthon, akihez János megjött! Jöjjön hozzám, akitől János megjött! Akihez János megjött, hova tűnt el? Ki volt, akihez János megjött? Akikkel János megjött, nem láttak semmit. Ma újra láttam, akivel János megjött. Kiért János megjött, már nincs itt.*

Hasonló példák *ami* névmással: *Tedd, amiért János megjött! Amiért János megjött, már nem időszerű. Add ide, amivel János megjött! Nézzük meg, amin. János megjött!*

Mellékmondati kezdés esetén, ha a főmondatbeli történés a mellékmondatbeli múlt idejű történésnek következményeként fogható fel, a mellékmondat feltételes értelmű, de reális tényt fejez ki, csupán azt hagyja nyitva, hogy egyszer vagy többször fordult-e elő. Pl. *Akihez János megjött, örül.* (Ugyanez a kettősség megvan a **11.1.** szakaszunkban tárgyalt utalószós típusban is, ha a főmondat és mellékmondat jelentésviszonyai hasonlók. A főmondatbeli cselekvés múlt idejű is lehet; fő az, hogy a mellékmondatbeli után történtnek értsük.) Efféle viszonyulást évszázadokkal ezelőtt a *vala-* kezdetű névmásokkal fejeztek ki. Klemm (1928–42. 464) ezeket feltételes mondatokra vezeti vissza. Példa ilyen múlt idejű főmondatra: *Akihez János megjött, örömmel tért haza.* (Egy v. több személy, egyszer v. többször.) — Még határozottabb a mellékmondatbeli tétel igazságértéke, ha a többszöri eseményt és a többszöri következményt a főmondat *mind* szava egyértelművé teszi és erősíti: *Akihez János megjött, mind örül.* (Előfeltevése: 'János sok emberhez megjött'.)

11.3. Főnévhez tartozó értelmezői — a Kenesei (1980. 467–8) szerinti, Hadrovicsra is hivatkozó megnevezéssel: **laza alárendelésű** — vonatkozó mondatokban sokkal bonyolultabb a helyzet.

Ha a mellékmondat követi a főmondatot, rendszerint új mondanivalót fűz hozzá, valóságos állításként: *A város szélén van egy ház, amelybe János megjött.* Ez többféleképp is érthető, ill. felbontható, de mindegyik értelmezésben tényként szerepel az, hogy János megjött: a) 'A város szélén van egy ház, mégpedig olyan, amelybe János — talán tudjátok — megjött'. Ebben az értelmezésben a tétel előfeltevésszerűen igaz: a beszélő felteszi, hogy a hallgató valószínűleg tudja a tényt, de a biztonság kedvéért újra emlékezetébe idézi a hallgató(k)nak. b) 'A város szélén van egy ház, ebbe jött meg János'. Ilyen értelmezésben a *János megjött* tétel szintén előfeltevés, de a hely, ahova János megjött, még ismeretlen volt a hallgató előtt. c) 'A város szélén van egy ház. Ide János most megjött'. A mellékmondat teljesen új közlést tartalmaz; az alárendelés csak formális. Ez a latin és német mintára elterjedt szerkesztésmód a mai nyelvben már voltaképp visszaélés a vonatkozó névmással. A hely, a tárgy, a személy azonosítását akarja szolgálni, de az alárendeléssel bevisz egy olyan elemet a mondatba, mely kétértelművé teszi; nem tudni ugyanis, valóban új közlés-e a mellékmondatbeli tétel (és története időben is követi-e a főmondatbelit), vagy már ismert tény felidézése-e (és akkor már előbb történt dolgot említ-e). Az előfeltevésnek (és előbb történtségnek) egyértelműbb kifejezése az alárendelés (vonatkozó névmással), az új közlésnek (és újabb esemény ábrázolásának) pedig világosabb formája a mellérendelés vagy az új mondat (mutató névmással).

Kenesei (1980. 470–1) formális (transzformációs és disztinktív jegyes) módszerrel próbál megbirkózni az értelmezői vonatkozó mellékmondatok-

kal, de mivel nem megy bele elég aprólékos szemantikai és pragmatikai elemzésbe, nem tud valóban különbséget tenni a vonatkozó alárendelés helyes (világos) és helyteleníthető (latinos, ujságnyelvi és jogászian modoros) használata közt, csupán azt érzékelteti, hogy a nyelvművelők többsége elítéli a vonatkozó névmásnak új mondanivalót bevezető használatát. Valójában csak a legdurvább hibákra mutat rá a Hivatalos nyelvünk kézikönyve (W. Bíró–Grétsy–Kemény 1978.[2] 25–6, 228–9). Kissé jobban részletezi a jelentésviszonyokat Rácz Endre (1976. 66–9; 1985. 1249–53), de túlzottan elítél néhol olyan vonatkozó mondatokat, melyek félreértésre nem adnak alkalmat, hanem közléslélektani és előfeltevési okokkal magyarázhatók. (Viszont nagyon engedékeny az értelmiségi nyelvhasználatban elterjedt *ami* kötőszós, mondattartalomra vonatkozó mellékmondatok iránt, melyek valóban álvonatkozók, mint pl. *János megjött, amin nem csodálkozhatunk.*)

A latinos (és máig hivatalos ízű) szerkesztésmódnak magyarázatául (a körmönfontságra való törekvésen, hivatalos pontoskodáson vagy a hivatalos stílusra alludáló magatartáson kívül) megkísérelhetünk egy kis további fejtegetést. A beszélő nem akar a hallgató számára nyíltan új dolgot közölni, mert ezzel azt a látszatot keltheti, mintha ő meg volna győződve arról, hogy a hallgató ezt még nem tudja. Nem akar a hallgató előtt olyannak feltűnni, mint egy mindent tudó, a másikat (ki)oktató ember. De mégsem biztos abban, hogy a hallgató már ismeri-e a közlendő tényt. Ezért olyan formába burkolja, mely nyitva hagyja azt a mozzanatot, hogy a beszélő új közlésnek szánja-e vagy már ismertként említi-e a következő tényt. Erre való a kijelölő jelzői névmás nélküli főnév után következő vonatkozó mellékmondat.

Nem egészen ez a helyzet akkor, ha a főnév határozott: *A város szélén van a ház, amelybe János megjött.* Ennek is megvan a tiszta értelmezői (toldásszerű) jelentése: a) 'A város szélén van a ház, mégpedig az, amelyikbe János megjött'. (Feltehetően ismert, de az adott mondatban pontosított tény közlése.) — b) Majdnem új közlésként: 'A város szélén van a már említett ház; ez az, amelybe János akkor megjött'. (Sokkal inkább új közlés, esetleges allúzióval az ismertségére.) — c) Értelmező jelzői jelentésben: 'A város szélén van az a ház, amelyikbe János megjött'. (Ilyen értelemben a jelzői mellékmondat, tehát a mutató névmási *az a* jelző volna egyértelmű.) — Ha a főnév újat közöl (s ezt jelzi pl. határozatlan névelője), akkor vonatkozó mellékmondatával együtt propozitum, és a mellékmondat tételét ilyenkor elsősorban új közlésnek értjük: A város szélén van *egy ház, amelybe János megjött.*

Ennek a vonatkozó mondatfajnak a latin eredetét legrégibb nyelvemlékeinkből bizonyítja Klemm (1928–42. 469). Példái a Halotti beszédből, az Ó-magyar Mária-siralomból, Jókai-kódexből mind határozott (névelős, személyragos vagy mutató névmásos) főnévhez csatlakozó mellékmondatot

tartalmaznak, mégpedig olyanokat, amelyekben fontos új közölnivaló következik, de olyan formában, melyben kifejeződik az is, hogy ezt egy keresztény embernek illik tudnia.

Néha az értelmező mellékmondat nem közvetlenül a főnév után áll, amelyre vonatkozik: *A rokonoknak írtam, akikhez János megjött.* Itt akár a *rokonoknak* a kiemelt propozitum (fókusz), akár az *írtam*, a mellékmondatbeli tétel ugyanúgy háromféleképpen értékelhető, mint az előbbi (főnévre következő) példákban: a) 'mégpedig azoknak, akikhez János megjött', ill. 'ti. azoknak, akikhez' (tiszta értelmezői mellékmondat); b) 'ezek azok, akikhez János megjött', ill. 'amint alighanem tudod, ezek azok, akikhez...' (kiegészítés, toldásszerű új közlés, allúzióval az esetleges ismertségre); c) 'ezekhez János megjött', ill. 'ezekhez — mellesleg szólva — János megjött' (mellérendelő értelmű, formális alárendelés). Az utóbbi értelemben a beszélt nyelv nemigen alkalmazza a vonatkozó alárendelést. Értelmező jelzőként gyakoribb: d) 'azoknak a rokonoknak, akikhez...' (megszorító értelemben). E legutóbbi helyett a mutató névmásos, utalószós szerkesztésmód a szabatos és egyben megszokottabb: *Azoknak a rokonoknak...* De azt a fajtát a következő szakaszban fogjuk tárgyalni, a jelzői vonatkozó mondatok közt.

Kevesebb értelmezési lehetőséget enged meg a főnévi téma után beékelt vonatkozó mellékmondat: *A rokonoknak, akikhez János megjött, megírtam a levelet.* Itt csak az a) és a c) értelmezés közt választhatunk: a mellékmondat vagy ismert tényként, vagy új közlésként igaz.

11.4. Névmási jelzővel ellátott főnévhez tartozó, **jelzői** — Kenesei (1980. 467–8) szerint: **szoros alárendelésű** — **vonatkozó** mondatokban tipikus az a helyzet, hogy a mellékmondatbeli múlt idejű tétel előfeltevésszerűen vagy új közlésként igaz. Általában előfeltevésként ismert tényt tartalmaz, ha *az* névmás utal rá; ilyen a /91/ vagy annak *amelyik* kötőszós változata: *Jóska abban a városban lakik, amelyikből János megjött.* Tagadó főmondat után is: *Jóska nem abban a városban lakik, amely(ik)ből János megjött.* /54/ példánk is igazolja ezt, tagadó változatával együtt: *Nem azon a vonaton utaztam, amelyikkel János megjött.* Inkább új közlést tartalmaz *olyan* jelző után: *Olyan vonaton utaztam, amelyikkel János megjött.* (Az *az* ui. ismert dolgok közül jelöl ki egyet, az *olyan* ismeretlen tulajdonságra utal.) Ennek tagadása azonban megint csak ismert tényt feltételez: *Nem olyan vonaton utaztam, amelyikkel János megjött. Nincs itt olyan kocsi, amelyikkel János megjött.* Ti. tagadni rendszerint már elhangzott állítást szoktunk, tehát amit tagadunk, az önmagában nem új közlés. Persze itt nem is a *János megjött* tételt tagadjuk, hanem annak csupán egy (határozó alakban kifejezett) vonatkozását. Ehhez azonban szükség van a puszta tételnek igazként való elismerésére.

Ez a tipikus előfeltevésszerű igazságérték mégsem törvényszerű. Példáinkban a főmondat jelen idejéhez viszonyítva a múlt idejű mellékmondat

célozhat a tény ismertségére. Pl. ebben a Móricz-mondatban (idézi Hadrovics 1969. 290): „Ez az a Káplár Miklós, aki a képeket pingálta". De ha a főmondat is múlt idejű, mint /89/ példánkban, a mellékmondat inkább új közlésnek érthető. Ilyenképpen értjük Móricznak *amit* kötőszóval kapcsolt mellékmondatát is ebben (idézi MMNyR. II, 402): „Most élte ki azt a szellemességet, amit fiatal korában abbahagyott". Új közlést tartalmaz a következő mondat mellékmondata is annak számára, aki még nem tud Amerika felfedezéséről: „Kolumbusz volt az az utazó, aki felfedezte Amerikát" (vö. Szende 1957. 279).

Ha azonban a főmondat is, a mellékmondat is jelen idejű, az igazságviszonyok többnyire egészen mások: a mellékmondat függő igazságértékű. Akár az ÉrtSz. (I, 370) példáját nézzük (*Azt a diákot szeretik tanárai, aki jó viseletű és szorgalmas*), akár Hadrovicsét (1969. 290) Móricz hagyatékából (*Őstehetségnek szokták nevezni azokat az egyszerű... embereket, akik valamilyen belső ösztönzés folytán ecsethez... nyúlnak*), akár saját példatételünket alakítjuk tovább (*Meglátogatom azt a barátunkat, akinél János tartózkodik*), szinte kínálkozik vagy legalábbis felmerülhet a feltételes mellékmondattal való értelmezése: 'ha valaki jó viseletű'; 'ha valaki belső ösztönzés folytán ecsethez nyúl'; 'ha János egy barátunknál tartózkodik'. Ezzel itt tovább nem foglalkozunk.

/94/ példánk azt a gyakori típust képviseli, melyben a névmási jelzős főnevet mindjárt követi a beékelt mellékmondat, a főmondat többi része pedig a mellékmondat utánra marad. Ilyenkor a jelzői mellékmondattal megszorított főnév a teljes mondat témája, a mellékmondat utáni rész pedig a teljes mondat propozituma. A téma ismert, adott dolgot tartalmaz, ezért szinte törvényszerű, hogy az ilyen helyzetű mellékmondat előfeltevésként igaz. De így igaz akkor is, ha *aki* vagy *amelyik* a névmási kötőszó: *Azok a vendégek, akikkel János megjött, jól érezték magukat. Az a társaság, amelyikkel János megjött, jól érezte magát.* Akkor is, ha a főmondat jelen idejű: *Az a társaság, amellyel* (v. *amelyikkel*) *János megjött, jól érzi magát.* (Ha azonban a mellékmondat is jelen idejű, megszűnik a tételnek egyértelműen pozitív igazságértéke, mert nem csak aktuális jelennek, hanem időtlennek is érthetjük, akkor pedig a függés, a feltételes jelentés lép előtérbe: *Az a társaság, amelyikkel János utazik, jól érzi magát.*)

11.5. Talán ide kapcsolhatjuk a vonatkozó mondatoknak egy sajátos típusát, melyben az *ahogy* kötőszóval bevezetett mellékmondat a főmondatban utalószóval megjelölt **módot** fejti ki. /30/ példánkban ez a mód a főmondat képes helyhatározója. Ebben a típusban együtt jelentkezik az az igazságviszony, amely a *hogy* kötőszós mellékmondatoknak a főmondattól való függésére jellemző, és az, amelyik a puszta utalószóhoz tartozó vo-

natkozó mellékmondatok sajátja. A *hogy* kötőszós mellékmondat a minősítő állítmányú vagy általában értékelést, minősítést tartalmazó főmondat után pozitív igazságértékű (vö. **6.1.37.**), a puszta főnévi értékű utalószóhoz tartozó múlt idejű mellékmondat múlt idejű főmondat mellett (mint **11.1.** szakaszunkban láttuk) szintén, csupán az nem egyértelmű, hogy tudott vagy új tényt tartalmaz-e. Ebből adódik *ahogy* kötőszós példánk igazságértéke: valóságos tényt közöl, inkább azzal az előfeltevéssel, hogy a puszta tétellel kifejezett tényt a hallgató már ismeri, csak módját nem.

Ez az előfeltevésszerű igazság jellemző az *ahogy* kötőszós mellékmondatra akkor is, ha a minősítést tartalmazó főmondatban nincs utalószó, tehát pl. alanyi mellékmondatként: *Különös (volt), ahogy János megjött.*; vagy jelzői mellékmondatként, ha az utalószó egy főnévnek névmási jelzője: *Különös (volt) az a bátorság, ahogy János megjött.* Ige alanyaként is: *Sértette Erzsit* [ti. az a mód], *ahogy János megjött.* — Más állandó határozónak is így értékeljük a módhatározó kötőszóval bevezetett mellékmondatát (vö. MMNyR. II, 367): *A helyi szokásokra nem lehetett következtetni abból, ahogy János megjött.* Ennek a mondatnak előfeltevése ama tény tudása, hogy János megjött.

Múlt idejű igés főmondat után inkább új közlésként igaz: *Hallottam, ahogy János megjött.* (Tárgyi mellékmondat.) Ilyenekben is, melyek az időhatározói mondatokkal érintkeznek (vö. Hadrovics 1969. 249): *Csak néztem az asszonyra, ahogy János megjött.*

11.6. Vonatkozó mellékmondat **főmondata**, mint a legtöbb önálló főmondat, közvetlen igazságértékű. /118/ példánkban megszakított sorrendű; de akkor is egyenes, igaznak szánt mondat, ha — kissé után — teljes befejezése után követi a mellékmondat: *János megjött, aki barátja volt Jóskának.*

12. Hasonlító mellékmondatok

12.1. A vonatkozó mellékmondatoknak az a csoportja, mely nem a dolog lényegi azonosítását, hanem a dolog egy-egy tulajdonságának vagy a cselekvés módjának azonosítását szolgálja, átvezet a hasonlító mellékmondatokhoz.

Tiszta melléknévi jelzőként olyan a mellékmondat igazságértéke, mint a **11.4.** szakaszunkban tárgyalt főnévi (kijelölő) jelzői (azonosító) mellékmondatokban: múlt idejű főmondat után pozitív, mégpedig inkább új közlésként igaz. Pl.: *Olyan esőkabátom volt, amilyenben János megjött.* Pozitív akkor is, ha helyzetét tekintve utójelző, vagyis értelmező jelző, mint /99/ példánkban. — Mindezek a *mint* kötőszó beiktatásával alakult tiszta hasonlító mellékmondatra is érvényesek. Érvényesek az állítmányként használt melléknévi utalószó esetén, vagyis állítmányi (tulajdonítmányi) mellékmondatban is: *Kabátom olyan volt, (mint) amilyenben János megjött.*

Módhatározóvá alakítva — módhatározói mellékmondatként — ugyanez a helyzet: a hasonlító mellékmondat igaznak tartott tételt tartalmaz új közlésként vagy azzal az előfeltevéssel, hogy a hallgató talán már ismeri a tényt. Pl.: *Úgy utazott el Erzsi, (mint) ahogy János megjött: repülőgépen* (v. *váratlanul*, *hirtelen*, *körülményesen*). A hasonlításnak ez a típusa nem kötődik a szoros értelemben vett módhatározóhoz sem; lehet állapot-, körülmény-, sőt időhatározó is, amit a tág értelmű *úgy* határozószó kifejez: *két bőrönddel a kezében*, *hosszú előkészületek után* stb. (A *mint* és az *ahogy* jelentésbeli hasonlóságát és együttes — olykor tautologikus — használatát Kollányi Teréz fejtegette: 1971–72.)

Jelzőszerű határozóként (határozószói fogalom mértékének hasonlítására) ugyancsak pozitív az ilyen mellékmondat igazságértéke, de — mint /88/ példánk is tanúsítja — inkább előfeltevésként igaz, bár mértéke függő: *Amilyen gyorsan János megjött, olyan gyorsan ment el Péter.* Érvényes a *János megjött* tétel igazsága *mint* kötőszó beiktatásával is: *Oly(an) hamar megváltozott a hangulat, mint amily(en) hamar János megjött.* Nem változtat ezen a toldásszerű, értelmezőszerű helyzet sem: *Megváltozott a hangulat, oly hamar, (mint) amily(en) hamar János megjött.*

Mértékhatározók hasonlításában ugyanilyen a helyzet: *Amennyivel hamarabb János megjött, annyival később ment el Péter.* E mondat előzményeként ismert tény kell hogy legyen: János megjött.

A múlt idejű módhatározói hasonlító mellékmondat tényt fejez ki akkor is, ha a főmondat nem múlt idejű, sőt nem is kijelentő módú vagy nem is állító: *Úgy indulok el, mint János megjött* (pl. *kalapban*, *esőkabátban*). *Úgy járj, mint* (v. *amint*, *ahogy*) *János megjött* (pl. *kevés csomaggal*)! *Úgy indulnál el, (a)mint János megjött?* A mellékmondattal kezdve is : *Ahogy János megjött, úgy indulok el én is. Ahogy János megjött, úgy járj te is! Ahogy János megjött, úgy indultok el?*

A hasonlító mellékmondat tipikus pozitív igazságértéke a hasonlítás lényegéből következik. A hasonlítás valaminek a megvilágítását, jobb megértését szolgálja. Ismeretlen tényt, tulajdonságot, módot valamely ismertnek a segítségével érzékeltetve fejtünk ki, magyarázunk meg. Amivel magyarázunk, szemléltetünk, arról feltesszük, hogy a hallgató már ismeri.

Csak akkor van eltérés a pozitív igazságértéktől, ha a főmondatbeli állítás éppen magára az igazságra vonatkozik. Ezért /11/ példánkban a mellékmondatbeli tétel függő igazságértékű. Ezt a függvényszerűséget más utalószókkal, szókapcsolattal is kifejezhetjük: *Ez úgy igaz, mint ahogy János megjött. Ez annyira* (v. *olyan mértékben*) *igaz, mint ahogy János megjött.* Efféle kijelentéseket általában egy igazság erősítésére, bizonyosságra szoktak tenni (akár esküformában is) úgy, hogy a hasonlító mellékmondat nyilvánvaló tényt tartalmaz. Maga a mondatkapcsolási forma azonban nem teszi szükségszerűen pozitívvá a mellékmondat igazságértékét, ezért ez a formula félrevezetésre is alkalmas.

Van egy mértékhasonlító kötőszónk, mely fölvette az 'igaz' többletjelentést: *amennyiben*; ezért a vele kezdődő tétel igazságértéke függő (sokszor a feltételes *ha* kötőszóval azonos): *Amennyiben János megjött, annyiban teljes a létszámunk.* ('Amilyen mértékben igaz az, hogy János megjött...' ⟶ 'Ha igaz az, hogy...') Az *annyiban* utalószó elhagyásával még inkább közeledik a feltételes jelentéshez. Fölöslegesen dagályos használatában egyezik a *ha* kötőszó jelentésével; lásd **8.1.–8.3.** szakaszunkat.

A gondolattartalmat bevezető *hogy*-gyal kombinálva is a főmondat tartalmától függ a hasonlító mellékmondat igazságértéke. Pl.: *semmi igazabbat* (v. *bizonyosabbat*) *nem mondhattatok, mint hogy János megjött. Nincs más újság, mint hogy János megjött.* (A *hogy* kötőszó főmondatának tartalomváró szava igaznak tartott állítást indukál.) *Mi volna természetesebb, mint hogy János megjött?* (Az ilyen szónoki kérdésben a *természetes* állítás rejlik, a kérdő forma mégis hagy egy kis lehetőséget a kétkedésre.) *Nincs nagyobb hazugság* (v. *áltatás*, *tévedés* stb.), *mint hogy János megjött.* (A főmondat után eleve negatív igazságértéket várunk.)

12.2. Két történés módjának hasonlításában a *mint* szintén elmaradhat, vagy pedig teljesebb, *amint* alakban használatos: *Úgy változott meg a hangulat, (mint) ahogy János megjött. Úgy változott meg a hangulat, amint János megjött.* Ezek, valamint a **9.7.** szakaszunkban említett idő- és helyhatározói tartalmú hasonlító mellékmondatok, feltételezik a *János megjött* tétel igazként való elismerését. Ezzel az igazságvonatkozással függ össze az *ahogy*, *amint* kötőszó időhatározói használata is, melyet /35/ és /36/ példánk nyomán **9.5.** szakaszunkban tárgyaltunk. Mellékmondati kezdéssel is, pl. mód- v. állapothatározóként (*ahogy*, *valamint*, *miképp*, *miként* kötőszóval is): *Amint János megjött, Péter úgy ment el.* Régies szóhasználattal: *Miképpen János megjött, azonképpen fog Péter elmenni.*; *Megjön Péter is, miként János megjött.* (Ez utóbbiban a főmondatbeli *is* még határozottabbá teszi a hasonlító mellékmondatbeli tétel pozitív igazságértékét, hiszen a mellékmondatbelinek igaz volta előfeltétele annak, hogy a főmondat az *is*-sel együtt érvényes legyen; lásd még Kiefer 1983a. 39–43.) Időhatározóként (*ahogy*-gyal is): *Amint János megjött, Péter elment.*

12.3. Utalószó nélküli hasonlító (módhatározói) mellékmondatra tételünkből nehezen alkothatunk példát, pl. ilyesmit: *Ősszel Péter elment, mint ahogy János megjött.* De a mellékmondatnak ebben is pozitív az igazságértéke. Másrészt az ilyen hasonlító mellékmondat a főmondat igazságát is erősíti. Sokszor arra való, hogy eszébe hozza a hallgatónak a főmondatbeli tétel ismert voltát: *Péter, mint tudjuk* (v. *mint tudtuk, mint láttátok, mint ismeretes* stb.), elment. (Utalószó nélküli használata olykor a megokolással, magyarázattal érintkezik — vö. ÉrtSz. IV, 1338: **mint I.** *II.E.* **2.**; Kollányi 1971–72. 133 — s már ezért is pozitív, tény értékű.) Ennek fejtegetése azonban már nem tartozik ide. Az sem, hogyan vált a módhatározó kötőszó a tartalomkifejtő tételkapcsolásnak eszközévé (melynek ma csaknem kizárólag a *hogy* kötőszó felel meg): *Elbeszélték, miképpen* (v. *miként*, *miszerint*) *János megjött.* (Vö. Klemm 1928–42. 525–6.) Amíg a történés és az elbeszélés **mód**jának az azonosítását — tehát az eseménynek mozzanatról mozzanatra történő követését — fejezi ki az ilyen tételkapcsolat, addig pozitív az igazságértéke, mihelyt azonban átcsap a puszta tartalomkifejtésbe (tehát a mai *hogy* kötőszó szerepébe), a puszta függés válik uralkodóvá, a mellékmondat nem okvetlenül tényt jelent.

12.4. Különbözésre utaló hasonlító kötőszó is pozitív igazságértékű tételt vezet be: *Hamarabb elmentetek, mint* (v. *mintsem*) *János megjött.*

De ilyen értelemben a *mint* rendszerint nem tételt, csupán egy hasonlított mondatrészt köt a főmondat állítmányához (v. propozitum értékű más valamelyik szavához), tehát nem is mellékmondatnak, hanem egy hasonlító szerkezet alárendelt tagjának élén.

Más — gyakoribb — esetekben a *mint* egyéb kötőszókkal együtt használatos, kettős értékű mellékmondat bevezetőjeként.

12.5. Más kötőszókkal együtt, más határozókkal keveredve nem viselkedik egyformán a hasonlító mellékmondat. A múlt idejű tétel pozitív igazságértékű a *mikor*, *mielőtt* kötőszó után, ezért a *mint* kötőszóval kombinálva is ilyen: *Úgy esett az eső, mint mikor János megjött. A ház éppen olyan, mint mielőtt János megjött. Nem úgy van most, mint amikor János megjött.* Utalószó nélkül is: *Ragyogott Erzsi szeme, mint amikor János megjött. Csodálkozva néztek, mint mikor János megjött.* Számhatározói mellékmondatban is olyan az igazságértéke, mint a *mint* kötőszó nélkül: *Annyiszor mentem ki az állomásra, (mint) ahányszor János megjött.* Kérdő, tagadó, felszólító mondatban is pozitív a tétel, csak a vonatkozó kötőszóval kifejezett körülménye függő: *Elmentél-e annyiszor, mint ahányszor János megjött? Nem mennék el annyiszor, mint ahányszor János megjött. Te is menj el annyiszor, mint ahányszor János megjött!*

De főnévi vonatkozó névmás után — mely amúgy is függővé teszi a mellékmondat igazságértékét — függő, sőt inkább kételkedést fejez ki: *Úgy örülsz, mint akihez János megjött.* 1. személyű főmondat után majdnem negatív: *Úgy örülök* (v. *örültem*, *viselkedtem* stb.), *mint akihez János megjött.* (De János nem jött meg.) — Különbözésre utalásban inkább pozitív: *Jobban örülsz, mint akihez János megjött. Kevésbé örülök, mint akihez János megjött.* Időhatározói kötőszó után megint kissé más a helyzet: *Rosszabb az idő, mint amikor János megjött. Jobban örülök, mint amikor János megjött.* Ilyenkor a vonatkozó mellékmondat tétele még inkább pozitív, elsősorban az időhatározói kötőszó faktivitása miatt, de a többi esetben is általában azért, mert a vonatkozó névmást nem érthetjük azonosításnak. (A hasonlóságot jelentő típusban ugyanis az *aki* denotátuma azonos lehet a főmondat alanyával; határozottan negatív igazságérték esetén a *mint* a. m. 'mintha'. A *mi* névmási tő után és különbözést jelentő hasonlításban ilyen azonosítás és efféle értelmezés alig valószínű.) Tehát: *Jobban örülök, mint akihez János megjött* elsősorban így érthető: 'mint az, akihez'; az *aki* más személyt jelent, azaz valószínűbb az a feltevés, hogy János valóban megjött, ha nem is hozzám. Ugyanígy pozitív tétel van ezek mellékmondataiban: *Nem kértem mást, mint amiért János megjött. Soha annyi pénzt nem láttam, mint amennyiért János megjött.*

13. Okhatározói mellékmondatok

13.1. Az okhatározói kötőszók közül különösen a *mert* kettős értékű. Szende Aladár (1957. 285) megrovólag említi, hogy nemcsak az okhatározói alárendelés nyelvi jeleként használják, hanem gyakran a mellérendelő magyarázó mondat élére teszik, a *hiszen*, *ugyanis*, *tudniillik* stb. kötőszavak helyett. Szende példái valóban olyanok, hogy azokban jobb volna más kötőszó a *mert* helyett. Hadrovics azonban (1969. 345–7) 15 okhatározói (mellékmondati) példa után 10 újabb hasonló szerkezetű (utalószó nélküli) mondatban éppen azt mutatja be, hogy ez a kötőszó magyarázó mellérendelésre is használatos. Ilyen értelmű példáiban ma semmi kivetnivalót nem találunk. Az Értelmező Szótár is (IV, 1280) több önálló jelentésként mutatja be a *mert* kötőszó olyan használatát, mellyel a beszélő saját véleményét okolja meg, tehát mintegy magyarázza.

Akár egy tény okát, akár egy állítás magyarázatát vagy megokolását adja meg a *mert* kötőszóval bevezetett mondat, önálló állítást tartalmaz minden olyan esetben, amikor nincs utalószó az előtte álló másik tagmondatban (mely néha talán főmondatnak is tekinthető). Ezt mutatja /111/ példánk; három állítást tartalmaz: 1. Erzsi vidám volt, 2. János megjött, 3. Erzsi vidámságának János megjötte az oka. Ha valóban okot jelent az ilyen utómondat, akkor is önálló állításként tartalmazza az okot olyankor, amikor a *mert* kiegészíthető (tehát egyértékű ezzel): *mégpedig azért, mert*. Ez a szinonimikus átalakítás világossá teszi, hogy voltaképpen toldásszerű, magyarázatszerű mellérendelő viszony van a két tagmondat között akkor is, amikor az iskolai nyelvtan okhatározói mellékmondatról beszél. Ennek a kettős viszonynak (magyarázó kiegészítés + ok) kifejezése sokszor a kettős kötőszó (vö. MMNy. 1968. 397; Hadrovics 1969. 346–7): *mert hiszen*, *mert hisz*, *mert hát*. A főmondatszerű előmondat igazságértékéről lásd **5.3.1.** szakaszunk végét.

Közbeszúrt kiegészítésként ugyanígy teljes igazságértékű a *mert* kötőszós tagmondat (vö. Hadrovics 1969. 347): *Erzsi — mert János megjött — vidám volt.*

Egyértelműen mellékmondat a *mert* kötőszós tagmondat akkor, ha a másik tagmondatban mutató elemet tartalmazó utalószó fűzi szorosabbra a két tagmondat viszonyát. /62/ példánkban az *azért* névmási utalószó

hangsúlyosnak tekintendő, ezért mint propozitum az egész *mert* kötőszós tagmondatot maga alá rendeli a propozitumba. Az okhatározói mellékmondat mint ilyen valódi mellékmondat is pozitív igazságértékű. A beszélő a főmondatbeli állapot okát jelöli meg vele, de egyúttal igaznak is minősíti.

Nagyon tanulságos az oksági viszony tagadása. Látszólag tagadó az ilyen tételkapcsolatban a főmondat: *Erzsi nem azért örült, mert János megjött.* Pedig ez a tagadás nem a főmondatbeli állításra vonatkozik. Ebben a mondatban a következő három állítást találjuk: 1. Erzsi örült, 2. János megjött, 3. Erzsi örömének nem János megjötte az oka (hanem valami más). A főmondat aktuális tagolásában itt nem elég annyit figyelembe venni, hogy az alany mint téma után a mondathangsúlyos tagadószóval kezdődő propozitum következik, hanem a propozitumon belül lényeges az altagolás is: a *nem* tagadószó a puszta propozitum, a rá következő „azért örült, mert János megjött" pedig a propozitumon (súlyszakaszon) belüli (azaz másodrendű) téma, és azon belül az igei állítmány csak harmadrendű téma. Az okhatározói mellékmondatnak ezzel a téma jellegével függ össze, hogy a *János megjött* tétel ebben a tételkapcsolatban (tehát ilyen tagadást tartalmazó főmondat után) előfeltevésszerűen igaz. — Az egész mondatot mégis tagadónak kell tekintenünk, mert a tagadás a propozitumon belül van, a mondat lényeges mondanivalójához tartozik.

Ellenben nem tagadó a mondat, ha a főmondatbeli tagadószó nem a propozitumot tagadja. „Erzsi ***azért*** *nem örült, mert János megjött.*" Igaz, hogy a tagadószó az igei állítmányhoz tartozik, de ez az állítmány ebben a mondatban nem propozitum. A mondatban tartalmazott három állítás: 1. Erzsi nem örült, 2. János megjött, 3. János megjötte oka annak, hogy Erzsi nem örült. A fő mondanivaló itt az oksági összefüggés megállapítása. A propozitumon belül az *azért, mert János megjött* utalószós mellékmondati szerkezet fejezi ki a lényeges közlést, de az áthidalja a főmondat végén levő *nem örült* tagadott állítmányt mint másodrendű témát.[46] A tagadószó nem a propozitumhoz, hanem a másodrendű témához tartozik, azért az egész mondat állító. Az okhatározó mellékmondat ellenben újat közöl, ezért igazságértéke is új közlésként pozitív.

Hasonlóan új közlésként pozitív igazságértékű a *mert* kötőszós okhatározó mellékmondat a főmondatbeli *már csak azért sem* szókapcsolat után, mint /63/ példánk tanúsítja.

Mondat élére nem szívesen tesszük a *mert* kötőszós tagmondatot. Ha mégis vele kezdjük a mondategészt, kevésbé mond újat, inkább előfeltevésszerű: *Mert János megjött, Erzsi ma boldog volt.* Ilyenkor többnyire témája

46 Kicska (1891. 340–1, 433–445, 485) ilyenkor nem is tagadásról, hanem negatív mondásról beszél. (A kettő közti különbség hasonlít ahhoz, amit külső és belső tagadásként elemez Kiefer: 1983a. 27–30.)

a mondatnak. De megszorító *csak* után propozitum is lehet (s akkor új közlésként igaz), ha a rá következő főmondat fordított szórendje mondathangsúlyosnak jelöli, pl.: „*Csak mert János megjött*, vidult fel Erzsi."

Máskor — szokottabban — kötőszó-kapcsolatban kezdi a mondatot a *mert* (*mert hogy*, ma rendszerint egybeírva) ilyenkor is többnyire előfeltevésként igaznak tartott tagmondat élén, mint /68/ példánkban láthatjuk.

Mondatkezdő helyzetben a *mert* kötőszós tagmondat okhatározó mellékmondat.

A *hogy* kötőszóval kezdődő okot jelentő mellékmondatról már a **6.1.41.** szakaszban szóltunk.

13.2. A többi okhatározó kötőszó rendszerint mellékmondatot vezet be, a főmondat előtti helyzetben mindig. /65/ példánk más kötőszóval is pozitív igazságértékű: *Minthogy* (v. *Mivelhogy*) *János megjött, ebédhez ültünk.* Ilyen helyzetben a mellékmondat mindenképpen témája a mondategésznek, de nem okvetlenül előfeltevése, hiszen mondatkezdő téma új közlést is tartalmazhat. A főmondat után helyezve elsősorban új közlést vezet be mellékmondatként (esetleg a *mert* kötőszós tételhez hasonló értékű magyarázó tagmondatként): *Ebédhez ültünk, mivel* (v. *minthogy*, *mivelhogy*) *János megjött.* Ezt mutatja a /66/ példánk is.

A főmondat témája után beékelt okhatározó mellékmondat igazságértéke új közlésnek hat, természetesen pozitív igazságértékű. /67/ példánk kötőszava helyébe bármely más okhatározói kötőszót tehetünk (*mert*, *merthogy*, *mivel*, *mivelhogy*), a szerepe ugyanaz: mellékesen közbevetett külön állítást vezet be.

14. Megengedő tagmondatok

14.1. A megengedést tartalmazó tagmondatoknak most tárgyalandó típusa még annyira sem tekinthető mellékmondatnak, mint az okot jelentő tagmondatok. Valódi mellékmondatnak számító másik típusukat a feltételes mondatokkal kapcsolatban tárgyaltuk a **8.4.** és **8.5.** szakaszban.

/112/ példánk *bár* kötőszós tagmondata igazolja azt, amit Hadrovics (1969. 185) mond: az alárendelő mondatok közé sorolásának nem sok alapja van. Nagyon tág értelemben — szinte erőltetve — besorolható ugyan az állapothatározói mellékmondatok közé (vö. MMNyR. II, 385), de sokkal fontosabb az, amin Hadrovics kritikai megjegyzése alapszik: az ilyen megengedő értelmű tagmondatoknak éppúgy közvetlen igazságértékük van, mint az ellentétes tagmondatoknak. (Ezen az alapon fejtegeti a megengedő kötőszókat Bánréti: 1983a. 58–89; 1983b. 35–52; 1984. 5–6. Fejtegetéseinek tárgya nem is a tagmondatok igazságértéke, hanem az igazságtartalmak viszonyításában kifejezett előismeretek, elvárások stb. változatainak részletezése.) Ez az igazságérték független a tagmondatok sorrendjétől, sőt a kötőszó sorrendi helyétől is. A *János megjött* állítás egyaránt benne van ezekben a változatokban: *Bár János megjött, dolgoztunk tovább. Dolgoztunk, bár János megjött, tovább. Dolgoztunk tovább, János bár megjött.* A mondatot kezdő *bár* kötőszós tagmondat mégis valamivel közelebb áll a valódi mellékmondathoz: előre jelzi azt a körülményt, amelynek bekövetkezte ellenére érvényes a főmondatbeli állítás, és (mintegy témaként) azt is jelzi, hogy a fő mondanivaló csak utána következik.

A *bár* kötőszóval ebből a szempontból azonos értékű az *ámbár* (régiesen *ámbátor*) és a *jóllehet*: *Dolgoztunk tovább, ámbár* (v. *jóllehet*) *János megjött.* A *habár* — a **8.4.** szakaszban tárgyalt, *ha* elemet tartalmazó mellékmondatokhoz hasonlóan — inkább tekinthető valódi mellékmondati kötőszónak, de a mellékmondat igazságértéke általában ugyanúgy pozitív. Csupán akkor közeledik a feltételes mondatok függő igazságértékéhez, ha a főmondata nem kijelentő: *Ki nem ragaszkodik a tervezett kiránduláshoz, habár János megjött?* (Az *ám* kötőszóval nem alkotunk kijelentő módú múlt idejű megengedő tagmondatot; terjedő használata inkább ellentétes: 'ámde' értelmű.)

Alig sorolható a mellékmondatok közé az *ugyan* kötőszós tagmondat. Az akadémiai nyelvtan (MMNyR. II, 387) megjegyzése, hogy az „utóbb bemutatott mondatok... már sokkal inkább alárendelő jellegűek", semmiképp

sem vonatkozhat az ott idézett *ugyan* kötőszós példára, csupán a legutolsó, *már akármilyen* bevezetésű összetett mondatra. Az *ugyan* ráhagyást kifejező, kötőszói szerepű határozószó: erősíti saját tagmondatának igaz voltát, de egyúttal előkészít egy következő állításra, mely valamiféle ellentétben áll az *ugyan* kötőszós kifejezéssel, vagy még inkább a belőle következtethető, de ki nem mondott állítással. (Kitűnően jellemzi ezt „megengedő ellentét" cím alatt Hadrovics: 1969. 181. L. még Bánréti 1983a. 95–7; 1983b. 56–7; 1984. 8.) Szerepe rokon az *igaz, hogy* formuláéval (faktív előmondati állítmány + kötőszó), melyet a **6.1.37.** szakaszban érintettünk. /113/ példánk világosan mutatja, hogy az *ugyan* kötőszós tagmondat teljesen önálló állítás, nincs alárendelve az utána következő tagmondatnak. De előre jelzi, hogy tagmondat, mégpedig várhatólag ellentétes értelmű tagmondat következik utána. Sőt azt is jelzi az *ugyan*, hogy az utána következő állítás a fontosabb, a mondanivaló lényeges része. Nem nyelvtani alárendelést fejez ki az *ugyan*, hanem az aktuális tagolásra utal: azt jelzi, hogy a vele megszorított tagmondat csupán előmondat, témaszerű előkészítés, de a fontosabb mondanivaló propozitumszerűen utána következik. (Nem a szorosabb értelemben vett aktuális mondattagolás van itt, hanem annak egy kiterjesztett értelmű változata, egy hozzá hasonló, tagmondatok közt érezhető viszonyítás.)

14.2. A megengedő mellékmondatok főmondata természetesen teljes, pozitív igazságértékű, mint ezt a feltételes mellékmondatból levezethető típusban (**8.4.**) már szemlélhettük. Ugyanígy van ez a most tárgyalt típusban is: mindkét tagmondat külön állítást tartalmaz. Pl.: *János megjött, bár nem vártuk*; *Nem voltunk ugyan otthon, de János megjött*; *János, ámbár a vonat késett, megjött.* Így van ez /117/ példánkban is és a legtöbb olyan főmondatban, melynek *akár-* előtagú névmási kötőszót tartalmazó mellékmondata van: *Akárhányféle kérdést teszel föl, János megjött*; *Akárhányan érkeznek is még, János megjött*; *János megjött, akárhányadiknak érkezett a felesége*; *Akárhogy volt a dolog, János megjött*; *Akárki tiltakozik is ellene, János megjött*; *Akármekkorát hazudsz is, János megjött*; *Akármelyiktek tagadja, János megjött.* Mégis vannak olyan tartalmú múlt idejű mellékmondatok, melyeknek *akár-* előtaggal kezdődő kötőszava némileg módosítja a főmondat jelentését (bár igazságán nem változtat). Pl.: *Akárhány alkalommal üzentünk, János megjött*; *Akárhányszor Péter telefonált érte, János megjött*; *Akárhol tartózkodtunk, János megjött*; *Akárhonnan írtunk, János megjött*; *János, akárhova küldtünk utána, megjött*; *Akármeddig vártunk is, János megjött*; *Akármekkorára nőttek is a bokrok, János megjött*; *Akármely nap vártuk, János megjött*; *Akármerről fújt a szél, János megjött*; *Akármilyen rossz idő volt, János megjött.* Ezekben ti. a kötőszói szerepű névmás vagy névmási határozószó vonatkozó értéke erősebb, és az időhatározói vagy

számhatározói jelentés jobban kidomborodik, ezért a *János megjött* tétel nemcsak János egyszeri megjöttét jelentheti, hanem többszöri megjöttét is, sőt elsősorban azt (ha ui. a főmondatban kitehető a *mindannyiszor* határozószó). A függés hasonló jellegű a múlt idejű feltételes és időhatározói mellékmondatok egy-egy típusának főmondatához. Vö. **8.2.** és **9.1.** szakaszunkat.

Máskor a mellékmondat tartalma egyaránt megengedi a főmondatbeli cselekvésnek egyszeri vagy többszöri megtörténtét: *Akárhogy alakult a helyzet, János megjött*; *Akárhonnan érkeztünk meg, János megjött*; *Akármennyi volt az útiköltség, János megjött*; *Akármennyire tiltakoztunk, János megjött*; *Akármerre utazott az asszony, János megjött*; *Akármikor hívtuk, János megjött*; *János megjött, akármi történt.*

Teljesen hasonló a *bár-* előtagú névmások és névmási határozószók kötőszói szerepe: *bárhogy*, *bárki*, *bármekkora*, *bármennyire*, *bármilyen* kötőszós jelen idejű mellékmondat mellett a múlt idejű főmondat egyszeri valóságos cselekvést jelent, múlt idejű mellékmondat esetén ezek és *bárhol*, *bárhonnan*, *bárhova*, *bármeddig*, *bármely*, *bármennyi*, *bármerre*, *bármikor* után egyszerit vagy inkább többszörit.

14.3. Az *akár-*, *bár-* előtagú névmási kötőszók után az állítmány rendszerint fordított szórendű, mégpedig a névmási elem kiemelő hangsúlya miatt: *Akárhogy jött meg János* (, most már együtt vagyunk) stb. Az ilyen kommunikatív variánsokkal itt bővebben nem foglalkozunk. Általában mégis megállapíthatjuk, hogy az ilyen mellékmondatok magukban foglalják a 'János megjött' jelentés igaznak való elfogadását, vagy pedig voltaképpen nem is beszélhetünk igazságértékükről, mivel általános névmási elemük a predikatív szerkezetnek része, tehát a függő — legalább egyik elemében függő — igazságértékű vonatkozó mellékmondatnak egy típusával is érintkezik (vö. **11.** fejezetünk bevezető részével). Néhány határozói alak után előfordulhat az egyenes szórend is (*János megjött*): *Akárhányszor* (v. *Akárhány alkalommal, ízben*) *János megjött, Erzsi soha nem volt itt.* Ebben az összefüggésben inkább új kijelentés a *János megjött*, mégpedig azzal a kiegészítő értelemmel (konnotátummal), hogy 'sokszor'. Az egész tételkapcsolat azt jelenti, hogy 'János sokszor megjött, és Erzsi mindannyiszor nem volt itt', de a kötőszó ezekben számhatározói 'valahányszor', pontosabban körülírva 'mindannyiszor, amikor' értelmű: időt, alkalmat is jelentő alárendelést fejez ki. Márpedig a múlt idejű időhatározói mellékmondat, ha *amikor* kötőszó vagy annak értelme van benne, valóságos igazságértékű (mint azt **9.** fejezetünk részletezi), és inkább új kijelentésnek hat, mint előfeltevésnek.

15. Következményes mellékmondatok

15.1. Választott /110/ példánk alapján (*Sürgönyileg hívtam, úgyhogy János megjött*) a következményes mondatoknak nem a történeti fejlődéséből indulunk ki, hanem abból a típusból, amelyben a következményes tagmondat legkevésbé tekinthető mellékmondatnak. Az *úgyhogy* kötőszós kijelentő módú tagmondat ui. majdnem annyira önálló állítást tartalmaz, mint a *mert* kötőszós okhatározói tagmondat. Teljesen pozitív igazságértékű. A főmondat és mellékmondat viszonya is az ok–okozati viszony körébe vág (vö. Rácz 1963. 5), csakhogy a *mert* kötőszós tagmondat (vö. **13.1.** szakaszunkkal) az okot vagy magyarázatot, az *úgyhogy* kötőszós a következményt mondja meg. Akadémiai nyelvtanunk (MMNyR. II, 379) helyesen mutat rá arra, hogy az *úgyhogy* kötőszós mondatok a mellé- és az alárendelés határán állnak, de ennek a kettősségnek pontos (beszédlélektani) megfogalmazását Papp István adta meg (idézi Rácz: 1963. 33): „az alárendelés formája utólag képződött meg egy eredetileg mellérendelt természetű tag alárendeltté való átértékelése révén." Ez az utólagos alárendelő mozzanat határozottan megkülönbözteti (egyéb különbségek mellett) a következményes tagmondatot a következtetőtől. Más kifejezéssel azt mondhatjuk: az ilyen következményes tagmondat mellékmondat ugyan, de nem szerves része a mondategésznek, nem a főmondatból hiányzó mondatrészt fejti ki, hanem toldásszerű, viszonylag önálló mellékmondat. Az okhatározós tételkapcsolathoz hasonlóan az *úgyhogy* kötőszós /110/ példánk is három állítást tartalmaz: 1. Sürgönyileg hívtam (ti. Jánost), 2. János megjött, 3. János megjötte a sürgöny hatásának köszönhető. Ebben a hárommondatos értelmezésben a *hatás* szó azt is sejtetni akarja, amit az eddigi mondattanokból, mondatvizsgálatokból is tudunk, hogy a főmondathoz fokhatározóként (tágabb értelemben vett módhatározóként) járul az *úgyhogy* kötőszós tagmondat.

15.2. A puszta *hogy* kötőszós, de utalószó nélküli következményes mellékmondatnak tisztább az alárendelt helyzete, de ez is valóságos igazságértékű. Az olyan sajátos, komplex tartalmú kérdő mondatokban is (vö. Rácz 1963. 11), mint: *Mit sürgönyözhettél, hogy János megjött?* Ez ti. ilyen jelentéstartalmat sűrít magába: 'Mit sürgönyözhettél olyasmit, aminek az lett a következménye, hogy János megjött?'

15.3. Az utalószós (egyértelműen mondatrészkifejtő) következményes mellékmondatok éppen sajátos jelentéstartalmuknál fogva szintén valóságos igazságértékűek, és ebben érintkeznek azokkal a nem metanyelvi (és nem is tartalomadó) *hogy* kötőszós mellékmondatokkal, melyekről a **6.1.25.** szakaszban esett szó. Pl.: *Úgy megijesztettem őket, hogy János megjött* (módhatározó, ill. fokhatározó); *Annyit beszéltünk neki, hogy János megjött* (tárgyi); *Az idén már olyan vonzóereje volt az intézetünknek, hogy János megjött* (jelzői); *A lárma akkora volt, hogy János megjött* (állítmányi, pontosabban: tulajdonítmányi); *Annyiszor hívtuk már, hogy János megjött* (számhatározói); *Annyira felszáradtak az utak, hogy János megjött* (fokhatározói); *Annyian biztatták, hogy János megjött* (számállapothatározói); *Dörgedelmes felszólítást írtam, olyat, hogy János megjött* (értelmező jelzői).

A következtető viszonynak az a formai és szintagmatikai ismertető jele, hogy a főmondat szerkezetileg teljesen zárt, nem kíván olyan vonzatot, melynek helyét a mellékmondat tölti be, hanem csupán a (többnyire fokozó jelentésű) névmási jellegű utalószó (*annyi*, *olyan*, *úgy* stb.) utal a rá következő mellékmondatra.

15.4. Természetes, hogy a következményes mellékmondatnak a főmondata is teljes, közvetlen igazságértékű. /116/ példánk és valamennyi következményes mellékmondatú eddigi példamondatunk igazolja ezt. Itt említhetjük meg /128/ mondatunkat is, mely éppúgy tartozhat a *tehát* kötőszós következtető mellérendeléses típusba — vö. /150/, ill. **5.3.1.** —, mint a **15.1.** szakaszunkba tartozó toldásszerű következményes mellékmondatúba. Az *azért* ti. nem igazi kötőszó, hanem inkább kötőszói szerepben is használt névmási határozószó (l. MMNyR. I, 287). Visszautaló jelentésmozzanata miatt mondatrészi értékű: saját tagmondatának anaforikus mutató névmási okhatározója. Ilyen szerepben (vö. Klemm 1928–42. 449) szubjektív következtetést tartalmazó mellérendelt tagmondatot vezet be. (A *tehát* is mellérendelt tagmondatot kapcsol az előzményhez, de nem egyértelműen az előző tagmondathoz; nincs benne visszautalás, csak a következtető viszonyt fejezi ki.) Másfelől az *azért* (az *-ért* rag többszörös funkciója miatt) objektív következtetést vagy azzal érintkező következményt, okozatot is jelent vagy jelenthet (szintén visszautaló jelleggel), ennek pedig egyértelműbb kifejezője a szintén visszautaló névmási elemet tartalmazó *úgyhogy* kötőszó. Akár mellérendelésnek, akár alárendelésnek (vagy toldásként csatlakozó mellékmondatnak) vesszük a két tagmondat viszonyát, az előmondat mindenképp valóságos, pozitív igazságértékű.

16. Tekintethatározó mellékmondatok

Akadémiai nyelvtanunk ezeket a mellékmondatokat két helyen tárgyalja (MMNyR. II, 332, 389), mert két különböző típushoz tartoznak. Egyikük lazább szerkezetet alkot főmondatával, tisztán tekintethatározói szerepű, meglehetősen kötött formájú (*ami János megjöttét illeti*); múlt idejű kijelentő tétel ilyen helyzetben nem is fordulhat elő.

Másik típusuk *hogy* kötőszós valódi mellékmondat, de nem önmagában tekintethatározója a főmondatnak, hanem utalószavával együtt; pl. *Egyetértünk abban a tekintetben* (v. *arra nézve*), *hogy János megjött.* Más jellegű főmondattal és más utalószóval: *A sors kegyes volt irántunk abban* (v. *annyiban*), *hogy János megjött.* Az *annyiban* utalószó a fokhatározó felé közelíti a tekintethatározót, inkább, mint az *ahhoz képest* (vö. MMNyR. II, 389): *Ahhoz képest, hogy János megjött, nem vagyunk elegen.* Ez ti. inkább a hasonlítás mozzanatát viszi bele a fő- és a mellékmondat viszonyába. A *tekintettel arra* szerkezet pedig ma már inkább okhatározói használatú: *Tekintettel arra, hogy János megjött, megkezdhetjük az értekezletet.* Csak ritkábban használjuk valódi tekintethatározóként (s akkor is magában hordozza a megokolás mozzanatát): *Tekintettel arra, hogy János megjött, a létszámunk teljesnek mondható.*

Mindezekben a *hogy* kötőszós mellékmondatokban valóságos kijelentés értékű a *János megjött* tétel. Ez azonban megmagyarázható egyrészt azzal, hogy a tekintethatározó rendszerint témája a mondatnak (s mint ilyen többnyire előfeltevése a mondat érvényességének), másrészt azzal, hogy olyan mellékmondatfajtákkal érintkezik, melyek szintén igaznak tekintett kijelentést tartalmaznak. Az *egyetértünk* (*egyetértenek* v. akár: *egyetértek veled* stb.) *abban, hogy* szerkezetben a főmondat igéje természetesen igaznak szánt mellékmondatot vezet be. (Tagadás esetén nem is használhatnánk múlt idejű kijelentő mellékmondatot, csupán kérdőt: *Nem értünk egyet abban a tekintetben, hogy János megjött-e.*) A fok- és mértékhatározó, a hasonlító határozó és az okhatározó szerepéhez legtöbbször szintén olyan mellékmondat illik, mely igaznak tekintett tételt tartalmaz.

17. Összefoglalás

Az idézésből levezethető alárendeléseken kívül (melyekre nézve néhány általános tanulságot foglal össze a **6.1.1.** szakasz vége és a **6.1.44.**) az alárendelő tételkapcsolatokban a feltételes alárendelésektől eltekintve mindegyik fajtában találunk olyan mondatokat, melyekben a főmondat is, a mellékmondat is igaznak tekintett tételt tartalmaz. Ez összefügg azzal, hogy majdnem mindegyik alárendelés érintkezik a mellérendelésnek egy-egy fajtájával: a feltételes a választóval (s ez az a két tételkapcsolási forma, melyben ki van zárva az, hogy mind a két tétel kategorikus kijelentést tartalmaz), a megengedő az ellentétessel (és részben a feltételessel), az időhatározói a kapcsolatossal (és részben a feltételessel), a helyhatározói a kapcsolatossal (és a vonatkozóval), az okhatározói a magyarázóval, a következményes a következtetővel. A tekintethatározói alárendelés nem a mellérendelt tételkapcsolással, hanem az egyszerű mondat aktuális tagolásával (és részben a modalitás lexikai kifejezésével) érintkezik. A következményes (és többnyire a tekintethatározói) alárendelés kivételével mindegyik fajtában megelőzheti a mellékmondat a főmondatot, a megengedő tagmondatok bizonyos fajtái pedig kötelezően megelőzik (s ezek tekinthetők legkevésbé alárendelteknek).

A további részletezés és a kötőszók által kifejezett viszonynak mint harmadik kijelentésnek az elemzése, valamint a tagmondatok jelentéstartalmának bővebb kifejtése túlmutat e tanulmány keretein, ezért itt nem foglalkozhatunk vele.

Áttekintés a múlt idejű tételhez kapcsolódó igazságérték-viszonyokról

A különböző szempontú kategóriák bonyolult összefüggését igyekszik főbb típusaiban áttekinthetőbbé tenni a következő táblázatszerű összefoglalás, a gyakorlati tájékozódást pedig példaanyagunk releváns szavainak betűrendes mutatója próbálja megkönnyíteni.

A = előmondat; B = utómondat;

a = igaznak szánt kijelentés; b = tévesnek minősített tétel; c = semleges igazságértékű tétel; d = eleve igaznak elismert tétel;

A/1 = a megszakított előmondat eleje; A/2 = megszakított előmondat vége;

$\wedge$ = egyidejűleg érvényes (konjunkció); $\vee$ = egyikük érvényes, másikuk nem (diszjunkció); $\supset$ = az elsőnek érvényességéből következik a másodiké (implikáció);

K = kettejük viszonyáról adott egyéb kijelentés; C = esetleges harmadik tétel;

$(A_c)B_a$ = A igazságértéke B-től függ; $\longrightarrow$ = utólag erre módosul;

I.1. = egyes szám első személyű állítmány

A táblázatban használt formuláknak példával való illusztrálása helyett az olvasó több példát is találhat a jobb hasábon megadott fejezetekben.

Az előfeltevésszerűen igaz (d) kategória esetei ebben az áttekintésben külön nem szerepelnek; logikailag egybeesnek az igaz (a) kategóriával.

Kapcsolat-típus	Kapcsolatfajta	Igazságérték	Lelőhelye könyvünkben
1. Mellé-rendelés	Kapcsolatos	$A_a \wedge B_a$	**5.3.1.**
	Ellentétes	$A_a \wedge B_a \wedge K$	**5.3.1.**
	Következtető	$A_a \wedge B_a \wedge K$	**5.3.1.**
	Magyarázó	$A_a \wedge B_a \wedge K$	**5.3.1.**
	Szigorú választó	$A_c \vee B_c$, azaz $(A_a \supset B_b) \wedge (B_a \supset A_b)$	**8.6.**
	Egyszerű választó	$A \longrightarrow (B_a \supset A_b)$	**8.6.**
	Megengedő választó	$A_a[(B_c \vee C_c) \vee (B_c \wedge C_c)]$	**8.5.**
2. Idézés	A: „B"	$A_a(B_c)$	**6.2.**
	„A"–B	$A \longrightarrow (A_c)B_a$	**6.2.**
	„A/1"–B–„A/2"	$A/1 \longrightarrow (A_c)B_a$	**6.2.**
3. Idézésszerű alárendelés	Megelevenítő függő beszéd	$A_a(B_c)$, vagy $(A_c)B_a$	**6.2.2.** **6.3.1.**
	Tiszta függő beszéd	$A_a(B_c)$, vagy	**6.1.6., 6.1.8. 6.1.11., 6.1.22.**
		$(A_c)B_a$, vagy	**6.1.15.**
	(I.1. vagy némely igekötő esetén:)	$A_a(B_a)$	**6.1.3., 6.1.6.**
	(Tagadó értelmű főmondati állítmány esetén:)	$A_a(B_b)$	**6.1.8., 6.1.13.**
	Függő gondolattartalom	$A_a(B_c)$, vagy $(A_c)B_a$	**6.1. 6.1.15., 6.1.20., 6.1.31.**
	(Faktív állítmány mellett:)	$A_a(B_a)$	**6.1.2–3., 6.1.18., 6.1.27., 6.1.42.**
	(Némely állítm. mellett:)	$A_a(B_b)$	**6.1.8., 6.1.13.**
	Függő kérdés	$A_a(B_c)$	**6.1.22., 6.1.45., 6.3.4.**

Kapcsolat-típus	Kapcsolatfajta	Igazságérték	Lelőhelye könyvünkben
4. Egyéb alárendelés	Feltételes	$(A_c)B_c$, azaz $A \supset B$, vagy $A \longrightarrow A_c(B_c)$	**8.2.**
	Megengedő	$A_a(B_c)$, vagy	**8.4.**
		$(A_a)B_a$, vagy	**14.**
		$A_a(B_a)$	
	Időhatározói	$A_c(B_c)$, vagy	**9.**
		$(A_a)B_a$, vagy	
		$A_a(B_a)$	
	Helyhatározói	$A_a(B_a)$, vagy	**10.**
		$(A_a)B_a$	
	Vonatkozó	$A_c(B_c)$, vagy $(A_c)B_c$,	**11.**
		vagy $A_a(B_c)$, vagy	
		$A_a(B_a)$, vagy $(A_a)B_a$	
	Hasonlító	$A_a(B_a)$, vagy	**12.**
		$(A_a)B_a$, vagy $(A_a(B_c)$,	**12.1., 12.5.**
		vagy $(A_c)B_c$	
	Okhatározói	$A_a \wedge (B_a) \wedge K$, vagy	**13.**
		$A_a(B_a)$, vagy	
		$(A_a)B_a$	
	Következményes	$A_a \wedge B_a \wedge K$, vagy	**15.1., 15.4.**
		$A_a(B_a)$	**15.3.**
	Tekintethatározó	$A_a(B_a)$	**16.**

18. Befejezés

Ahogy végigpásztáztuk a kéttagú magyar összetett mondatok különféle fajtáit, egyre inkább láthattuk, milyen irányban szükséges kibővíteni az akadémiai leíró nyelvtan II. kötetében található — egyébként meglehetős alapos elemzés útján részletező — mondatrendszerezést. Akadémiai nyelvtanunk a mondat és a mondatalkotás jellemzésekor (MMNyR. II, 7–8) — nagyon helyesen és korszerűen — a valóságra vonatkoztatásból és a nyelv hármas funkciójából indul ki (Bühler–Papp István-féle modell), de a különféle fajták és típusok részletes bemutatásánál már sokszor elsikkadnak a valóságra vonatkoztatás szempontjai. A kijelentő mondat igazságértéke többnyire nem más, mint egy alapjában véve a valóságra vonatkoztatott ténymegállapítás vagy ezt megközelítő vélekedés, máskor ennek valamilyen módosulása. De hogy az összetett (különösen az alárendeléses) mondatok tagmondatai a valóságra vonatkoznak-e vagy mást tartalmaznak, erről az akadémiai (sőt a legtöbb eddigi hagyományos) nyelvtan nem ad felvilágosítást. Ehhez figyelembe kell venni a logikai szintaxis eredményeit, valamint azokat a megfigyeléseket, amelyeket Hadrovics (1969) próbált — igen gyümölcsöző módon, ha nem is teljes rendszerben — összefoglalni. Az akadémiai nyelvtan is fontos lépéseket tett afelé, hogy a mellérendelő és az alárendelő kategóriák hagyományos és jogos szétválasztása mellett nemegyszer rámutasson az átmeneti típusokra. De az alárendelés fajtáit csak egy szempontból rendszerezi: aszerint, hogy a mellékmondat milyen mondatrésze a főmondatnak. Hadrovics ezzel szemben — csak a legfontosabb, természetesnek mutatkozó, vitathatatlan kategóriákat tartva meg — áthelyezte a súlyt a mondatok jelentésviszonyaira.

Az összetett mondatoknak az igazságérték — tehát egy lényeges jelentésmozzanat — szempontjából való áttekintése nem teszi okvetlenül szükségessé az akadémiai és iskolai nyelvtanok kategóriáinak teljes félreállítását. Ha végigpillantjuk azt a kissé találomra kiválasztott, de mégis az akadémiai nyelvtan rendszerében sorakoztatott 157 példamondatot (**5.2.1.**), mely kiindulópontja volt vizsgálatainkban a további variációknak és transzformációknak, a betű- és számjelzésekből, valamint a rövidségre és szabatosságra törekvő megnevezésekből könnyen szemünkbe tűnhet, milyen sokszor keresztezi a hagyományos felosztás egysíkú kategóriáit egyrészt a tagmondatok

formai alkata és viszonyításmódja, másrészt a vizsgált tételnek a mondategészben való igazságértéke.

A teljességre való törekvés a jelen dolgozatban csak látszat, ne tévessze meg az olvasót! Az elért megállapítások csak a választott típusú tételre (egyes 3. személyű múlt idejű, határozott alanyú tőmondatra) érvényesek. A fejtegetésbeli kitérések 1. és 2. személyű, valamint jelen idejű (sokszor jövő értelmű) tételekre azt jelzik, hogy a jelen és a jövő idejű tételekre nézve részben (talán sokban) más összefüggések érvényesülnek, a személyek váltogatása pedig arra mutat, hogy e terület felderítéséhez nagy számú teljes mondatparadigmák vizsgálatára lenne szükség. E könyvecske csupán egy csekély részletét járta be a terepnek, de talán jó szempontokat ad a további vizsgálatokhoz.

Irodalom

Rövidítések:

AkH. = (Magyar Tudományos Akadémia:) A magyar helyesírás szabályai (10. kiadás, 1954; 11. kiadás, 1984.)

ALH. = Acta Linguistica Academiae Scientiarum Hungaricae

ÁNyT. = Általános nyelvészeti tanulmányok

BpSz. = Budapesti Szemle

DIS. = Direct and Indirect Speech. Szerk. Florian Coulmas. Berlin–New York–Amsterdam 1986.

ÉdAny. = Édes Anyanyelvünk

ÉrtSz. = A magyar nyelv értelmező szótára I–VII. Bp., 1959–1962.

MMNy. = A mai magyar nyelv. Szerk. Bencédy József, Fábián Pál, Rácz Endre, Velcsov Mártonné. Bp., 1968.

MMNyR. = A mai magyar nyelv rendszere (Leíró nyelvtan). Tompa József szerk. I. 1961., II. 1962. Bp.

MNy. = Magyar Nyelv

NéprNy. = Néprajz és Nyelvtudomány. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Sectio Ethnographica et Linguistica

NyK. = Nyelvtudományi Közlemények

Nymd. = A „nyelvi mozgásformák dialektikája" kutatócsoport munkái (Tudományos vezető: Zsilka János)

NymKk. = Nyelvművelő kézikönyv. Szerk. Elekfi László, Grétsy László, Kovalovszky Miklós, Lőrincze Lajos, Szőke István. I. 1980., II. 1985. Bp.

Nyr. = Magyar Nyelvőr

NytudÉrt. = Nyelvtudományi értekezések

I. OK. = A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei

SATP: = Speech Act Theory and Pragmatics. Szerk. John R. Searle, Ferenc Kiefer, Manfred Bierwisch. Dordrecht–Boston–London 1980.

TESz. = A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. II. 1970., III. 1976. Főszerk. Benkő Loránd

*

E. Abaffy Erzsébet (1982), A mondást, közlést jelentő igék szerkezete a XVI. században. MNy. LXXVIII, 153–9.

Aliszova, T. B. (1971), Дополнительные отношения модуса и диктума. Вопросы Языкознания 20. № 1.

Ammann, Hermann (1928), Die menschliche Rede. Sprachphilosophische Untersuchungen. II. Der Satz. Lahr i.B.

Austin, J. L. (1962), How to do things with words. Oxford.

Austin, J. L. (1970), Quand dire, c'est faire. Introduction, traduction et commentaire par Lane, Gilles. Paris.

Bally, Charles (1944^2), Linguistique générale et linguistique française. Berne–Paris.

Bánréti Zoltán (1983a), A megengedő kötőszók szintaxisáról és szemantikájáról. Kéziratos kandidátusi disszertáció. Bp.

Bánréti Zoltán (1983b), A megengedő kötőszók szintaxisáról és szemantikájáról. Nytud. Ért. 117.

Bánréti Zoltán (1984). A megengedő kötőszók szintaxisáról és szemantikájáról. Kandidátusi értekezés tézisei. Bp.

Bierwisch, Manfred (1980), Semantic Structure and Illocutionary Force. SATP. 1–35.

W. Bíró Ágnes–Grétsy László–Kemény Gábor (1978^2), Hivatalos nyelvünk kézikönyve. Bp.

Boost, Karl (1955), Neue Untersuchungen zum Wesen und zur Struktur des deutschen Satzes. Berlin.

Carnap, Rudolf (1961^2), Der logische Aufbau der Welt. Hamburg.

Carnap, Rudolf (1960^2), Symbolische Logik. Wien.

Chomsky, Noam (1957/1972^{10}), Syntactic structures. The Hague–Paris.

Dömötör Adrienne (1983), A magyar nyelv egyenes idézeteinek és idéző mondategységeinek kapcsolatáról. Nyr. 107: 472–81.

Dömötör Adrienne (1985), Az idézés grammatikai módjai Heltai Gáspár nyelvében. Nyr. 109: 337–48.

Dömötör Adrienne (1985–86), A függő idézések a XVI. századi levelekben. NéprNy. XXIX–XXX, 99–106.

Dömötör Adrienne (1988), A grammatikailag jelölt idézetek a könyvnyomtatás első évtizedeiben. MNy. LXXXIV, 283–95, 415–25.

Dressler, Wolfgang (1974), Funktionelle Satzperspektive und Texttheorie. Papers on Functional Sentence Perspective 87–105. Szerk. F. Daneš. Prága.

Elekfi László (1957), A logika állítmány-fogalma és az állítmányi névszó. I. OK. 11: 95–150.

Elekfi László (1964) Az aktuális mondattagolás egyik alapformája a magyarban. NyK. LXVI, 331–70.

Elekfi László (1967), Semantic Links of Verbal Entries. Computational Linguistics VI, 1–26.

Elekfi László (1974–75), Petőfi költeményeinek versmondattani felépítése (különös tekintettel az aktuális mondattagolásra). Kéziratos kandidátusi értekezés. Bp.

Elekfi László (1986), Petőfi verseinek mondattani és formai felépítése. Nyelvészeti tanulmányok 27. Bp.

Elekfi László (1993), Eltűnőben van-e a magyar birtokos részeshatározó? Állapot és történet — szinkrónia és diakrónia — viszonya a nyelvben, 35–43. ELTE Általános és Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék. Bp.

Fábián Pál–Graf Rezső–Szemere Gyula (1978), Helyesírásunk. Bp.

Ferenczy Géza (1980), Az *-e* kérdőszócska helyes használata. Magyarán (Válogatott cikkek, tanulmányok, előadások) 169–72. Elekfi László szerk. Bp.

Fillmore, Charles J. (1968/1970), The case for case, Universals in Linguistic Theory (szerk. Bach, Emmon – Harms, Robert) 1–88. London – New York – Sydney – Toronto.

Fillmore, Charles J. (1977), Az esetgrammatika. Új törekvések az anglisztikában és az amerikanisztikában I. Nyelvészet. Szintaxis. (Szerk. Rot Sándor és Siptár Péter.) 85–112, 271–3. Bp.

Fónagy Iván (1974), Füst Milán: Öregség – Dallamfejtés –. Bp.

Fónagy Iván (1986), Reported speech in French and Hungarian. DIS. 255–309.

Frege, Gottlob (1892), Über Sinn und Bedeutung. Zeitschrift für Philosophie und philosophisehe Kritik. N. F. 100. 25–50.

Frege, Gottlob (1980), Logika, szemantika, matematika. Válogatott tanulmányok. Ruzsa Imre szerk., Máté András ford. Bp.

Grice, Herbert Paul (1968), The Logic of Conversation. Working paper. Berkeley.

Grice, Herbert Paul (1975) Logic and Conversation. Syntax and Semantics 3. Speech Acts. (Szerk. Peter Cole – Jerry L. Morgan). New York – San Francisco – London.

Gyomlay Gyula (1907–12), Az úgynevezett igeidők elméletéhez. NyK. 37: 80–110, 196–244, 276–306; 38: 151–79; 39: 162–212, 294–341; 40: 162–252; 41: 339–68.

Hadrovics László (1969), A funkcionális magyar mondattan alapjai. Bp.

Helbig, Gerhard (1993), Gibt es faktische Konditionalsätze? – Im Zeichen der ungeteilten Philologie. Festschrift für Professor Dr.sc. Karl Mollay... Budapester Beiträge zur Germanistik 24. 115–25.

Hetzron Robert (1971), The Deep Structure of the Statement. Linguistics 65. 25–63.

Hevesi Sándor (1933), A szavak dramaturgiája, BpSz. 228. 161–79.

Hevesi Sándor (1965), Az előadás, a színjátszás, a rendezés művészete. Bp.

Juhász József (1977), Módszer és szemlélet próbája a nyelvtanírásban. Tanulmányok a mai magyar nyelv mondattana köréből. (Szerk. Szathmári István és Rácz Endre.) 205–11. Bp.

Károly Sándor (1969), A melléknévi csoport. ÁNyT. VI, 157–227.

Kelemen József (1961), Hozzászólás a nyelvtudomány elvi kérdéseiről rendezett vitához. I. OK. XVIII, 156–9.

Kelemen József (1970), A mondatszók a magyar nyelvben. Bp.

Kelemen Sándor (1983), A *téved*, *félrevezet*, *becsap*, *csal* igék jelentésének elemzése. Nymd. 2. 127–77.

Kenesei István (1980), Mivel egyeztetjük a vonatkozó névmásokat? A magyar nyelv grammatikája. A magyar nyelvészek III. nemzetközi kongresszusának előadásai. (Szerk. Imre Samu, Szathmári István, Szűts László) 467–74. NytudÉrt. 104.

Kenesei István (1981), Traces and truth of relative constructions. ALH. XXXI, 137–46.

Kenesei István (1985), Az alárendelő mondatok a magyarban: szerkezetek, problémák, érvek és ellenérvek. NyK. 87: 311–50.

Kicska Emil (1891), Hangsúly és szórend. Nyr. 20: 292–8, 337–45, 385–94, 433–45, 481–91.

Kiefer Ferenc (1976), Az előfeltevések elmélete. Kéziratos doktori értekezés. Bp.

Kiefer Ferenc (1978a), Factivity in Hungarian. Studies in Language 2: 165–97.

Kiefer Ferenc (1978b), Factives Revisited. Proceedings of the Twelfth International Congress of Linguists. Innsbruck.

Kiefer Ferenc (1979), What do conversational maxims explain? Lingvisticae Investigationes III, 57–74.

Kiefer Ferenc (1983a), Az előfeltevések elmélete. Bp.

Kiefer Ferenc (1983b), A kérdő mondatok szemantikájáról és pragmatikájáról. Tanulmányok a mai magyar nyelv szövegtana köréből. (Szerk. Rácz Endre és Szathmári István.) 103–30. Bp.

Kiefer Ferenc (1986), Some semantic aspects of indirect speech in Hungarian. DIS. 201–17.

Kiparsky, Paul–Kiparsky, Carol (1970), Fact. Progress in Linguistics. A collection of papers selected and edited by Manfred Bierwisch and Karl Erich Heidolph. Janua linguarum 43. Hága–Párizs.

Klemm Antal (1921), Az *is*, *és* kötőszó történetéhez. MNy. XVII, 163–7.

Klemm Antal (1928–42), Magyar történeti mondattan. A magyar nyelvtudomány kézikönyve II. 6.

Kollányi Teréz (1965), A *mikor*, *amikor* kötőszós mondatoknak egy érdekes típusáról. Nyr. 89: 34–7.

Kollányi Teréz (1971–72), A *mint*-tel kapcsolt relatívum. NéprNy. XV–XVI, 131–6.

Kubínyi László (1954), Az igei állítmányi mellékmondat kérdéséhez. MNy. L, 408–19.

Ladányi Mária (1983), Az *álmodik*, *képzel* és *játszik* igék jelentésének elemzése. Nymd. 2. 17–125.

Ladányi Péter (1962), A kérdő mondatok logikai analíziséhez. Nyk. LXIV, 187–207.

Ladányi Péter (1965), Zur logischen Analyse der Fragesätze. ALH. XV, 37–66.

László János (1984), A beszédaktusok „őszintesége", „komolysága" és „valódisága". ÁNyT. XV, 161–6.

Martinkó András (1956), Hozzászólás Balázs János előadásához a stílus kérdéseiről. Általános nyelvészet, stilisztika, nyelvjárástörténet. A III. országos magyar nyelvészkongresszus előadásai (Bp. 1954. nov. 11–13) 197–219.

H. Molnár Ilona (1968), Módosító szók és módosító mondatrészletek a mai magyar nyelvben. Bp.

Molnár Ilona (1974a), Hangutánzó igék tranzitívvá válása a magyarban. MNy. LXX, 181–92, 298–307.

Molnár Ilona (1974b), A *Dicsekszik, hogy...* mondattípusról. Nyr. 98: 398–405.

Molnár Ilona (1977), A tartalmatlan *hogy* kötőszós összetett mondatok típusai szemantikai szempontból. Nyelvtudományi értekezések 94.

Molnár Ilona (1979), The semantic structure of complex sentences containing the construction *hogy* 'that' in Hungarian. ALH. 29: 27–45.

Molnár Ilona (1982), Existential relations in 'hogy'-sentences (sentences containing a that-clause) in Hungarian. Hungarian general linguistics 387–426. Szerk. F. Kiefer. Amsterdam–Philadelphia.

Molnár Ilona (1983), Egzisztencia-viszonyok a *hogy* kötőszós összetett mondatokban. Gépelt kézirat.

Morgan, Charles Grady–Pelletier, Francis Jeffrey (1977), Some notes concerning fuzzy logics. Linguistics and Philosophy 1:79–97.

O. Nagy Gábor–Ruzsiczky Éva (1978), Magyar szinonimaszótár. Bp.

Pap Mária (1984), Tehát, ugyanis. ÁNyT. XV, 197–205.

Pauler Ákos (1925), Logika. Bp.

Posner, Roland (1980), Semantics and Pragmatics of Sentence Connectives in Natural Language. SATP. 169–203.

Rácz Endre (1963), A magyar nyelv következményes mondatai. NytudÉrt. 39.

Rácz Endre (1976), Anyanyelvünk új szófűzési, mondatszerkezeti jelenségeinek bemutatása, értékelése. Mai magyar nyelvünk (Grétsy László szerk.) 45–73. Bp.

Rácz Endre (1985), vonatkozó mellékmondat más tagmondat értékében. NymKk. II, 1247–53.

Rácz Endre (1989), Rejtett idézetek. ÉdAny. 2. 4–5.

Rácz Endre–Szemere Gyula (1972; 1982^2 = 1986^4), Mondattani elemzések. Bp.

Récanati, François (1980), Some remarks on Explicit Performatives, Indirect Speech Acts, Locutionary Meaning and Truth-Value. SATP: 205–20.

Reichenbach, Hans (1947/1956), Elements of Symbolic Logic. New York.

Russel, Bertrand (1940/1962), An inquiry into meaning and truth. Harmondsworth. Penguin Books.

Schlachter, Wolgang (1974), Zur Bedeutungsstruktur von Nomen und Verbum. Nachrichten der Akademie von Wissenschaften in Göttingen. I. Philologisch-literarische Klasse. 1–45.

Schmidt, Wilhelm (1963), Lexikalische und aktuelle Bedeutung. Berlin.

Sgall, Petr (1980), Towards a Pragmatically Based Theory of Meaning. SATP: 233–46.

Simonyi Zsigmond (1883), A magyar kötőszók III. Bp.

Simonyi Zsigmond (1914), Helyes magyarság.[3] Bp.

Solt Kornél (1970), Interrogatívlogika. Magyar Filozófiai Szemle XIV, 1139–47.

Spannraft Marcellin (1983), Az *érez*, *ért* és *sejt* igék jelentésének elemzése. Nymd. 2. 179–284.

Svedova, N. Ju. (1967), Парадигматика простого предложения в современном русском языке 3–77. Русский язык. Грамматические исследования. Szerk. Svedova. Moszkva.

Szabó Dénes (1955), A mai magyar nyelv. II. rész. Kézirat (sokszorosított jegyzet. Eötvös Loránd Tudományegyetem), Bp.

Szabolcsi Anna (1984), A performatívok szemantikája. ÁNyT. XV, 281–91.

Szalamin Edit (1984), A modális kifejezőeszközök nyelvhelyességi kérdéseiről. MNy. LXXX, 167–77.

Szende Aladár (1957), Az összetett mondat kérdései. Magyar nyelvhelyesség (Deme László és Köves Béla szerk.) 273–305. Bp.

Szende Tamás (1982), Többértelműség és célzás. NyK. LXXXIV, 203–20.

Telegdi Zsigmond (1977), Bevezetés az általános nyelvészetbe. Bp.

Terestyéni Tamás (1981), Konvencionális jelentés – kommunikációs jelentés. Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Bp.

Tompa József (1967), Művészi archaizálás és nyelvemlékhamisítás 1772 és 1873 közt. I. OK. 24: 97–116.

Tompa József (1972), A művészi archaizálás és a régi magyar nyelv. Bp.

Török Gábor (1972), József Attila-kommentárok XIV. Nyr. 96: 423–39.

Török Gábor (1976), József Attila-kommentárok. Bp.

Varga Tamás (1966), Matematikai logika I. Bp.

Vendler, Zeno (1980), Telling the Facts. SATP. 273–90.

Wunderlich, Dieter (1980), Methodological Remarks of Speech Act Theory. SATP. 291–312.

Zolnai Béla (1926), A látható nyelv. Minerva V, 18–71. Újra: Nyelv és stílus (1957), 53–107.

Zolnai Béla (1957), Nyelv és stílus. Tanulmányok. Bp.

Szómutató

A félkövér számok (ponttal) fejezetekre, fejezetrészekre utalnak, a / / jelek közé tett világos számok az **5.2.1.** szakasz példamondataira, a nem zárójelben levők (pont nélkül) — ahol a fejezetszám nem látszik elégnek — e könyv oldalaira vonatkoznak, ponttal zárójelben az esetleges számozott bekezdéseket jelentik, a (j.) jelűek a lap alji jegyzetek sorszámai.

abbahagy **5.2.1.** /34/

abban **1.**, **5.2.1.** /30/, /91/, **6.1.17.**, **6.1.27.** (35.j.), **6.1.39.** 71, 73, **6.1.43.**, **6.3.2.** 89, **10.4.**, **11.**, **11.1.**, **11.4.**, **16.**

abban a tekintetben **16.**

abból **5.2.1.** /81/, **8.3.**, **11.5.**

ad **6.1.14.** (32.j.)

addig **5.2.1.** /106/, **9.3.**

addigra **5.2.1.** /45/

a dolog **6.1.25.** (3.), **8.3.**

ahányszor **5.2.1.** /51/, **9.8.**, **12.5.**

ahelyett **6.1.41.**

ahhoz **6.1.27.**, **6.1.39.**, **11.1.**

ahhoz képest **5.2.1.** /61/, /78/, **6.1.31.** 65, **16.**

ahogy **5.2.1.** /11/, /30/, /35/, **9.5.**, **9.7.**, **11.5.**, **12.1.**, **12.2.**, **12.3.**

ahol **10.1.**, **10.2.**, **10.3.** 114

ahonnan **5.2.1.** /86/, /93/, **10.1.**, **10.2.**, **10.3.**, **10.4.**

ahova **5.2.1.** /29/, /31/, /32/, **9.7.**, **10.1.**, **10.2.**, **10.3.**, **10.4.**, **11.**

ajándék **6.1.36.**

akar **5.3.1.** 73, **8.3.** 97

akár **5.1.2.**, **5.2.1.** /8/, /24/, /73/, **8.5.**

akár- **14.2.**, **14.3.**

akárhány **14.2.**, **14.3.**

akárhányadik, *akárhányféle* **14.2.**

akárhányszor **14.2.**, **14.3.**

akárhogy **14.2.**, **14.3.**

akárhol **14.2.** 132

akárhonnan **14.2.**

akárhova, *akárki*, *akármeddig*, *akármekkora*, *akármely*, *akármelyik* **14.2.**

akármennyi, akármerre, akármerről **14.2.**
akármi **5.2.1.** /117/, **14.2.** 133
akármikor **14.2.**
akármilyen **14.1.**, **14.2.**
aki **5.2.1.** /79/, /89/, /118/, **9.4.**, **10.2.**, **11.1.**, **11.2.**, **11.3.**, **11.4.**, **11.6.**, **12.5.**
akkor **5.2.1.** /28/, /47/, **8.2.** 95, **8.3.** 97, **9.1.**, **9.2.** 105–6, **9.6.**, **11.** 112
akkora **11.1.**, **15.3.**
alapul vesz **6.1.42.** (4.)
áld **6.1.41.**
aligha **5.1.2.**
alkalom **6.1.36.**, **14.2.**, **14.3.**
áll **6.1.25.** (3.), **6.1.26.**, **6.1.41.**
állapot **6.1.36.**
állít **5.3.1.** 32, **6.1.2.** (*assert*), **6.1.3.**, **6.1.4.**, **6.1.8.**, **6.1.9.**
álmodik **6.1.19.** 54–55
általat **6.1.8.**, **6.1.24.**
általatás **12.1.** 124
ám **5.3.1.** 32, **8.3.** 97, **14.1.**
ámbár **14.1.** 131, **14.2.** 132
ámbátor **14.1.**
ámde **5.3.1.** 32
ameddig **10.1.**
amekkora **11.1.** 117
amellett **6.1.39.**
amely **5.2.1.** /91/, /94/, **9.4.** 108, **11.**, **11.1.**, **11.3.**, **11.4.**
amelyik **5.2.1.** /54/, **11.1.** 116, **11.4.**
amennyi **12.5.**
amennyiben **12.1.** 124
amennyiszer **9.8.**
amennyivel **12.1.**
amerre, amerről **10.1.**, **10.2.**
ami **9.4.** 108, **11.1.** 117, **11.2.**, **11.4.** 121, **12.5.**, **16.**
amiatt **6.1.41.** 75
amidőn **9.2.** 105
amiért **11.1.** 117, **11.2.**, **12.5.**
amikor **5.2.1.** /12/, /28/, /33/, **9.1.**, **9.2.** 105, **9.6.**, **11.**, **12.5.**, **14.3.**
amikorra **9.4.**
amily **5.2.1.** /88/, **12.1.**
amilyen **5.2.1.** /99/, **11.1.** 117, **12.1.**
amint **5.2.1.** /36/, **9.5.**, **9.6.**, **12.1.** 124, **12.2.**
amióta **9.4.**

ámít **6.1.8.**, **6.1.24.**

annak **5.2.1.** /83/, /95/–/98/, **6.1.14.** 48, **6.1.19.**, **6.1.27.**, **6.1.29.**, **6.1.30.** 64, **6.1.31.**, **6.1.33.**, **6.1.38.**, **6.1.39.** 71

annál **11.1.** 116

annyi **6.1.25.** 51, **12.5.**, **15.3.**

annyiban **5.2.1.** /59/, /60/, **6.1.40.**, **6.3.2.** 89, **12.1.** 124, **16.**

annyira **6.1.40.**, **12.1.** 124, **15.3.**

annyiszor **5.2.1.** /51/, **12.5.**, **15.3.**

annyit **6.1.33.**

annyival **12.1.**

ápol **6.1.34.** 68–69

ára **6.1.36.**

arra **5.2.1.** /82/, /85/, **6.1.6.** 45, **6.1.10.**, **6.1.19.** 52, **6.1.27.** (35.j.) 62, **6.1.28.** 68, **6.1.31.** 65, 66, **6.1.39.** 71–72, **6.1.41.** 75, **6.3.3.**, **16.**

arra nézve **16.**

arról **5.2.1.** /84/, **6.1.7.**, **6.1.14.**, **6.1.19.** 52, **6.1.27.**, **6.1.29.** (37.j.), **6.1.39.** 71–72, **6.3.3.**

árt **6.1.39.** 72

átérez **6.1.19.** 51

átlát **6.1.19.** 52, 53

attól **5.2.1.** /57/, **6.1.39.** 73, **6.1.43.**

az **5.1.1.** 15, **5.2.1.** /10/, /92/, /94/, /103/, /107/, **5.3.2.**, **6.1.14.**, **6.1.16.**, **6.1.17.**, **6.1.18.**, **6.1.20.**, **6.1.21.**, **6.1.22.**, **6.1.25.**, **6.1.28.**, **6.1.30.**, **6.1.31.**, **6.1.33.**, **6.1.34.**, **6.1.36.**, **6.1.38.**, **6.1.39.**, **6.1.40.** (40.j.), **6.1.41.**, **6.1.45.**, **6.3.2.**, **6.3.4.**, **11.1.**, **11.3.** 120, **11.4.**, **11.5.**

azáltal **5.2.1.** /56/

azaz, azazhogy **5.3.1.** 34

azért **5.2.1.** /62/, /63/, /128/, **5.3.1.** 31, 32, **6.1.34.** 69, **6.1.38.**, **13.1.**, **15.4.**

azon **5.2.1.** /54/, /77/, **6.1.31.**, **6.1.39.** 72, **11.4.**

azonban **5.2.1.** /141/, **5.3.1.** 31–33

azonképpen **12.2.**

azon kívül **6.1.31.** 65

azonnal **9.2.**

azóta **5.2.1.** /42/, /43/

azt **5.2.1.** /16/, /17/, /19/, /20/, /89/, /90/, **6.1.6.**, **6.1.7.**, **6.1.8.**, **6.1.14.** 48, **6.1.16.**, **6.1.17.**, **6.1.19.**, **6.1.22.**, **6.1.23.**, **6.1.25.**, **6.1.27.**, **6.1.28.**, **6.1.33.**, **6.1.34.**, **6.1.36.**, **6.1.39.** 72, **6.1.41.** 74, **6.1.45.** /17/, **6.2.3.**, **6.3.2.** 88, 90, **6.3.4.** 93, **11.1.** 117, **11.4.** 121

aztán **5.2.1.** /135/, **5.3.1.** 31

azzal **5.2.1.** /55/, /70/, /76/, /79/, /81/, **6.1.11.**, **6.1.12.**, **6.1.15.**, **6.1.19.** 51, **6.1.24.** 59, **6.1.25.** 60, **6.1.30.**, **6.1.31.**, **6.1.32.**, **6.1.34.** 68, **6.1.40.** 74, **6.1.41.**, **11.1.** 117

azzal kapcsolatban **6.1.31.** 65

baj **5.2.1.** /10/, **6.1.31.** 65, **6.1.36.**

bán **5.2.1.** /24/, **6.1.39.** 72, **8.5.** 100

bánkódik **6.1.39.** 73
bánt **6.1.41.** 74
bár **5.2.1.** /112/, **14.1.**, **14.2.**
bár- **14.2.** 133, **14.3.**
bárhogy, *bárhol*, *bárhonnan*, *bárhova*, *bárki*, *bármeddig*, *bármekkora*, *bármely*, *bármennyi*, *bármennyire*, *bármerre*, *bármikor*, *bármilyen* **14.2.** 133
bebizonyít **6.1.39.** 72
beigazolódik **6.1.42.** (6.)
bejelent **6.1.3.**, **6.1.6.** 44, **6.1.24.**
bejelentget **6.1.6.** 44
belát **6.1.19.** 52, **6.1.39.** 72
belenyugszik **6.1.39.** 71
benyit **6.1.24.**
beszél **6.1.7.**, **15.3.**
bevall **6.1.9.**
bizonyít **6.1.39.** 71–72
bizonyos **5.1.1.** 15, **5.2.1.** /107/, **5.3.2.**, **6.1.1.** 38, **6.1.37.**, **12.1.** 124
bizonytalan **5.2.1.** /7/, **6.1.37.** 71, **6.1.45.** /7/
bizonyul **6.1.2.** 40
biztat **6.1.11.**, **15.3.**
biztos **6.1.2.** 40
boldog **5.2.1.**, **6.1.27.** /50/, **6.2.3.** 85
boldogság **6.1.36.**
borzasztó **6.1.37.**
bosszankodik **6.1.39.** 73
bosszant **6.1.41.** 74, **6.2.3.** 86
bosszantó **6.1.37.**
bosszút áll **6.1.41.** 74
bőg **6.2.3.** 84
bökkenő **6.1.31.** 65
bömböl **6.2.3.** 84
búcsúzik **6.1.31.** 66, **6.2.3.** 86
búg **6.2.3.** 84
butaság **6.1.36.**, **6.1.38.**
büszke **6.1.27.** (35.j.), **6.2.3.** 85
cáfol **6.1.8.**
céloz **6.1.39.** 71
csak **5.2.1.** /47/, /63/, /81/, **5.3.1.** 32, **5.3.2.** 35, **9.1.**, **9.6.**, **10.2.**, **11.**, **11.1.** 116, **11.5.** 122, **13.1.** 128
csakhogy **5.2.1.** /146/, **5.3.1.** 32, 33, **5.3.4.**
csal **6.1.8.**, **6.1.24.** 59
csalódik **8.3.** 97

cselekszik **6.1.25.** 60
cselekvés **6.1.34.**, **6.1.36.**
csinál **6.1.25.** 60
csobog **6.2.3.** 84
csoda **6.1.36.**
csodál **6.1.20.**
csodálatos **6.1.37.**
csönget **6.1.33.**, **8.3.** 97
dadog **6.2.3.** 84
de **5.1.1.** 15, **5.2.1.** /113/, /144/, **5.3.1.** 31–33, **5.3.4.**, **9.4.**, **14.2.**
dehogy **5.1.2.** 18
deklarál **6.1.3.**
diagnózis **6.1.30.** 63
dicsekszik **6.1.12.**, **6.1.32.**, **6.2.3.** 86
divat **6.1.39.** 72
dolog **6.1.20.**, **6.1.25.** (3.), **6.1.36.**, **6.1.38.**, **8.3.** 97, **14.2.** 132
dörmög **6.2.3.** 84
dühít **6.1.41.** 74
-e **2.** 8, 9, **5.1.2.** 18, **5.2.1.** /3/, /26/, /103/, /108/, **5.2.2.** 30, **5.3.3.**, **6.1.22.** 57, **6.1.45.**, **6.3.4.**, **12.5.**, **16.**
ebből **6.1.33.**, **8.3.** 96
ébred **5.2.1.** /82/, **6.1.31.** 66, **6.3.3.**
egy **11.3.**
egyetért **6.1.42.** (4.), **16.**
egyforma **6.1.27.** (35.j.)
egyrészt **5.2.1.** /136/, **5.3.1.** 31
egyszer **8.2.** 96, **8.3.** 97
él a gyanúperrel **6.1.14.** 47
elárul **6.1.9.**
elbeszél **6.1.19.** 54
elbeszélés **6.1.1.** 38
elég **6.1.37.** 70
elér **6.1.41.** 74
elfelejt **5.2.1.** (24.j.), **6.1.19.** 51, 52, **6.1.22.** 56
elfoglalja magát **9.3.**
elfoglalva **6.1.25.** 60
elgondol **6.1.10.** 46, **6.3.2.** 88
elhagy **6.1.26.**
elhisz **6.1.5.**, **6.1.19.** 52
elhitet **6.1.8.**
eljátszik **6.1.19.** 55

eljön **6.1.43.**
eljut **6.1.39.** 71
elképzel **6.1.19.** 52, **6.3.2.** 88
elképzelhetetlen **6.1.13.**, **6.1.37.**
elképzelhető **6.1.13.**, **6.1.37.**
elkezd **5.2.1.** /38/
elkövet **6.1.25.** 60, **6.1.34.** 68, **6.1.36.**
elküld **5.2.1.** /87/
ellenben **5.3.1.** 31, 32
ellenére van **6.1.41.**
elmesélget **6.1.6.** 44
elmond **5.1.1.** 17, **6.1.6.** 43
elmondogat **6.1.6.** 44
elnéz **6.1.39.** 72
elolvas **6.1.6.** 43
előad **6.1.6.** 44
előbb **5.2.1.** /40/, /56/, **9.2.** 104, **9.4.**
előfordul **6.1.25.** 61
előfordulhat **6.1.20.**
elpanaszol **5.2.1.** /25/, **6.1.1.** 37, **6.1.6.** 42–43, **6.1.15.** 48, **6.2.3.** 83, **6.3.2.** 90
eltelik **5.2.1.** /42/, **6.1.40.** 74
elterjed **6.1.21.**
eltitkol **6.1.22.** 56
eltölt **6.1.41.** 74
elújságol **6.1.6.** 44
elválik **6.1.31.** 66, **6.2.3.** 86
elviselhetetlen **6.1.37.** 70, **6.1.38.**
emleget **6.1.6.** 44
emlékeztet **6.1.6.** 44
emlékszik **6.1.19.** 51, 52, **6.1.28.**, **6.1.39.** 71
említ **6.1.6.** 44
én **4.** 14, **6.1.16.**, **10.1.**, **11.1.** 116, **11.2.** 117, **12.1.** 124
ennek **6.1.36.**, **6.1.40.** (40.j.)
éppen, éppenséggel **8.3.** 97
érdekes **6.1.31.** 65
ered **5.2.1.** /80/
eredmény **6.1.36.** 70
érez **6.1.17.**, **6.1.19.** 51, 52, **6.1.22.** 57, **6.1.28.**, **6.1.38.**
érkezik **5.2.1.** /102/, **6.1.29.** (37.j. is)
ért **6.1.17.**, **6.1.19.** 51–52, **6.1.22.**, **6.2.3.** 84
értesít **6.1.6.** 44

értesítés **6.1.15.** 49
értesül **6.1.19.** 51, **6.1.30.** 64, **6.2.3.** 84
értesülés **6.1.15.** 49
érv, érvel **6.1.30.** 64–65
érvényes **6.1.18.**
érzékel **6.1.19.** 51
érzés **6.1.17.**, **6.1.30.** 63, **6.1.37.** 70
és **5.2.1.** /133/, **5.3.1.** 30–31, **6.1.19.** 55, **6.1.31.** 66, **6.1.40.** (40.j.), **8.3.** 96
esemény **6.1.19.** 51, **6.1.20.**, **6.1.21.**, **6.1.22.** 57, **6.1.27.** 62, **6.1.29.** (37.j.)
eset **6.1.20.**
esetleg **5.1.2.** 18, **5.2.1.** /125/, **8.3.** 98
esküszik **6.1.3.**
eszébe jut **6.1.39.** 72
eszme **6.1.23.** 58
észrevesz **6.1.19.** 51, 54, **6.1.22.** 56, **6.1.28.** 63
ez **5.2.1.** /16/, /28/, /93/, /97/, /98/, **5.3.2.** 35, **6.1.20.**, **6.1.31.** 65, **6.1.33.**, **6.1.39.** 71, 72, **6.1.41.** 75, **6.2.3.** 83, **6.3.2.** 89, **8.3.** 96, 97, **10.3.** 113, **11.1.** 117, **12.1.** 124
ezt **6.1.20.**, **6.2.3.** 84
ezzel **6.1.31.** 66, **6.2.3.** 86
fáj **6.1.39.** 72
fájdalmas **6.1.37.** 70
fél **6.1.39.** 73
felébreszt **6.1.31.** 65, **6.2.3.** 86
felel **6.1.45.** 79, **6.2.2.** 81
felemel **6.1.41.** 75
felfog **6.1.2.** (*grasp*), **6.1.19.** 51
felír **6.1.6.** 43
felmerül **5.2.1.** /103/, **6.1.45.** 79, **6.3.4.** 93
félrevezet **6.1.24.** 59
feltámad **6.1.14.** 47
feltesz **6.1.19.** 52
feltevés **6.1.31.** 65
feltűnik **6.1.1.** 38
feltűnő **6.1.37.** 70
felver **6.1.31.**, **6.2.3.** 86
felvet **6.3.4.** 92
felvidul **5.2.1.** /123/, **6.2.2.** 82, **6.2.3.** 85, **13.1.** 129
fennáll **6.1.36.** 69
figyel **5.2.1.** /17/, **6.1.45.** 79, **6.3.4.** 93
figyelem **6.1.21.**, **6.1.39.** 72
figyelemre méltó **6.1.21.**, **6.3.2.** 89

figyelmeztet **6.1.3.**, **6.1.6.** 44
fog **6.1.14.** 47
fogad **6.1.31.** 66, **6.2.3.** 86
foglalkozik **6.1.25.** 60
fogva **6.1.43.**
fontos **6.1.37.** 70
fő **6.1.31.** 65, **6.1.37.** 71, **6.1.42.** (4.)
főmondat **6.1.19.** 53
fúj **6.2.3.** 84
furcsa **6.1.37.** 70, **6.1.38.**
furcsáll **6.1.7.**
furcsaság **6.1.38.**
fut **6.1.29.**
gondol **5.2.1.** /85/, /121/, **6.1.1.** 37, **6.1.10.**, **6.1.16.**, **6.1.19.** 52–53, **6.1.23.**, **6.1.28.**, **6.1.31.** 65, **6.2.4.**, **6.3.2.** 88, **6.3.3.** 91
gondolat **6.1.23.** 58, **6.1.30.** 63
gratulál **6.1.27.**, **6.1.39.** 71, **6.1.41.** 74
gyanakodik **6.1.14.** 47
gyanít **6.1.14.** 47, **6.1.19.**
gyanú **6.1.14.** 52
gyanús **6.1.37.** 70
gyógyul **6.1.34.** 68–69
gyönyörködik **6.1.39.**
ha **5.1.1.** 15, **5.2.1.** /9/, /47/, /48/, /71/, /72/, /81/, /118/, /125/, **5.3.1.** 34, **8.2.**, **8.3.**, **8.4.**, **8.5.** 100, **9.1.**, **9.2.** 105–6 , **9.8.**, **11.** 115, **12.1.** 124, **14.1.** 131
habár **14.1.** 131
hall **5.1.1.** 15, **5.2.1.** /90/, /154/, **6.1.1.** 38, **6.1.19.**, **6.1.22.**, **6.1.30.** 64, **6.2.3.** 83, **6.3.2.** 90, **11.5.** 122
hallatszik **6.1.1.** 38
hallgat **6.1.39.** 71
hamarabb **12.4.**
hanem **5.3.1.** 33
haragszik **6.1.41.** 75
használ **6.1.39.** 71, **6.1.42.** (10.)
haszon **6.1.36.** 70
hat **6.1.39.** 72, **6.1.41.** 74
hát **5.2.1.** /153/, **8.3.** 97, **13.1.** 127
hazudik **6.1.8.**, **8.3.** 97, **14.2.** 132
hazugság **6.1.13.**, **12.1.** 124
helyes **6.1.34.** 68
helyesel **6.1.39.** 71
helyesen **6.1.1.** 38

helytelen **6.1.34.** 68

helyzet **5.2.1.** /98/, **6.1.19.** 51, **6.1.20.**, **6.1.27.** 62, **6.1.38.**, **14.2.** 133

henceg **6.1.32.**, **6.1.39.** 73, **6.2.3.** 86

hiba **6.1.36.** 69

hibás **6.1.27.** (35.j.)

hihetetlen, hihető **6.1.37.**

hír **5.2.1.** /21/, /90/, /100/–/102/, /104/, **6.1.1.** 38, **6.1.2.** 40, **6.1.10.** (31.j.), **6.1.14.**, **6.1.15.** 49, **6.1.21.**, **6.1.29.** (37.j. is), **6.1.30.** 63, **6.2.3.** 83, 86, **6.3.2.** 90

hirdet **6.2.4.**

híre érkezik, híre jár **6.1.29.**

híre megy **6.1.10.** (31.j.), **6.1.14.** 48

hisz **5.3.1.** 34, **6.1.2.** (*believe*), **6.1.3.**, **6.1.16.**, **6.1.17.**, **6.1.19.** 52, **6.2.4.**, **13.1.** 128

hiszen **5.2.1.** /156/, /157/, **5.3.1.** 34, **9.2.** 105, **13.1.** 127

hit **6.1.17.**

hiteget **6.1.24.** 59

hív **5.2.1.** /58/, /146/, **14.2.** 133, **15.3.**

hogy **1.**, **2.** 8, 9, **5.1.1.**, **5.2.1.**, **5.3.1.** 32, **5.3.2.**, **6.**, **7.**, **8.1.**, **8.3.** 97, **9.3.** 106, **11.5.**, **12.1.** 124, **12.3.**, **13.1.** 129, **14.1.** 132, **15.2.**, **15.3.**, **16.**

hol **10.1.**

holott **5.3.1.** (26.j.), **9.2.** 105

honnan **10.1.**

hova **10.1.**, **11.2.** 117

hová **10.1.**

hoz **6.3.2.** 90

hősiesség **6.1.36.** 69

húz **6.2.3.** 86

hülyeség **6.1.36.** 69

idő **11.** 116

igaz **5.1.1.**, **5.2.1.** /4/, /5/, /11/, **5.3.2.** 35, **6.1.1.**, **6.1.2.**, **6.1.13.**, **6.1.19.** 52, **6.1.37.** 71, **6.1.40.** (40.j.), **6.1.42.** (6.), **6.3.2.** 88, 89, **8.3.** 97, **12.1.** 124, **14.1.** 132

igazol **6.1.6.** 45, **6.1.32.**, **6.1.42.** (4.), **6.2.3.** 86

így **6.2.3.** 86, **8.3.** 97

ijeszt **6.2.3.** 86

illet **16.**

illetlenség **6.1.36.** 69

illetve **5.3.1.** 34

illő **6.1.37.**

ilyen **6.3.2.** 90

ingerel **6.1.41.** 74, **6.2.3.** 86

inkább **6.1.41.** 74

int **6.1.24.**

ínyére **6.1.41.**

ír **6.1.6.** 43–44, **6.1.14.** 48, **6.1.23.** 58, **11.3.** 120, **14.2.** 132
írhat **6.1.6.** 44
írogat **6.1.6.** 44
is **5.1.2.** 18–19, **5.2.1.** /14/, /71/, /72/, /117/, /136/, /137/, /139/, **5.3.1.** 31, **5.3.2.** 35, **8.4.**, **10.1.**, **12.1.** 124, **12.2.**, **12.5.**, **14.2.** 132
ismer **6.1.2.** (*ignore*), **11.2.** 117
ismeretes **6.1.37.** 70, **12.3.**
itt **11.4.** 120, **14.3.**
jár **6.1.25.** (4.), **6.1.29.**
játszik **6.1.19.** 55, **6.1.30.** 63, **6.1.39.** 72
jel **6.1.33.**, **6.1.36.**
jelenség **6.1.20.**
jelent **5.2.1.** /16/, **6.1.6.** 44, **6.1.33.**, **6.2.3.** 83
jelentés **6.1.14.** 48
jelentget **6.1.6.** 44
jelenthet **6.1.6.** 44
jelentős **6.1.2.** (*significant*)
jelentőség **5.2.1.** /95/
jó **6.1.36.**, **6.1.37.** 70
jobban **12.5.**
jól **6.1.1.** 31, **6.1.25.** 60, **8.3.** 97
jólesik **6.1.39.** 72
jóllehet **14.1.** 131
jön **6.1.39.** 72, **6.2.3.** 86
jut **6.1.34.** 68, **6.1.39.** 72, **6.1.40.** (40.j.)
jutalmaz **6.1.31.** 66
jutalom **6.1.36.** 70
kacsa **6.1.13.**
kár **6.1.36.** 69
káromkodik **6.1.6.** (29.j.)
kedves **6.1.42.** (10.)
kegyetlenség **6.1.36.** 69
kellemetlen **6.1.37.** 70
képzel **6.1.19.** 52–54, **6.1.28.**, **6.3.2.** 88
kérd **5.2.1.** /26/, **6.3.4.**
kérdés **5.2.1.** /103/, **6.1.45.**, **6.3.4.**
kérdéses **2.** 8
kérdez **6.1.45.** 79, **6.2.2.** 81, **6.3.4.**
kering **5.2.1.** /21/, **6.1.14.** 47, **6.3.2.** 90
kérkedik **6.1.32.**
kesereg **6.1.6.** (27.j.), **6.1.15.** (33.j.)

kételkedik **1.**
kétséges, kétségtelen **6.1.37.**
kevésbé **12.5.**
kezd **6.1.26.**, **6.1.31.** 66
kezére játszik **6.1.39.** 72
ki **11.2.** 117, **14.1.** 131
kiált **6.1.24.**
kiderül **6.1.25.** 60
kifejt **6.1.19.** 54
kihirdet **5.2.1.** /120/, **6.2.4.**
kijelent **6.1.3.**, **6.2.2.** 81
kijelentés **6.1.18.**
kimerül **6.1.39.** 71
kinéz **6.1.45.** 79
kiolvas **6.1.6.** 43
kivesz **6.1.28.** 63
kivételesen **6.1.3.** (27.j.)
koholmány **5.3.2.** 35
körülmény **5.2.1.** /92/, **6.1.19.** 51, **6.1.20.**, **6.1.21.**, **6.1.22.** 57, **6.1.27.** 62, **6.1.36.**, **6.3.2.** 89
köszön **6.1.19.** 51
köszönhet **5.2.1.** /23/, **6.1.19.** 51, **6.1.39.** 72
kötelesség **6.1.36.** (38.j.)
következik **6.1.33.**
következmény **5.2.1.** /97/, /98/, **6.1.31.** 65, **6.1.36.**, **6.1.40.** (40.j.)
következtet **11.5.** 122
közben **5.2.1.** /134/, **5.3.1.** 31
közlemény **6.1.15.** 49, **6.1.29.** (37.j.)
közöl **6.1.6.** 44, **6.1.24.**
közölhet **6.1.6.** 44
köztudomású **6.1.37.** 70
különben **5.2.1.** /117/
különös **6.1.37.** 70, **11.5.** 122
lamentál **6.1.6.** (29.j.), **6.1.15.** (33.j.)
lát **5.2.1.** /6/, /14/, **6.1.1.** 38, **6.1.19.** 51, 54, **6.1.22.** 56–57, **6.1.28.**, **6.1.30.** 64, **6.1.35.**, **6.3.2.** 88, **11.2.** 117, **12.3.**
látszik **5.2.1.** /126/, **6.1.1.** 38, **6.1.2.** (*seems*), **6.1.28.**, **6.3.2.** 88
lehet **6.1.2.** 39, **6.1.13.**
lehetetlen **1.** (3.j.), **6.1.37.** 71
lehetőség **6.1.2.** 39
lehetséges **6.1.2.** 39, **6.1.37.** 71
leír **6.1.6.** 43

lel **6.1.41.** 75
lényeg **6.1.1.** 38
lesz **8.3.** 97
letagad **6.1.9.**
levél **6.1.1.** 38, **6.1.14.** 48, **6.1.29.** (37.j.)
lódít **8.3.** 97
ma **5.2.1.** /152/, **9.3.** 102, **11.2.** 117, **13.1.** 128
már **5.2.1.** /27/, /32/, /44/, /63/, /138/, /141/, /150/, /157/, **5.3.1.** 34, **8.2.** 96, **8.3.** 97, **9.2.** 103–4, **9.6.**, **10.1.**, **11.2.** 117, **13.1.** 88, **14.1.** 132, **15.3.**
más **12.1.** 174, **12.5.**
másrészt **5.2.1.** /136/, **5.3.1.** 31
meg **5.2.1.** /142/, **5.3.1.** 31
még **5.2.1.** /20/, /39/, /144/, **5.3.1.** 32, **9.2.** 104, **14.2.** 132
megalapoz **6.1.31.** 66
megállapít **6.1.39.** 72
megállapítás **6.1.30.** 63
megálmodik **6.1.19.** 55
megbán, megbocsát **6.1.39.**
megcáfol **6.1.8.**, **6.1.42.** (4.)
megcselekszik, megcsinál **6.1.25.** 60
megdöbbent **6.1.39.** 73
megemleget, megemlít **6.1.6.** 44
megér **6.1.39.** 72, **6.1.42.** (10.)
megért **6.1.2.** (*comprehend*)
megérez **6.1.19.** 51
megesik **6.1.2.** 40, **6.1.25.** 61, **6.1.42.** (6.)
megfeledkezik **6.1.39.**
megfigyel **6.1.19.** 52
meggyőz **6.1.39.** 72
meggyőződés **6.1.3.**, **6.1.30.** 63
meghall **6.1.19.** 51
megijed **6.1.39.** 73
megijeszt **15.3.**
megír **6.1.6.** 43, **11.3.** 120
mégis **5.3.1.** 32
megjátszik **6.1.19.** 55
megjelenik **6.1.29.** (37.j.)
megjön (idézet előtt) **6.2.1.**
megkérdez **6.3.4.** 92
megköszön **6.1.41.** 74
meglát **6.1.19.** 51, 54

meglehet **6.1.2.**
megmond **6.1.6.**, **6.1.45.** 79
megnyugszik **6.1.39.** 71
megnyugvás **6.1.36.** 69
mégpedig **10.3.** 113, **13.1.** 127
mégsem **5.2.1.** /145/, **5.3.1.** 32
megsejt **6.1.19.** 51
megszokik **6.1.39.** 72
megszólal **4.** 14
megszűnik **6.1.36.** 69
megtanul, megtapasztal **6.1.19.** 51
megtesz **6.1.25.** 60, **6.1.34.** 68
megtisztel **6.1.31.** 66
megtud **6.1.19.** 51, 54
megüzen **6.1.6.** 44
meg vagyok győződve **6.1.3.** (27.j.)
mellékesen **6.1.3.** (27.j.)
mellékmondat **6.1.19.** 53
méltatlankodik **6.1.39.** 72
méltó **6.3.2.** 89
mendemonda **6.1.15.** 49
merre, merről **10.2.**
mert **5.2.1.** /2/, /63/, /68/, /111/, **6.1.34.** 69, **13.1.**, **13.2.**, **15.1.**
mert hiszen **5.2.1.** /157/, **5.3.1.** 34, **13.1.** 127
mert hogy **5.2.1.** /68/, **13.1.** 129, **13.2.**
mese **6.1.13.**
mesél **5.2.1.** /124/, **6.2.2.** 81–82, **6.2.3.** 84, **6.3.2.** 87
messze **10.3.** 113
mi **6.1.41.** 75, **12.1.** 124, **15.2.**
midőn **9.2.** 105
mielőtt **5.2.1.** /39/, **9.4.** 107, **9.6.**, **12.5.**
miért **9.2.** 104, 105
míg **5.2.1.** /22/, /106/, **9.3.**
mihelyt **5.2.1.** /38/, **9.4.** 107
miként **12.2.**, **12.3.**
miképp **12.2.**
miképpen **12.2.**, **12.3.**
mikor **5.1.1.** 15, **5.2.1.** /27/, /40/, /74/, **9.1.**, **9.2.**, **9.6.**, **12.5.**
mikorára **9.4.** 107
mikorra **5.2.1.** /44/, **9.4.** 107
mind **11.2.** 118

mindamellett **5.2.1.** /147/, **5.3.1.** 32
mindannyiszor **14.2.** 133
mindaz **11.1.** 117
mindazáltal **5.3.1.** 32
mindegy **5.1.2.** 17, **5.2.1.** /8/, **6.1.37.** 70, **8.5.** 100
mindenhova, mindenütt **10.2.**
mindenki **1.** 6, **10.2.**
mindig **6.1.36.** 69
mint **5.2.1.** /11/, /12/, **9.7.**, **9.8.**, **12.**
minthogy **5.2.1.** /67/, **13.2.**
mintsem **12.4.**
mióta **5.2.1.** /41/, **9.4.** 107
mire **5.2.1.** /45/, /46/, /74/, **9.4.**
miszerint **12.3.**
mit **6.1.39.** 72, **15.2.**
mit sem **6.1.19.** 52
miután **5.2.1.** /37/, **9.4.**
mivel, mivelhogy **5.2.1.** /65/, /66/, **13.2.**
mond **6.1.1.** 38, **6.1.3.**, **6.1.4.**, **6.1.6.**, **6.1.9.**, **6.1.22.** 57, **6.1.23.** 58, **6.1.24.**, **6.1.26.**, **6.2.2.** 81, **6.2.3.** 85, **6.3.2.** 90, **6.3.4.** 92, **8.3.** 97
mondhat **6.1.1.** 38, **6.1.6.** 44, **12.1.** 124
mondogat **6.1.6.** 44
morgolódik **6.1.6.** (29.j.)
most **5.2.1.** /50/, /59/, /96/, /105/, **6.1.27.**, **6.2.3.** 85, **9.2.** 105, **12.5.**
mulatságos **6.1.37.** 70
mutat **6.1.39.** 72
mutogat **6.1.24.**
nagy **12.1.** 124
nagy dolog **6.1.36.** 69
ne **6.1.22.** 56, **9.2.** 105
nehezményez **6.1.7.**
nehézség **6.1.31.** 65
nekem **6.1.16.**, **6.1.24.**
neki **6.1.41.** 74
nem **1.** 6, **5.1.1.** 15, **5.1.2.**, **5.2.1.** /5/, /8/, /18/, /24/, /26/, /63/, /73/, /77/, /78/, /95/, /104/, /108/, /115/, /119/, /128/, /130/, /140/, /141/, /144/, /146/, /147/, /150/, **5.3.1.** 32–34, **5.3.2.**, **5.3.3.** 36, **6.1.1.** 38, **6.1.2.** 39, 40, **6.1.4.**, **6.1.6.** 43, **6.1.13.**, **6.1.14.** (32.j.), **6.1.15.** 49, **6.1.19.** 51, 52, **6.1.20.**–**6.1.24.**, **6.1.25.** 59, **6.1.34.**, **6.1.36.** 69, **6.1.39.** 72, **6.1.45.** 80, **6.3.4.** 83, **8.3.**, **8.5.**, **8.7.**, **9.2.** 105, **10.4.**, **11.2.** 117, **11.4.** 120, **12.1.** 124, **12.5.**, **13.1.** 128, **14.1.** 131, **14.2.** 132, **14.3.**, **16.**
nem lehet **6.1.2.** 39, **6.1.13.**
nevetséges **6.1.37.** 70

néz **11.5.** 122
nincs **6.1.2.** 39, **6.1.41.** 74, **10.3.** 113, **11.1.** 116, **11.2.** 117, **11.4.** 120, **12.1.** 124
noha **5.2.1.** /75/, /115/, **8.4.** 99
nyer **6.1.41.** 74
nyilatkozik **6.1.45.** 79
nyilvánvaló **6.1.1.** 38, **6.1.37.** 71, **6.1.42.** (6.)
nyomasztóan **6.1.39.** 72
nyomasztólag **6.1.41.** 74
oda **5.2.1.** /31/, **6.1.34.** 68, **6.1.40.** (40.j.), **10.1.**, **10.3.** 113
odáig **6.1.39.** 71
ok **6.1.41.** 75
okoz **6.1.41.** 74
olvas **5.2.1.** /19/, **6.1.1.** 37, **6.1.6.** 42, **6.2.3.** 83–84
oly **5.2.1.** /88/, **6.1.40.** (39.j.), **12.1.** 123
olyan **5.2.1.** /11/, /21/, /58/, /99/, **6.1.14.**, **6.1.25.** 60–61, **6.1.40.** 73, **6.1.45.** 80, **6.3.2.** 90, **10.4.**, **11.1.** 117, **11.4.** 120, **12.1.**, **12.5.**, **15.3.**
olyan mértékben **12.1.** 124
olyasmi **6.1.6.** 44
olyat **5.2.1.** /100/, **6.3.2.** 90, **15.3.**
onnan **5.2.1.** /80/, **6.1.40.** 73, **6.1.41.** 75, **10.1.**
ostobaság **6.1.36.** 69
ott **5.2.1.** /32/, /33/, **6.1.26.**, **10.1.**, **11.** 115
öröm **6.1.30.** 64, **6.1.36.** 69
örül **5.2.1.** /62/, /64/, /83/, **6.1.19.** 51, 55, **6.1.27.**, **6.1.30.** 64, **6.1.39.** 71, 72, **6.2.3.** 85
ötlet **6.1.23.** 58
panasz **6.1.18.** 51
panaszkodik **6.1.6.** (29.j.), **6.1.15.** (31.j.)
panaszol **6.1.6.** 43, **6.2.3.** 85
parancs **6.1.18.**
pedig **5.2.1.** /131/, /140/, **5.3.1.** 31–32, **9.2.** 105
perc **6.1.43.**
persze **6.1.1.** 38
rá **6.3.3.** 91
ráfog **6.1.8.**
rágalom **6.1.13.**
ráhagy **6.1.8.**
ráismer **6.1.39.** 71
rájön **6.1.27.**, **6.1.39.** 72
referátum **6.1.1.** 38
régen **9.6.**
remél **5.2.1.** /13/, **6.1.10.** 46, **6.1.19.** 52, **6.3.3.** 91–92

rémhír **6.1.13.**
rémít **6.2.3.** 86
rémítget **6.1.31.** 66
restelkedik, restell, reszket, retteg **6.1.39.** 72, 73
róla **6.3.3.**
rossz néven vesz **6.1.39.** 72
rosszul **6.1.25.** 60
s **5.3.1.** 30
sajnál **6.1.2.** (*regret*), **6.1.39.** 72
sajnálkozik **6.1.39.** 73
segít **6.1.31.** 66
sejt **6.1.19.** 51, 52
sem **5.2.1.** /63/, /103/, /132/–/135/, **6.3.4.** 93, **13.1.** 128
semmi **5.2.1.** /61/, **12.1.** 124
sért(i) **6.1.39.** 71, **6.1.41.** 74, **11.5.** 122
sértő **6.1.37.** 70, **6.1.38.**
soha **12.5.**, **14.3.**
sőt **5.2.1.** /139/, **5.3.1.** 31
summa **6.1.1.** 38
sürgönyöz **15.2.**
szabály **6.1.18.**
számít, számításba vesz **6.1.2.** (*account; take into account*)
szándék **8.3.** 97
szégyell **6.1.39.** 72
szégyen **6.1.36.** 69, **6.1.38.**
szégyenkezik **6.1.39.** 73
szekál **5.2.1.** /55/, **6.1.31.** 65, **6.2.3.** 86
szenvedély **6.1.36.** 70
szép **6.1.37.** 70
szerencse **6.1.36.** 69
szeretném **6.1.45.** 79, **6.3.4.** 92
szerez **6.1.19.** 51
szerintem **5.1.2.** 18
szintén **5.1.2.** 18–19, **5.2.1.** /138/, **5.3.1.** 31
szitkozódik **6.1.6.** (29.j.)
szívesség **6.1.36.** 69
szóbeszéd **6.1.15.** 49
szokás **6.1.36.** 70
szokatlan **6.1.37.** 70
szokott **6.1.34.** 68, **11.4.** 121
szól **4.** 14, **6.1.39.** 72, **6.2.2.** 81, **6.2.3.** 84

szomorú **6.1.37.** 70
szórakozás **6.1.36.** 70
szórakoztat **6.1.2.** (*amuses*)
szó szerint **6.1.17.**
szörnyű, szükséges **6.1.37.** 70
szükségszerű **6.1.2.** 39
tagad **6.1.9.**, **6.1.42.** (4.), **14.2.** 132
talál **6.1.7.**
támad **5.2.1.** /35/
támogat **6.1.34.** 68
tanú, tanúsít **6.1.6.** 45
tanúskodik **6.1.39.** 71
tapasztal **6.1.19.** 51
tárgyal **6.1.7.**
tart **6.1.7.**, **6.1.16.**, **6.1.26.**, **6.1.39.** 73
teendő **6.1.36.** (38.j.)
tegnap **5.2.1.** 29, **6.1.40.** (39.j.), **9.3.** 107, **10.3.** 113
tehát **5.1.1.** 15, **5.2.1.** /130/, /150/, /154/, **5.3.1.** 34, **15.4.**
teher **6.1.36.** 70
tehet **6.1.39.** 72
tekintettel **16.**
telefonál **14.2.** 132
tény **6.1.1.** 38, **6.1.2.** 39, **6.1.6.**, **6.1.19.** 51, **6.1.20.**, **6.1.21.**, **6.1.34.** 67, **6.1.36.**, **6.1.40.**, **6.1.42.** (6.)
természetes **6.1.1.** 38, **6.1.37.** 71, **12.1.** 124
természetesen **6.1.3.** (27.j.)
tesz **6.1.14.** 48, **6.1.25.** 59–60, **11.2.** 117
tétel **5.1.**, **6.1.18.**
tetszik **5.2.1.** /51/, **6.1.28.** 62, **6.1.39.** 73, **6.3.2.** 88
tett **6.1.25.** 60, **6.1.34.** 68, **6.1.36.** 69
téved **5.2.1.** /119/, **8.3.** 97
tévedés **5.3.2.** 35, **6.1.13.**, **6.1.36.** 69, **12.1.** 124
tevékenység **6.1.34.** 68
tilalom **6.1.18.**
tisztában van **6.1.19.** 51
tovább **5.2.1.** /75/, /112/
továbbad **6.1.29.** (37.j.)
tönkrejuttat **6.1.41.** 75
törődik **8.5.** 100
történet **6.1.1.** 38
történik **6.1.25.**

tud **1.** 6, **5.2.1.** /18/, /84/, /108/, **5.3.3.**, **6.1.3.**, **6.1.19.** 51–53, **6.1.22.** 56, **6.1.27.**, **6.1.28.** 63, **6.1.45.** 79, **6.3.2.** 88, **6.3.3.**, **8.3.** 97, **12.3.**

tudakol **6.1.45.** 79

tudat **6.1.6.** 44

tudni akar **8.3.** 97

tudniillik **5.2.1.** /152/, **5.3.1.** 34, **13.1.** 127

tudomást szerez, tudomásul vesz **6.1.19.** 51

tudósítás **6.1.15.** 49

tudtul ad **6.1.3.** (27.j.)

túloz **8.3.** 97

tűr **6.1.42.** (5.)

ugrat **6.2.3.** 86

úgy **5.2.1.** /12/, /52/, /53/, /69/, /109/, /121/, /126/, /127/, **5.3.2.** 35, **6.1.6.** 44, **6.1.19.** 53, **6.1.25.** 60, **6.1.28.**, **6.1.40.** 73, **6.2.4.**, **6.3.2.** 88–89, **9.7.**, **12.1.**, **12.2.**, **12.5.**, **15.3.**

ugyan **5.2.1.** /113/, **5.3.1.** 34, **8.3.** 98, **14.1.**, **14.2.** 132

ugyanis **5.2.1.** /151/, /155/, **5.3.1.** 34, **13.1.** 121

ugyanoda **9.7.**

úgyhogy **5.2.1.** /110/, /116/, **15.1.**, **15.4.**

újság **6.1.34.** 67, **12.1.** 124

újságol **6.1.6.** 44

üdvözöl **6.1.31.** 66, **6.2.3.** 86

üzen **6.1.6.** 44, **6.1.19.** 53, **14.2.** 132

üzenet **5.2.1.** /87/, /125/, **6.1.1.** 38, **6.1.15.** 49

vagy **5.2.1.** /148/, /149/, **8.6.**, **8.7.**

vagyis **5.3.1.** 34

vaklárma **5.2.1.** /104/, **6.1.1.** 38, **6.1.15.** 49, **6.1.21.**

vala- **11.2.** 118

valahányszor **9.1.**, **14.3.**

valahol, valahonnan, valahová **10.2.**

valaki **8.3.** 97

valamerre **10.2.**

valami **6.1.39.** 71

valamint **12.2.**

válasz **6.1.22.** 57

válaszol **5.2.1.** /122/, **6.2.2.** 81, **6.2.3.** 84, **6.3.2.** 87

vall **6.1.16.** 50, **6.1.39.** 72

való **6.1.39.** 71

valóság **6.1.1.** 38, **6.1.2.** 39, **6.1.42.** (6.)

valószínű **6.1.2.** (*likely*), **6.1.13.**, **6.1.37.** 71, **6.3.2.** 88–89

valószínűleg **6.3.2.** 88, **8.3.** 96

van **5.2.1.** /60/, /86/, /95/, /127/, /150/, /156/, **6.1.2.** 39, **6.1.19.** 51, **6.1.25.** 60, **6.1.29.**, **6.1.39.** 71, **6.1.41.**, **6.1.42.** (6.), **6.3.2.** 89, **8.3.** 97, **10.3.** 113, **11.3.**, **12.5.**

vár **5.2.1.** /22/, /74/, /128/, /140/, **6.1.20.**, **9.3.** 106

vége **6.1.36.** 70

végződik **6.1.31.** 66

vél **6.1.19.** 52, **6.1.2.** (*fancy*), **6.1.28.**

vélemény **6.1.15.** 49, **6.1.16.**, **6.1.30.** 63

vesz **6.1.19.** 51, **6.1.39.** 72, **6.1.42.** (4.)

vidít **6.2.3.** 86

víg **6.2.3.** 85

vigasztal **5.2.1.** /70/, **6.1.1.** 37, **6.1.11.**, **6.1.15.**, **6.1.31.** 65, **6.2.3.** 86

világos **6.1.1.** 38, **6.1.2.** (*make clear*), **6.1.37.**

viszont **5.2.1.** /143/, **5.3.1.** 31, 32

vitás **6.1.37.**

volna **6.1.36.** 69, **12.1.** 124

volt **5.2.1.** /30/, /33/, /97/, /99/, /104/, /111/, /118/, /131/, /141/, **6.1.14.** 47, **6.1.15.** 49, **6.1.21.**, **6.1.22.** 57, **6.1.30.**, **6.1.31.** 65, **6.1.34.** 68, **6.1.36.** 69, **6.1.40.** (40.j.), **6.1.45.** 80, **6.2.3.** 85, **11.1.** 116, **11.2.** 117, **11.5.** 122, **11.6.**, **12.1.** 123, **13.1.**, **14.2.**, **14.3.**, **15.3.**

volta **6.1.38.**

zavar **6.1.38.**

zúgolódik **6.1.39.** 73

zsémbel, zsörtölődik **6.1.6.** (29.j.)

Letter-Print Nyonda
98/045

LINGUISTICA
SERIES A
STUDIA ET DISSERTATIONES, 20.

TAGMONDATOK SZUBJEKTÍV IGAZSÁGÉRTÉKE
KÉTELEMŰ TÉTELKAPCSOLATOKBAN

Kísérleti mondatjelentéstani tanulmány
1976.–1984.–1990.

0 000000 297219

JGYTF KIADÓ